

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Cilt:5 Sayı: 9
Haziran 2019
ISSN: 2148-6700

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF DIVINITY FACULTY OF BAYBURT UNIVERSITY

ISSN:2148-6700 - e-ISSN 2630-595X

Üniversitesi Adına Sahibi / Owner on behalf of Bayburt University
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Dekan / Dean)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Dekan / Dean)

Editör / Editor
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Ahmet ÖZKAN

Editör Yrd. / Editorial Assistants
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Mehmet SEVER

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU / Bayburt Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK / Bayburt Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ / Bayburt Üniversitesi
Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU / Trabzon Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALICI / Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Sadık KILIÇ / Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ / Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa et-Toubi / Ibn Zohr Üniversitesi FAS
Prof. Dr. Abdulaziz Arb / Taif Üniversitesi S. Arabistan
Prof. Dr. Abdulaziz Şeyban / Kasım Üniversitesi S. Arabistan
Doç. Dr. Yusuf ŞEN / Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat AYDIN / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yakup MAHMUTOĞLU / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİR / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eid Fathi Abdullatif Abdulaziz / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SEVER / Bayburt Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board
Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Ün. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Hulusi ARSLAN
İnönü Ün. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Gaziantep Ün. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
Atatürk Ün. İlahiyat Fakültesi

İndeksler

OpenAIRE

RISAM
TÜRKİYE DİNARİYAT VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Yazışma Adresi / Contact Address

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi), BAYBURT
Tel: +90 458 211 11 53, +90 458 211 11 92 -93 Fax: +90458 211 11 95
e-mail: ilafdergi@bayburt.edu.tr

Tasarım / Baskı

Rana Ajans / Muhammet S. KARACA

SAYI HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Musa Bilgiz** / Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. İsmail Bayer / Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ali Kumaş / Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Suat Erdem / Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Yusuf Şen / Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Yılmaz / Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Dr. Abdullah Kavalcıoğlu / Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Fikri Güney / Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulvehhab Gözün / Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mohamad Alahmad / Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Özkan Dayı / Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdussamet Varlı / Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Numan Çakır / Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Topay / Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Keleş / Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Kaya / Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Eid Fethi Abdullatif / Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri

4-6 YAŞ GRUBU KUR'AN KURLARI EBEVEYN MEMNUNİYETİ: BAYBURT İL ÖRNEĞİ

4-6 AGE GROUP QURAN COURSES PARENTAL SATISFACTION:
THE CASE OF BAYBURT PROVINCE

Ömer DEMİR

7-38

ŞEHİR TARİHİ AÇISINDAN ANADOLU SELÇUKLU ŞEHİRLERİNİN SOSYAL VE FİZİKİ YAPISI

SOCIAL AND PHYSICAL STRUCTURE OF ANATOLIA
SELJUK CITIES IN TERMS OF CITY HISTORY

Abdurrahman OKUYAN

39-64

ARAPLAR'DA YAZI VE YAZI OKULLARI

WRITING AND WRITING SCHOOLS IN THE ARABS

Jassem Ali JASSEM

65-78

İLAHİYAT SON SINIF ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ HİTABET YETERLİKLERİ DİB VE DİN GÖREVLİLERİ VE DİN HİZMETLERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

RELIGIOUS ORATORY COMPETENCE OF SENIOR STUDENTS OF
THEOLOGY AND THEIR OPINION ON CLERGY AND RELIGIOUS SERVICES

Ömer DEMİR

79-115

ARAP DİLİ VE EDEBİYATI İLE İLGİLİ EMÂLİLER

SPELLINGS ABOUT ARABIC LANGUAGE AND LITERATURE

Üzeyir TUNA

117-138

Kitap Tanıtımı

**MEISTER ECKHART, MEISTER ECKHART, THE ESSENTIAL
SERMONS, COMMENTARIES, TREATISES AND DEFENSE, EV.
EDMUND COLLEDGE AND BERNARD MCGINN, PAULIST PRESS,
NEWYORK/RAMSEY/TORONTO, 1981, 366 SAYFA**

139-141

YAYIN İLKELERİ

143-145

4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Ebeveyn
Memnuniyeti: Bayburt İl Örneği
4-6 Age Group Quran Courses Parental Satisfaction:
The Case of Bayburt Province

Ömer Demir

Doç. Dr. Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Anabilim Dalı. Bayburt / Türkiye
Doç. Dr. Bayburt University Faculty of Divinity, Department of Philosophy
and Religious Sciences. Bayburt/Turkey
odemir@bayburt.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7929-9559

Rabia Camadan

Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.
Bayburt/Türkiye.
Student at Bayburt University Institute of Social Sciences. Bayburt/Turkey
rabiacamadan@outlook.com

ORCID ID : 0000-0002-7067-2529

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Haziran / June 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 04 Temmuz/ July 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Ömer Demir-Rabia Camadan, "4-6 Yaş Grubu Kur'an
Kursları Ebeveyn Memnuniyeti: Bayburt İl Örneği, *Bayburt Üniversitesi*
İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (Bahar 2019) : 7-38

Öz

Her toplum kendi eğitimsel ihtiyaçlarını gerçekleştirmek, ailelerin ve çocukların eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli alanlarda örgün ve yaygın eğitim kurumları oluşturmuştur. Böyle bir ihtiyaçtan dolayı Türkiye'de 4-6 yaş grubu Kur'an kursları DİB tarafından 2013 yılında yaygın bir din eğitimi kurumu olarak açılmıştır. 4-6 yaş grubu Kur'an kurslarında verilen eğitimin beklentileri karşılayıp karşılamadığı, eksik yönlerinin olup olmadığının bilinmesi gerçekleştirilen eğitim kalitesinin yükseltilmesi adına son derece önemlidir. Bu bağlamda araştırma 4-6 yaş grubu çocuklarının eğitim aldığı Kur'an kurslarındaki ebeveyn memnuniyetini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada Bayburt ilinde çocukları 4-6 yaş grubu Kur'an kurslarında eğitim görmüş ailelerle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları, Ebeveyn memnuniyeti, DİB

4-6 Age Group Quran Courses Parental Satisfaction: The Case of Bayburt Province

Abstract

The formal and informal education institutions were made in various fields in order to meet the educational needs of each society and to meet the educational needs of families and children. The Quran Courses for 4-6 age groups in Turkey were opened as the informal religious educational institution by DİB due to such as need in 2013. It is very important to know whether the training in The Quran Courses for 4-6 age groups meets the expectations and it has any insufficient aspects in order that the provided education and quality are raised. So the research aimed to reveal the satisfaction of parents in The Quran Courses that 4-6 age-groups children are involved. The findings which were obtained from the interviews which were made with the families that their children received in The Quran Courses for 4-6 age groups in Bayburt Province were included in the study and the results were reviewed.

Keywords: Quran 4-6 Age Groups Quran Courses, family opinions, DİB

Giriş

Çocuk dünyaya geldiği andan itibaren kendini aile denilen bir eğitim çevresinde bulur. Böylece aile ve çocuk arasında kesintisiz bir eğitim başlamış olur. Birçok eğitim alanında olduğu gibi temel dini eğitim bu şekilde ailede alınmış/verilmiş olur. Bireyin dinle tanışması da ailede gerçekleşir. Aile dini anlayış ve birikimi ile çocuğun eğitiminde etkili bir rol oynar. Ancak din eğitimi konusunda olduğu gibi aile her konuda çocuğun eğitim ihtiyaçlarını karşılayamaz. Çünkü din eğitimi için sadece aile ve çevre koşullarında gerçekleştirilen sosyal öğrenme yeterli değildir. Bu nedenle okul öncesi eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulmuştur.

Okul öncesi eğitim, geniş anlamda; doğumdan, ilkokulun başlangıcına kadar olan çocukluk yıllarını içine alır. Çocukların yaşlarına, bireysel özelliklerine ve gelişimsel düzeylerine uygun, zengin uyarıcı çevre olanakları sağlar. Okul öncesi eğitim onların tüm gelişimlerini toplumun kültürel değerleri ve özelliklerini doğrultusunda gerçekleştirmeyi amaçlayan bir eğitim sürecidir.¹ Okul öncesi eğitim boyunca çocuğun bireysel farklılıkları ve yetenekleri göz önünde bulundurulur. Okul öncesi eğitim ebeveynlerin ve

¹ Zeynep Nezahat Cihandide, Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 87.

eğitimcilerin etkin olduğu sistemli bir eğitim şeklidir. En etkin ve hızlı öğrenme bu dönemde gerçekleştiği için çocuğun gelecek yaşantısının temelleri de bu dönemde atılmış olur.² Okul öncesi yıllarda çocuk, kendini izleyenleri şaşırtacak kadar hızlı bir şekilde değişip gelişir. Bu anlamda çocuğun çevresinden alacağı eğitim son derece etkilidir. Bazen bu etkiler çocuk üzerinde yaşamı boyunca silemeyeceği derin izler bırakabilmektedir. Eğitimciler okul öncesi dönemde verilen eğitimin çocuğun yeteneklerinin gelişmesinde önemli bir payı olduğu görüşündedirler.³

Okul öncesi eğitim kurumlarına duyulan ihtiyaç bir anlamda çağın getirdiği değişim ve gelişmelerin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Sosyoekonomik ve kültür seviyeleri farklı ailelerde büyüyen çocuklar arasında meydana gelen eğitim farklılıklarını asgari düzeye indirmek, onları ilkokula hazırlamak, çalışan annelerin çocuklarının bakımını ve eğitimlerini sağlamak amacıyla okul öncesi eğitimin sistemleştirilmesi ve yaygınlaştırılması yoluna gidilmektedir.⁴ Gelişmiş ülkelerde okul öncesi eğitim hizmetlerine büyük önem verilmekte din eğitimi kurumları eliyle verilmektedir. 0-6 yaş arası çocuklar sağlıklı ve düzenli fiziksel şartlar içinde, toplumun değer yargıları, dini inançları ve kültürel özellikleri doğrultusunda uzman–eğitici öğretmenler ve hizmet elemanları tarafından eğitilmektedir. Ülkemizde konunun önemi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Okul öncesi eğitim hizmetleri için gerekli çalışmalar yapılmakla birlikte devlet eliyle açılan okul öncesi eğitim kurumlarının sayısı ihtiyaca cevap verecek durumda değildir. Özel teşebbüs tarafından açılan kreş, anaokulu ve ana sınıfı gibi okul öncesi eğitim kurumlarının bir kısmı da maalesef ticaret amaçlı olup, bu kurumlar sosyal ve ekonomik seviyesi yüksek ailelere hitap etmektedir. Ayrıca bu kurumların çoğunda çocukların gelişimsel ve bireysel özelliklerini dikkate alan dini eğitimleri için gerekli olan herhangi bir program da uygulanmamaktadır. Ailelerin talebi üzerine dini eğitim uygulayan özel okul öncesi eğitim kurumlarında ise programlar anne ve babaların beklentilerine cevap verecek şekilde Kur'an okumayı öğretme, namaz sureleri ve birkaç ilahi ezberletme ile sınırlı kalmaktadır.⁵ Bu sınırlı eğitim ise anne ve babaların her ne kadar beklentilerini karşılayacak bir biçimde olsa da istenilen düzeyde dini bir eğitimden söz etmek mümkün değildir.

Çocukların kendi ailelerinin ve kültürel çevrelerinin değerlerini öğrenip anlamlandırmalarında okul öncesi eğitim önemli bir alt yapı oluşturur. Ailelerin eksik kaldığı noktalarda onları destekler. Böylece çocuklar okul öncesi eğitim sayesinde hem doğduğu ailenin hem de içinde yaşadığı toplumun eğitim imkânlarından yararlanmış ve onların desteğini almış olur.

² İbrahim Kurt, Velilerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma: Ankara Örneği (Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017) s.1.

³ Mualla Selçuk, "Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler", Ankara: TDV Yayınları, 1991, 2. Baskı s.66

⁴ Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, 66.

⁵ Ali Çankırılı, Çocuğun Manevi Eğitimi (İstanbul: Zafer Yayınları, 2006), 10.

Bununla birlikte informal öğrenmeler yanında planlı, amaçlı, bilimsel ve bilinçli sosyal öğrenme ortamları ile tanışır ve bu ortamlarda çocuklar erken yaşlarda kendi ahlaki ve dini tecrübelerini yaşarlar. Bu nedenle bilimsel verilere dayanan, planlı ve çocukların gelişimsel özelliklerine uygun din eğitimi için kurumsal yapılara ihtiyaç vardır. 4-6 yaş Kur'an kursları da bu amaca hizmet etmek için açılmıştır.

Din eğitiminin erken yaşlarda verilmesi daha kalıcı olduğu için çocuğun karakterinin gelişmesinde din eğitimi son derece önemlidir. Bu nedenle erken yaşlar din eğitimi açısından kritik dönem özelliği taşır. Bilindiği üzere kritik dönem kaçırıldığı zaman bu dönemi telafi etmek zordur. Bu nedenle 4-6 yaş çocukluk döneminde kazanılan davranışlar, alışkanlıklar, tutumlar, ilerleyen yıllarda çocuğun kişiliğini, inançlarını etkiler. Sağlam bir kişiliğin temelleri ilk çocukluk yıllarında atılır. Yapılan bilimsel çalışmalar, okul öncesi çocukluk döneminin bireyin eğitimi açısından son derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. Sevgi, kardeşlik, yardımlaşma gibi duyguların öğrenilip benimsenmesinde çocukluk dönemindeki eğitsel faaliyetlerin önemi büyüktür. Bu durum, okul öncesi dönemde yapılacak din eğitimi faaliyetlerinin de önemini ortaya koyar.⁶ Okul öncesinde verilecek din eğitimi ile çocuğa Allah ve peygamber sevgisi, doğru düşünce ve doğru davranışlar kazandırma, kendisiyle ve çevresiyle geçimli, kendi ayakları üzerinde durabilme, kendisini ifade etme, kendi haklarını koruma ve başkalarının da haklarına saygı gösterme, empati yapabilme, üzerinde sosyal baskı olmadığı zaman bile hatalı davranışlarda bulunmayacak kadar iç denetimi geliştirme gibi duygu ve davranış özelliklerinin kazandırılması amaçlanır.⁷

Okul öncesi din eğitiminin devlet eliyle yapılmasının gecikmiş olması çocukların din eğitiminde önemli bir boşluğun doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle 4-6 yaş grubu Kur'an kursları önemli bir ihtiyaçtan doğmuş ve çocukların din eğitiminde temel bir boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. 4-6 yaş dönemi bireyin dini gelişimi yönünden büyük önem taşır. Bu dönem doğru bir şekilde değerlendirildiği zaman çocuğun dini gelişimi sağlıklı bir zemine oturacaktır. Hayatının geri kalanını da bu temel üzerine inşa edip yükseltecektir. Sağlıklı bir din eğitimi verildiği takdirde de, dini ve manevi anlamda sağlıklı birey ve nesiller yetiştirilecektir.

Bireyin hayatını tüm yönleriyle kuşatan ve bir takım fonksiyonlarıyla bireyin yaşamını düzenleyerek mutluluk vadeden dinin, her yaşta ve her gruba yönelik din eğitimi faaliyetlerinin olması kaçınılmazdır. Konunun önemine binaen de okul öncesi dönemi din eğitimi, pek çok dünya ülkesinde olduğu gibi, çok erken yaşlarda gerçekleştirilmektedir. Çocukluk dönemi, bireyin kişiliğinin şekillendiği ve ilerideki yaşamına yönelik olarak in-

⁶ Davut Doğan, "Diyaret İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi) Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24 (2014): 202.

⁷ Çankırılı, Çocuğun Manevi Eğitimi, 10.

sanın pek çok davranış kalıbını öğrendiği önemli bir gelişimsel basamağı oluşturmaktadır. Buna göre, bireyin dini tutum ve davranışlarının temelinde, çocukluk döneminde almış olduğu din eğitiminin önemli yeri olduğu vurgulanmaktadır. Çocuklara her açıdan seviyelerine uygun, eğitim ve öğretim ilkeleri ile uyuşan, bilimsel temellere dayalı bir din eğitimi verilebilirse, sağlıklı bir inanç gelişimine imkân sağlanmış olur. “Aksi takdirde, çocuğun gelişim düzeyine uymayan, ilgi ve ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir din eğitimi ile sağlıksız bir dini gelişime neden olunarak bireyin dinden uzaklaşmasına ve hatta bir takım ruhsal sorunlar yaşamasına yol açılabilir.”⁸

Dini gelişim üzerine çalışan pek çok bilim adamı 4 yaş ile başlayan sorugulama döneminin dini tecrübe ve deneyim açısından bir uyanış dönemi olduğunu ifade etmektedirler.⁹ Ayrıca 4-6 yaş “çocuk, düşünmeden, kuşku lanmadan ve itiraz etmeden inanmaya hazır olduğundan, söylenenlere içtenlikle inanır olması” bu dönemin önemini arttırmaktadır. Bu yaşlardaki çocuklar, inancının nedenini araştırmaya yatkın değildir; inancı üzerinde analiz yapamadığı gibi fikir de yürütemezler. Bu sırada çocuğun din hakkında soruları görülse de çocuk, bunların cevaplarına inanacağı için soru sorar. “Böylece inanmaya içtenlikle hazır olan çocuk, yoklayıcı sorularıyla dini dünyaya girmeye çalışır; öğrenmeye ve inanmaya yönelik bir tutum içinde sorularına aldığı cevapları basitleştirerek zihninde işler. Bu durum, çocuğun kolay inanma özelliğine sahip olduğunu gösterir. Bu dönemde yetişkinler, çocuğa doğru bilgi vermeye özen göstermelidirler. Çocuğun bu dönemi, dini inancının biçimlenmesi ve derinleşmesi için büyük bir hazırlık içinde bulunduğu bir evredir.”¹⁰ Din ile ilgili çocukların sorabileceği sorulara ailelerin verdiği cevapların bu işin uzmanı kadar başarılı olması beklenemez. Çocukların diğer bütün din eğitimi ihtiyaçları da göz önünde tutulduğunda söz konusu kurslara ihtiyaç olduğu açıktır. Çocuğun bu denli inanmaya hazır olduğu sorular sorduğu bir dönemde sağlıklı bir din eğitimi verilmesi zorunluluktur. Çocukların içinde bulunduğu bu kritik dönemde ebeveyn gözlemlerinin eğitim açısından değerlendirilmesi söz konusu kurslar açısından büyük önem taşır.

1. 4-6 Yaş Kur'an Kursları

Kur'an kursları, Kur'an'ın doğru ve usulüne uygun olarak öğretilmesi, halkın bilgilenmesini sağlaması ve dini konulardaki ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla açılan yaygın eğitim kurumlarıdır. 4-6 yaş Kur'an kursları okul öncesi yaygın eğitim programı içerisinde yer alır. Diyanet İşleri Başkanlığı, vatandaşlardan gelen talepleri karşılamak üzere 2013 yılında 4-6

⁸ Aysegül Gün, “Veli ve Öğretici Görüşleri Doğrultusunda 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu Eğitimi: Sam-sun İli Örneği”, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (2016): 35-36.

⁹ Cemal Tosun, Fatma Çapcıoğlu, “4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuram-ları Çerçevesinde İncelenmesi”, Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi 5 (2015): 711-712.

¹⁰ Haluk Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 32-33

yaş grubuna yönelik Dini Bilgiler 1-2, Kur'an-ı Kerim 1-2 öğrenme alanlarından oluşan, "Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)" hazırlamıştır.¹¹ 4-6 Yaş Din Eğitimi Projesi Türkiye genelinde uygulamaya başlamadan önce 2013-2014 eğitim-öğretim yılında pilot olarak 10 ilde (Ankara, İstanbul, İzmir, Kayseri, Diyarbakır, Gaziantep, Adana, Samsun, Erzincan ve Rize) düzenlenmiş ve daha sonradan talebe bağlı olarak bu kurslar, tüm İl ve İlçe Müftülüklerince açılmaya başlanmıştır.¹²

2. 4-6 Yaş Kur'an Kurslarının Amaçları

4-6 yaş Kur'an kurslarının amaçları okul öncesi eğitimin amaçları çerçevesinde şekillenmiştir. Okul öncesi eğitiminde; çocukların bedensel, psikomotor, zihinsel, dil, sosyal ve duygusal yönden gelişmelerini, temel alışkanlıklar kazanmalarını sağlamak, her fırsattan faydalanarak çocukların milli manevi ahlaki kültürel ve insani değerlere bağlılığın gelişmesine yardımcı olmak, çocukların sorumluluk yüklenmelerini, dürüst, saygılı, nazik ve düzenli olmalarını sağlamak, çocuğun benlik kavramını geliştirmesine, kendini ifade etmesine, bağımsızlığını kazanmasına ve öz denetimini sağlamasına olanak tanımak gibi amaçlar sayılmıştır.¹³ 4-6 yaş Kur'an kursları programının genel amaçları da okul öncesi eğitim amaçlarından bağımsız değildir. Ancak 4-6 yaş Kur'an kursları bu amaçları kendi özel amaçları ile birlikte geliştirmiş ve yoğunmuştur. Bu özel amaçlar içerisinde çocuklardan, din konusunda kendi seviyelerine uygun bazı bilgi, tutum ve becerilere sahip olmaları beklenmektedir. Çocukların sağlıklı bir din ve ahlak gelişimi göstermeleri en önemli genel amaçtır.¹⁴ Ancak çocuğa etki etmeyi ve onun duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını değiştirmeyi hedefleyen her eğitim kurumu etkinliği sırasında çocuğun gelişim ve öğrenme özelliklerinin dikkate alınması zorundadır. Bireyin gelişim ve öğrenme özelliklerini dikkate almayan bir eğitim sürecinin başarılı olması mümkün değildir. Bu yüzden başta aile bireyleri ve öğretmenler olmak üzere çocuk eğitimini amaçlayan her eğitim kurum faaliyetleri boyunca çocukların gelişim özelliklerini çok iyi tanınmalı ve eğitim ortamlarını ve eğitim süreçlerini buna göre düzenlemelidir.¹⁵ Bütün bu eğitimsel ilkelerin dikkate alınmaması durumunda eğitimin başarılı olması bir yana bir takım ciddi sorunların ortaya çıkması muhtemeldir.

İşte bu genel ilke çerçevesinde 4-6 yaş Kur'an kurslarının Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak çocukların;

¹¹ DİB, Kur'an Kursları Öğretim Programı Okul Öncesi Dönemi (Ankara: 2013)

¹² Kurt, Velilerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri Ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği), 31.

¹³ Cihandide, Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi, 122.

¹⁴ Cemal Tosun, Fatma Çapcıoğlu, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, Ankara 5 (2015): 711-712.

¹⁵ Mustafa Köylü, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi (İstanbul: Nobel Yayınları, 2010), 14-15.

1. İslam dininin değerlerini, kendi seviyesine göre, insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olarak fark etmelerini,
2. Kazanacağı değerleri gündelik hayatta kullanmalarını,
3. İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i içerik ses ve şekil olarak kendi seviyesinde tanımalarını,
4. Kendi seviyesine uygun olarak Allah'ı sevgi temelinde tanımalarını ve yaratılıştaki düzeni fark etmelerini,
5. Kendi seviyesine uygun bir anlayışla Peygamber Efendimizin kişiliğini ve karakterini tanımalarını, sevmelerini ve model almalarını,
6. Sağlıklı bir din ve ahlak gelişimi göstermelerini,
7. Din ve ahlak gelişiminin yanı sıra diğer gelişim alanlarına da katkısı olacak şekilde bir ortam sağlamayı amaçlamıştır.¹⁶

3. 4-6 Yaş Kur'an Kurslarının Veli Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Bayburt ilinde, altı adet 4-6 yaş Kur'an kursu bulunmakta olup her kursun birden fazla 4-6 yaş sınıfı bulunmaktadır. Bu kurslardan ve farklı sınıflardan, toplam 21 veli ile görüşme yapılmıştır. Görüşme sırasında velilerin düşünceleri doğrultusunda değerlendirmede bulunmaya çalıştık. Bu çalışma, görüşme ve gözlem teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Görüşmede sorulan sorular ve verilen cevaplar aşağıda sıralanmıştır.

3.1. Neden çocuklarınızı 4-6 yaş Kur'an kursuna gönderdiniz?

-Kur'an eğitimini küçükken almasını ve şimdiden Kuran'a yatkın olsun istedim. Aynı zamanda küçük yaşta Kur'an öğrenen çocuklar daha zeki olmuştur. Ve çocuğum okuma yazmayı diğer çocuklara göre daha kolay öğrendi.

-Kur'an'ı öğrenmesini çok istiyordum. Severek gönderdim kendi de isteyerek gitti.

-Kur'an öğrenmesini, Allah'ın emirlerini, dua ve sureleri küçük yaşta öğrenmesini istedim.

-İslam dinini temelden öğrenmesini istedim

-İslam dinini öğrenmesi için, Kur'an okumayı öğrenmesi için, dindar biri olmasını istediğim için kursa gönderdim.

-Güzel bir Kur'an eğitimi almasını istedim. Çocuğum alt yapısı için kuvvetli bir adım olduğunu düşünüyorum.

-Okul döneminde Kur'an eğitimi alamayacağı için bende yeterince öğretemeyeceğimden kursa göndermeyi daha uygun buldum.

¹⁶ Kurt, Velilerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri Ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği), 31 32.

- Dinini bilsin ibadetlerini öğrensin diye kursa gönderdim.
- Ağaç yaşken eğilir. Bir an önce dinini Kur'an'ı öğrensin istedim.
- Dinini bilsin ve yaşasın diye kursa gönderdim.
- Kur'an öğrenmesini istedim. Bir sene önce anaokuluna gönderdim, verim alamadım. Bu nedenle 4-6 yaş Kur'an kursuna gönderdim.
- Çocuğumun Kur'an öğrenmesini istiyordum. Çocuğum içine kapanıktı, sosyalleşmesini istedim. Faydasını da gördüm.
- Dini eğitimini alsın diye gönderdim. Küçük yaşta öğrenmesi onun için daha iyi.
- Kur'an'ı öğrenmesini istedim. Zihninin açılmasını istedim.
- Kur'an eğitimini eğitilmiş insanlardan alsın istedim. Dinini güzel öğrensin istedim. Kur'an ahlakıyla yetişmesini istedim.
- Din, Kur'an, ahlak eğitimi alsın diye gönderdim.
- Dinini küçük yaşta öğrenmesini istedim. Büyüdükten sonra aldığı eğitim bu kadar kalıcı olmayacaktı. Büyüyünce öğretmek daha zor olacaktı.
- Çocuğumun anaokulunda sadece oyun oynayarak zaman geçireceğine, zihninin en temiz olduğu zamanı değerlendirmek istedim.
- Çalıştığım için çocuğumu kreşe veya anaokuluna vermem gerekiyordu. Bende 4-6 yaş Kur'an kursuna göndermeyi uygun buldum.
- Kur'an öğrenmesi için gönderdim çocuğumu. Din eğitimini önceden alsın istedim. Böyle bir başlangıç yaptık.
- Kişiliğine iyi bir temel olması ve ilerideki yaşamına yön vermesi için gönderdim.

Araştırmamıza göre tüm veliler erken yaşta din eğitiminin daha önemli ve daha kalıcı olduğuna inanmaktadır. Veliler, 4-6 yaş aralığında zihnin daha taze, algıların daha açık olması ve öğrenmenin daha kolay olması nedeniyle çocuklarını bu kursa göndermek istemişlerdir. Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığının sunduğu bu fırsattan yararlanmak istediklerini, çocuklarının eğitilmiş insanlardan din eğitim almalarını istediklerini belirtmişlerdir. Çocuklarının okul dönemi içerisinde böyle donanımlı bir din eğitimi alamayacaklarını da göz önünde bulunduran veliler çocuklarını 4-6 yaş Kur'an Kursuna göndermişlerdir. Böylece dini eğitim bağlamında ilk adımı atmış olacaklarını düşünmüşlerdir.

3.2. Çocuğunuzun aldığı eğitimle sağlıklı bir din ve ahlak gelişimi gösterdiğini düşünüyor musunuz?

- Hoca çok emek verdiği için çok etkili bir gelişim gösterdi.
- Çok faydasını gördüm. Çocuğum artık yalan söylemiyor, söyleyenleri uyariyor. Benim veremeyeceğim eğitimi kursta aldı.

-Genel olarak iyi bir gelişim gösterdi. Neyi yapması gerektiğini neyi yapmaması gerektiğini öğrendi. Bir yanlış görünce doğru olmadığını anlıyor.

-Tabi ki benim çocuğum çok etkilendi. Şuan örtündü. Düzenli Kur'an okuyor.

-Benim çocuğum pek değişmedi. Ama bazı çocuklar değişim gösterdi.

-Evet, kesinlikle manevi boyutunda gerçekten olumlu bir değişim oldu. Ben kendim bu kadar faydalı olamazdım.

-Yeterli olmasa da faydalı oldu.

-Evet, gerçekten davranışlarında gelişme gösterdi.

-Gerçekten çok fark etti.

-Evet, kursta öğrendiği şeyleri alışkanlık haline getirdi.

-Evet, bayağı faydası oldu. Önceden hırçın bir çocuğu, bencildi. Kursta gittikten sonra ahlaki düzeldi, paylaşmayı öğrendi. Allah'ın emirlerini öğrendi.

-Çok şükür iyi yönde bir gelişim gösterdi. Düzenli Kur'an okuyor, namaz kılmaya gayret ediyor. Şuan ikinci hatimini yapıyor.

-Dini ve ahlaki olarak güzel bir gelişim gösterdi. Davranışlarına da yansısı.

-Evet, çocuğum dini bir karakter kazandı. Yemek yerken, bir işe başlar-ken besmele çeker israf etmenin günah olduğunu bilir. Buna göre yaşar.

-Çocuğumun 4-6 yaş Kur'an kursunda öğrendiği tüm bu şeyler sonraki okul hayatına günlük hayatına güzel bir şekilde yansısı.

-Duruşuyla konuşmasıyla, adabıyla, ahlakıyla çok büyük ilerleme kat etti.

-Evet, hala meyvelerini topluyoruz.

-Çocuğumuzun bu denli gelişimi bizi de etkiledi. Günlük hayatta da faydasını görüyoruz.

-Çok faydası oldu. Paylaşmanın güzel olduğu, sayı, sevgi, doğayı koruma, insanlara çevreye zarar vermemesi gerektiğini biliyor ve uygulamaya çalışıyor.

-Çok şükür sıkıntı yok. Gayet iyi bir gelişim gösterdi.

-Çocuğumun Kur'an okumaya namaz kılmaya daha istekli buluyorum. Dini konulara daha ilgili oldu. Niçin namaz kıldığını, ibadet edildiğini anlamış görünüyor.

Velilerin sorulan soruya verdiği cevaplara göre, çocuklarının dini bilgiler öğretiminden de memnun kaldıkları anlaşılmaktadır. Çocuklara kurslarda, Otuz iki farz, peygamberlerin hayatları, ibadetler, ahlak kuralları, kırk hadis

ve birçok şeyin öğretilmiş olduğu saptanmıştır. Veliler beklentilerinin üzerinde sonuçlar elde ettiklerini belirtmişlerdir. Velilerin Tamamına yakını bu yaşta bir çocuğa ne öğretilbilirse onun öğretildiğini söylemiştir.

Veliler, verilen eğitimi, çocuklarının gelişim seviyesine uygun bulduklarını ifade etmiştir. Alınan cevaplar, çocukların sağlıklı bir din eğitimi gelişim süreci yaşadıklarını göstermektedir. Bu süreçte çocukların seviyesine uygun yöntem, teknik ve programların kullanılması da son derece önemlidir. Çünkü çocukların seviyesine uygun olmayan yöntem ve tekniklerle işlenen süreç çocukların dini yönüne zararlar verebilirdi. Bu tarz hasarlar kalıcı olabilmekte ve daha sonraki gelişim dönemlerinde de sorun teşkil etmektedir. Din psikolojisine göre bu durumun telafisi oldukça zordur. Çocuklara sağlıklı bir din eğitimi vermek, gelecek nesiller ve toplum için son derece önemlidir.

3.3. Çocuğunuz kursa severek ve isteyerek mi gitti?

-İlk başta seviyorlardı. Bazen sıkılsa da zorlama olmadı.

-Evet, severek ve isteyerek gidiyordu. Hasta bile olsa kursa gitmek istiyordu. Bunda hocanın katkısı da çok büyük oldu.

-Çocuğum severek isteyerek gitti. İkinci Çocuğumu da gönderdim oda severek gidiyor.

-Çok severek ve isteyerek gidiyordu.

-Severek gidiyordu ve çok da başarılıydı.

-Evet, zorlama olmadan kendi isteğiyle gidiyordu.

-Çok severek ve isteyerek gitti. Çok güzel zamanlar geçirdi. Mutlu anılar biriktirdi.

-Çoğunlukla isteyerek gitti.

-Evet, isteyerek gitti.

-İsteyerek ve severek gitti.

-Çok severek gitti. Anaokuluna o kadar hevesli gitmedi.

-Çok severek gitti.

-Her şey çocuğun seviyesine göre düzenlendi. Oda severek gitti.

-Evet, zorlamadan kendi isteğiyle gitti.

-Nadiren gitmek istemese de severek isteyerek gider. Hatta hastayken de gitmek istiyor.

-Hep isteyerek ve severek gitti.

-Kur'an okurken nazlansa da dersleri çok seviyor hep gitmek istiyordu.

-Gitmek için sabırsızlanıyordu. Kendi isteğiyle gidiyordu.

-Benim çocuklarım ikiz. Biri severek biri biraz daha zorlanarak gitti.

- Zorlama olmadan severek kendi isteğiyle gidiyordu.

-Öğretmeniniz kursu çok sevdi. Hiçbir gün gitmemezlik yapmadı. Hatta hasta olduğu zaman bile ağlayarak gitmek istedi.

Veliler çocuklarının kursa severek ve isteyerek gittiğini, yaşlarından dolayı bazen nazlandıklarını belirtmişlerdir. Bu durum 4-6 yaş Kur'an kurslarında din eğitiminin öğrencilere sevdirilerek yapıldığının göstergesidir. Bu yaş grubu için olması gereken de budur. Çünkü dini gelişimleri bu temeller üzerinde yükselecektir.

Çocuklar kurslarda olumsuz bir durumla karşılaşmış olsaydı, bu durum çocukların davranışlarına mutlaka yansır ve çocuklarda kursa gitme konusunda isteksizlik meydana gelirdi. Bununla birlikte çocukların kursa gitme konusunda bazen isteksizlik yaşadıkları da ifade edilmiştir. Ancak bu durum, eğitimciler tarafından yaşlarına bağlı olarak normal karşılanmaktadır. Velilerin verdikleri bilgiler de eğitimcilerin bu görüşünü destekler niteliktedir. Çocuk olmaları hasebiyle bir işi devamlı yapmak onlara sıkıcı gelebilir. Yapıları gereği çocukların hızına ve isteklerine yetişmek her zaman mümkün olmayabilir. Ama genel olarak çocukların dini eğitimleri sürecinde herhangi bir olumsuzluk gözlenmemiş ve çocukların kursa istekli bir şekilde gittikleri saptanmıştır.

3.4. Kursta verilen Kur'an'ı Kerim öğretiminden memnun kaldınız mı?

-Memnunum, Kur'an'ı güzel öğrendi. Ezber de yaptılar, kısa sureleri, duaları öğrendiler.

-Evet, memnunum Kur'an'ı güzel öğrendi, tecvitli okuyabiliyor.

-Kur'an okuyabiliyor. Fakat tecvit öğrenmeye pek sıra gelmedi. Yine de ezberleri tecvitli okumayı öğrendi.

-Yani, iyi öğrendi.

-Evet, ezber ve yüzüne okumayı iyi öğrendi.

-Evet, memnun kaldım, okumayı, tecvitleri güzelce öğrendi,

-Her şeyiyle güzel, dört dörtlük bir Kur'an eğitimi verildi. Hoca da çok emek verdi.

-Kur'an okumaya geçemedi. Ama sureleri ve duaları ezberledi.

-Ezberlerinden ve yüzüne okumasından memnun kaldım.

-Tabii, tecvitli okumayı öğrendi. Ama bazı ezberlerini unuttu.

-Çok güzel öğrendi. 12. Cüzü okuyor şimdi. Keşke bir yıl daha gidebilseydi. Daha iyi öğrenirdi.

-Kur'an okumayı seviyordu. Bu nedenle kolayca öğrendi.

-Kur'an'ı akıcı bir şekilde okuyabiliyor. Duaları da ezberledi.

-Çok çabuk ilerledi. Mahreçlerine uygun okuyabiliyor. Ezberleri de gayet güzel okuyabiliyor.

-Çok memnunum Kur'an öğretiminde. Özellikle hocasından dolayı çok iyi öğrendi. Tecvit kurallarını öğrendi, akıcı bir şekilde okuyabiliyor.

-Çok iyi bir Kur'an eğitimi aldı. Kur'an öğrenmenin bu kadar kolay olacağını düşünmemiştim. İki ayda okumaya geçti. Kısa sureleri de ezberledi.

-Çok güzel öğrendi. Keşke bir yıl daha gidebilseydi. Her akşam düzenli Kur'an okutuyoruz. Faydasını gördük.

-Çocuğumuzda dikkat dağınıklığı olduğu için, çocuğumun Kur'an'a en son geçeceğini düşünüyorduk. Buna rağmen çok iyi bir gelişim gösterdi.

-Gayet güzel okumayı öğrendi.

-Kur'an okuyamasa da harfleri öğrendi. Kelime kelime okuyabiliyor. Kursa daha fazla gitseydi öğrenebilirdi.

-Çok memnun kaldım. Çocuğum harfleri, harekeleri, mahreçleri hepsini öğrendi. Bazı sure ve duaları ezberledi. Öğretmenimiz çok fedakârlık yaptı. Oyunla eğlence ile sevdirek Kuran'ı öğretti. Şimdi biz de kurstan sonra her akşam çocuğumuzla birlikte yarım sayfa Kur'an okuyoruz.

Alınan cevaplara göre birçok veli, Kur'an kursunda verilen Kur'an eğitiminin memnun kalmıştır. Velilerin, kurs bittikten sonra da çocuklarına Kur'an okutmayı devam ettirerek onların Kur'an okumada gelişmelerini sağladıkları belirlenmiştir. Sadece iki veli kurstan sonra çocuklarının Kur'an okumalarını desteklemediği için onların Kur'an okumasında gerileme gösterdiklerini belirtmiştir. Genel olarak veliler, çocuklarının beklentilerinin üzerinde Kur'an eğitimi aldıklarını da belirtmişlerdir. Çünkü veliler, çocuklarını kursa göndermeden önce, onların sadece harfleri öğrenebileceğini ve basit kelimeleri okuyabileceğini düşündüklerini ifade etmiştir. Ancak elde edilen bilgiler ışığında, kursa giden çocukların tamamına yakınının akıcı bir şekilde Kur'an okuma becerisi kazandığı saptanmıştır.

Birçok veli çocuğunun Kur'an'ı Kerim öğrenmesinden ve okumasından memnun kalmıştır. Hatta veliler şaşırtıcı derecede çocuklarının ilerleme kat ettiğini de belirtmiştir. Özellikle birçok veli, çocuğunun Kur'an okuma ve öğrenmesinden memnun kalmıştır. Bunun yanı sıra bazı çocukların, daha düşük seviyede gelişim gösterdiği gözlenmiştir. Bunun birçok nedeni olabilir. Nihayetinde gelişimde bireysel farklılıklar vardır. Her çocuğun aynı seviyede gelişim göstermesi beklenemez. Çocukların birçoğunda yapılan ezberlerin kalıcı olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte bazı veliler çocuklarının yaptıkları ezberleri unuttuklarını ifade etmiştir. Yapılan ezberlerin unutulması konusunda, çocukların kurstan sonra Kur'an okumayı bırakmaları önemli bir etkidir. Kurs bittikten sonra da düzenli Kur'an okuyan öğrenciler ise kendilerini geliştirmeye devam etmişlerdir.

3.5. Dini bilgilerin öğretiminden memnun kaldınız mı?

-Kur'an öğretimi ağırlıktaydı. Temel dini bilgileri tam öğrenemediler. Namaz kılmayı abdest almayı öğretmediler. Ahlaki kuralları öğrendiler.

-Kendince güzel öğrendi.

-Hocalar ahlaki olarak gelişmelerine çok katkı sağladılar. İlk kez öğrendiği şeyler kalıcı oldu çok memnunum.

-Hocamız çok iyiydi. Besmeleyi, duaları öğretti. Ezan okunurken televizyonu kapatıp ezanı dinliyor. Kötü söz söylemiyor.

-Çok iyi değerler eğitimi gördü. Akla gelen her şeyi öğrettiler.

-İmanın şartlarını, İslam'ın şartlarını öğrendi. Gayet memnunum.

-Dini bilgileri, abdest almasını, Efendimizin hayatını, otuz iki farzı güzelce öğrendi.

-Evet, Allah'ın isimlerini, hadisleri, duaları güzelce öğrendi.

-Allah'ın her şeye gücünün yettiğini, duaları, Allah'ın isimlerini, dualarını güzelce öğrendi.

-Duaları, imanın şartlarını öğrendi.

-Öğrenmesi gereken her şeyi öğrendi. Otuz iki farz Allah'ın doksan dokuz ismi, peygamberlerin hayatı, hadisleri öğrendi.

-İmanın şartları, İslam'ın şartlarını, ahlak kurallarını öğrendi.

-Otuz iki farz, Allah'ın isimleri tüm bunları ve daha fazlasını öğrendi

-Kursta güzel bir din öğretimi yapıldı. Peygamberlerin hayatı, melekler, dört halife, Allah'ın isimlerini öğrettiler.

-Kendi seviyesine göre güzel bir din eğitimi verildi.

-Hz peygamberin ahlakı, sünneti, kırk hadis güzelce öğretildi.

-Dini bilgiler öğretiminden çok memnun kaldım. Ebeveynlerinden öğrendiği birçok şey bu kadar kalıcı olmuyor. Kursta öğrendikleri kalıcı ve onlar için daha faydalı.

-Çok güzel bir din eğitimi verildi. Görsellerle, etkinliklerle, dramalarla, oyunlarla çok iyi bir din eğitimi veriliyor.

-Dini bilgileri ve ahlaki değerleri çocukların seviyesine uygun öğrettiler..

-Dini bilgiler öğretiminden memnunuz.

- Çok memnun kaldım. Çocuğumuz dini bir konu geçtiğinde veya yapmamız gereken dini bir kuralı kurstan öğrendiği bilgi ile bize hatırlatıyor. Yani bizim farkında olmadığımız birçok konuyu öğrendiğini düşünüyorum.

Dini bilgilerin öğretiminden veliler son derece memnun kalmışlardır. Kendilerinin öğretemeyeceği birçok şeyi 4-6 yaş Kur'an kursunda öğrendiklerini belirtmişlerdir. Kursta öğretilenlere baktığımız zaman İslam Dini-

nin temeli olan konularda öğrencilerin bilgilendirildiğini söyleyebiliriz. Hatta bazı veliler çocuklarının dini bilgi gelişimini şaşırtıcı bir şekilde iyi bulmuşlar ve memnun kaldıklarını ifade etmişlerdir.

3.6. Çocuğunuz kursta öğrendiği bilgileri sizinle paylaştı mı?

- Oğlum değil ama kızım öğrendiklerini evde anlatıyordu.
- Çok nadir anlatır. Çocuğum içine kapanık, ancak ben sorduğumda anlatır.
- Anlatıyordu. Yaşlılara yer vermesi gerektiğini, yardım etmesi gerektiğini, çevre temizliğine önem verilmesi gerektiğini anlattı.
- Çocuğum genelde pek anlatmaz. Ne öğrendiniz diye sorunca anlattırdı..
- Evet paylaştı. Ben de ilgilenir, ne öğrendiğini sorardım.
- Öğrendiği her şeyi anlatırdı. Kıssaları, hikâyeleri, öğrendiği ilginç şeyleri paylaştı.
- Öğrendiklerini gelip evde anlattığı zamanlar oldu.
- Evet, genelde öğrendiklerini bizimle paylaşıyordu.
- Düzenli olmasa da kursta öğrendiklerini bize anlattı.
- O gün ne öğrenmişse evde anlatırdı.
- İlgisini çeken şeyleri paylaşırdı. Neler yaptığını sorduğumuzda o gün olanları anlatırdı.
- Her şeyi çok paylaşan bir çocuk değil. Sadece bazen paylaştı.
- O gün için önemli bir şey yaptığında anlatırdı.
- Dersini tekrar ederken öğrendiklerini bizlere de anlattı.
- Öğrendiklerini paylaşır ve bildiği bir konu açıldığında öğrendiklerini anlatıyordu.
- Kursta olanları hocala, arkadaşlarıyla aralarında geçenleri bizimle paylaştı.
- Çocuğum pek konuşkan değil ama bir durum karşısında öğrendiklerini paylaştı.
- Bazen paylaştı.
- Evet paylaştı.
- Bizim çocuğumuz öğrendiklerini bizimle paylaşmıyordu. Ancak sorduğumuzda cevap veriyordu. Biz de bunu bildiğimiz için sormayı ihmal etmezdik.

Çocukların kursta öğrendikleri bilgileri aileleriyle paylaşma durumu öğrenciden öğrenciye değişiklik göstermiştir. Öğrencilerin öğrendiklerini aileleriyle paylaşmamalarını tek bir nedene bağlayamayız. Bu durumu etkileyen birçok faktör vardır. Bunlar: cinsiyet, yaş, mizaç, vb. birçok etmen

olabilir. Bu etmenlere bakıldığı zaman çocukların karakterlerine göre öğrendikleri bilgileri aileleriyle paylaşmamalarının kişiden kişiye değişen bir durum olduğu gözlenmiştir. Çocuk içine kapanık, anlatmayı sevmeyen bir yapıya sahip ise öğrendiklerini sadece sorulduğu zaman anlatıyor. Eğer konuşkan bir yapıda ise öğrendiklerini de ebeveynleri ile paylaşıyor. Buna rağmen tüm veliler çocuklarının öğrenme sırasında ilgilerini çeken her şeyi paylaştıklarını belirtmişlerdir. Veliler çocuklarının, Günlük yaşam içerisinde karşılaştıkları bir durum karşısında herhangi bir davranışın doğru mu yanlış mı olduğu hususunda “biz kursta şöyle öğrendik”, diyerek açıkladıklarını gözlemlemişlerdir. Bu durum da gösteriyor ki çocuklar, öğrendiklerini pratiğe dökmeye önemli gelişmeler kat etmiştir.

3.7. Çocuğunuz kursta kazandığı değerleri gündelik hayatta uygulayabildi mi?

- Genel olarak uyguladı. Ezan okununca dinler, dua eder.
- Evet kullanıyordu. Biraz unuttu gibi ama uyumadan önce, kalkınca dua ediyor. Çocuğum karanlıktan çok korkuyor. Besmele çekince korkusunu yenebiliyor.
- Hayatında kullanabiliyor. Yanlış bir şey gördüğünde bu ayıp diyebiliyor.
- Öğrendiği gün yapıyor, fakat daha sonra yapmıyor.
- Bazen zorlamayla, bazen kendi isteğiyle yapardı. Kurs bittikten sonra yapmayı bıraktı.
- Öğrendiklerini uygulardı. Çocuğumda namaz sevgisi oluştu. Kendi isteğiyle günde bir vakit namaz kılardı. Çevre temizliğine önem verir, küfür söyleyenleri uyarırdı.
- Öğrendiklerini günlük hayatta uyguladı. Yemek yerken ezan okunurken dua eder.
- Genelde uyguladı. Su içerken oturur. Dua eder.
- Uygulamaya çalışır. Özellikle yemek duasını yapar.
- Evet uygular. Namaz kılmaya çalışır. Yemek duasını devamlı okur, özellikle kalabalık ortamlarda da okur. Özgüven kazandı.
- Öğrendiklerini günlük hayatta kullanır. Gusül abdesti, namaz abdesti alır. Birlikte namaz kılarız.
- Kursa gidiyorken öğrendiklerini daha çok uygulardı. Şimdi de uygulamaya çalışıyor.
- Elinden geldiği kadar uygulamaya çalışıyor.
- Evet yemek yerken israf yapmaz, ellerini yıkar. Öğrendiklerini yaşama-ya çalışır.
- Kurstan sonra namaz kılarırken beni rahatsız etmez, önümden geçmez, Kur'an'a saygı duyar. Hayatımıza bu şekilde yansımaları oldu.

-Tabii uygular. Bizimle abdest alır, namaz kılar, düzenli Kur'an okur, ibadetleri bilir. Kendince uygular.

-Kursa gittikten sonra öğrendiklerine uygun davranışlar sergilemeye çalışıyor.

-Öğrendiği her şeyi yapabiliyor. Bizi de yanlış bir şey yaptığımız zaman uyarıyor.

-Kullandığını düşünüyorum, çocuk olduğu için yapabildiği kadar yapıyor.

-Pratikte sorun olabiliyor. Çocuk her şeyi pratiğe dökemeyebiliyor.

-Duaları okur, abdest alır, birlikte namaz kılarız.

-Hepsi olmasa da bazılarını uyguluyor. Elbette bir kısmını da gelecek hayatında uygulayacak. Çünkü eğitim özellikle din eğitimi uzun vadeli bir yatırım. Kişisel becerileri de gelişti. Mesala sıkılganlığını atlattı. Sosyalleşti. Besmele çekme, yatarken dua okuma, yemekte elhamdülillah demek gibi...

Alınan cevaplara göre, çocuklar, kursta öğrendikleri bilgileri genel olarak gündelik hayatta da kullanmışlardır. Veliler, çocuk oldukları için bazen zafiyet gösterebildiklerini ama genel anlamda çocuklarının kursta öğrendiği kazanımları uygulamaya geçirdiklerini belirtmişlerdir. Çocukların öğrendiği en önemli davranışlardan biri saygı eksenli uygulamalar olmuştur. Peygamberimize karşı saygı duymaları, adı geçtiğinde salavat getirmeleri, besmelenin önemini kavramaları ve uygulamaları, ezan okunduğunda saygı göstermeleri gibi kazanımlar din eğitiminde çok önemli bir yer tutmaktadır. Velilerin çocuklarından bazı uygulamaları tam anlamıyla yerine getirmesi beklediği gözlenmiştir. Ancak çocukların yaşları gereği bazı davranışları tam anlamıyla yapmaları beklenemez. Çocukların birçoğu kurs bittikten sonra da kursta öğrendiklerini uygulamaya devam etmiştir. Çok az bir kısmı kurs bittikten sonra öğrendiklerini uygulamayı terk etmiştir.

3.8. Çocuğunuz kendi seviyesine uygun olarak Allah'ı sevgi teminde öğrenip tanınması hakkında neler paylaşmak istersiniz?

-Allah'ı severek öğrendi. Allah kavramı onda yüksek bir mertebeyi temsil ediyor. Her şeyin Allah'ın yaratması olduğunu biliyor. Kötü bir tanıtma olmadı

-Kurstan önce Allah seni yakar derdim. Hoca beni uyardı şimdi Allah'ı iyi biliyor, seviyor. Ölümü sordu bana, canımız bitince mi ölüyoruz diye sordu. Ben de Allah'ın emirlerini tutunca güzel bir yere gidiyoruz dedim.

-Allah'ı seviyor. Çocuğum iyilik yaptığında Allah'ın onu mükâfatlandıracağına farkında.

-Allah'ı seviyor. Onu cennetle ödüllendireceğini biliyor.

-Tabi Allah'ı seviyor. Allah'ın bizden her zaman iyilik yapmamız gerektiğini, kötülük yapmamızı istemediğini söyledi.

-Evet, Allah'ı sever. Sağlıklı olduğu için Allah'a şükreder. Bir şeyleri önce Allah'tan istemesi gerektiğini biliyor. Küfürlü konuşanları Allah'ın sevmeyeceğini biliyor.

-Tabi ki Allah'ı sevgiyle tanıyor. Ailesinden de bu şekilde öğrendi.

-Evet, Allah'ı sever yanlış bir şey yaptığında korkması gerektiğini bilir.

-Allah'ı sever. Bizleri yarattığını bilir.

-Allah'ın gücünün her şeye yeteceğini, ol deyince olacağını bilir. Allah'ı severek tanır.

-Allah'ın eşsiz ve tek olduğunu bilir. Allah'ı sever, Allah'tan geldiğimizi ona döneceğimizi bilir. Emirlerini tutmamız gerektiğini bilir.

-Evet, Allah'ı sever. Allah'la ilgili sorular sorar.

-Allah kavramını öğrendi. Allah'ın bizi sevdiğini bilir. Allah'ın bizi gördüğünü bilir.

-Allah'ın varlığını bilir, mevsimleri onun yarattığını bilir, yaşam döngüsünü Allah'ın yarattığını bilir ve onu sever.

-Allah'ı sever. Onun âlim sıfatını bilir. Kuşlara yuva yapmayı öğretenin olduğunu bilir.

-Allah'ı sevgi temelinde tanıyor. Yaratıcımızın Allah olduğunu biliyor. Kur'an'ın onun emirleri olduğunu bilir. Onun isteklerine göre yaşaması gerektiğini bilir.

-Allah'ın yanlış bir şey yaptığında onu sevmeyeceğini bilir. İyilik yaptığında Allah'ın onu sevdiğini bilir. Allah'ın her şeyi gördüğünün, bildiğinin farkındadır.

-Allah'ı sevgi temelinde tanıdığını düşünüyorum. Bizi yarattığını bilir, bizi sevdiğini, bize nimetler verdiğini, ona sığınabileceğimizi bilir.

-Evet, öyle tanır. Büyük olduğunu merhametli olduğunu hep bizimle olduğunu bilir.

-Evet, sevgi temelinde tanır.

-Kurstan sonra Allah ile ilgili sorular soruyordu. Her iyiliği Allah ile ilişkilendiriyor. Kötü bir iş olduğunda da Allah bunu istemez düşüncesinde.

4-6 yaş Kur'an kurslarının belki de en önemli faydası Allah'ı tanıma konusunda verilen eğitim olduğu söylenebilir. Çünkü bazı veliler çocuklarını kursa göndermeden önce Allah'ı korkutarak tanıttıklarını ifade etmişlerdir. Bu yaklaşımın yanlış olduğunu veliler de kabul etmiş görünmektedir. Bu durumda kursta verilen eğitimin ebeveynlerin çocuk eğitimine de katkı sağladığı söylenebilir. Kurslarda Allah'ın tanıtımında Allah'ın sıfatları kullanılmıştır. Allah'ın sıfatları ile tanıtılması çocukları antropomorfik tanrı anlayışından uzaklaştırdığı gözlenmiştir. Allah çocukların masumiyetine uygun olarak sevgi temelli tanıtılmıştır. Bu yaşlarda çocuklarda

antropomorfik tanrı anlayışı olması gerekirken çocukların bazıları doğru bir Allah anlayışı geliştirebilmişlerdir.

3.9. Çocuğunuzun Hz. Muhammed'i tanınması, sevip örnek alınması konusunda öğrendikleri ile ilgili neler paylaşmak istersiniz?

-Kursta Peygamber Efendimizi tanıttılar, sevdirdiler, Peygamber Efendimizin çocuklara nasıl davrandığını öğrettiler.

-Henüz o kadar tanımıyor. Ama ismi geçince salâvat getirir.

-Peygamberi anma haftasında anlatıldığı kadar biliyor.

-Peygamberimizi tanır ve sever. Kursta anlatılan sünnetlerini uygulamaya çalışır.

-Evet tanır. Kursta öğrendiklerini anlatır. Ailesini tanır. Ahlakını örnek alır. İyilik yapmaya teşvik ettiğini bilir.

-Tabii ki Peygamberimizin onun için yeri çok farklı. Allah'a ve Peygambere ilgisi çok yüksektir. Hatta Peygamber Efendimize mektup yazmıştı.

-Evde de devamlı konuşulduğundan Peygamberimizi tanır ve sever.

-Evet, Peygamberimizi tanır ve çok sever. Onunla ilgili videoları izlemeyi çok sever.

-Peygamberimizi tanır ve sever. Gülün onu temsil ettiğini bilir, bu nedenle gül kokusunu da sever. Yeşili sevdiğini bilir.

-Evet tanır. Onun ümmeti olduğunu bilir. Hadislerini bilir. Ve gülleri de onu temsil ettiğinden sever.

-Peygamberimizi tanır, hadisleri bilir, anlatır, yanlış bulduğu davranışları uyarır, peygamberimizin sabrı tavsiye ettiğini anlatır, Allah'ın onu âlemlere rahmet olarak gönderdiğini söyler.

-Peygamberimizin neleri sevdiğini neleri sevmediğini bilir kendince örnek almaya çalışır.

-Peygamberimizi tanır ve hayatını bilir. Ezberlediği ilahiyle anlatır. Sever ve onun sevdiklerini yapmaya çalışır.

-Sever, örnek alır, çocuklarını, ailesini tanır. Peygamberimizin çocukları sevdiğini anlatır.

-İsmi, çocuklarını bilir. Peygamberimizi görmek ve elini öpmek istediğini söyler. Kırmızı gül gibi koktuğunu söyler, bu nedenle kırmızı gülleri sever. Kırk hadisi bilir, yeri gelince anlatır, örnek verir.

-Peygamberimizle benim adım aynı der. Onun kıymetli olduğunu bilir. Kırk hadiste öğrendiklerini uygular. Bazen bizi de uyarır.

-Peygamberimizi tanır, hayatını bilir. Peygamberimiz şunları şunları yapmış der. Anlattıklarını yapmaya çalışır. Bir sahabeyi ziyaret ettiğimizde peygamberimizin arkadaşı demişti.

-Tam olarak yapamasa da kendince yapmaya çalışır. Kötü söz söylemediğini bilir. Çocukların sevdiğini bilir.

-Tanyor fakat kendi seviyesine göre. İyi biri olduğunu biliyor.

-Kursta öğretildiği kadar tanyor ve seviyor.

-Peygamberimize salavat getirmeyi öğrendi. Peygamberimizin çocukları çok sevdiğini öğrendi.

Velilere, çocuklarının Hz Peygamberi tanıyıp örnek alıp almadıkları ~~almaları~~ sorulduğu zaman çocuklarının Peygamberimizi tanıdığı ve bildiği cevabının yanı sıra Peygamberlerinin iyi ve merhametli biri olduğunu, çocukları çok sevdiğini söylemişlerdir. Aynı zamanda çocuklarının kırk hadisi öğrendiklerini ellerinden geldiği kadar peygamberin sünnetlerini uyguladıklarını belirtmişlerdir. Kurslarda Çocukların zihninde peygamberle ilgili gül metaforu oluşturulmuştur. Bu nedenle kırmızı gülleri ve gül kokusunu sevdiklerini söylemişlerdir.

Çocuklara kursta Hz peygamber tanıtılmış ve sevdirmişdir. Birçok veli çocuğunun Hz Peygamber'i rüyasında görebilmek için dua ettiğini belirtmiştir. Çocukların kendi seviyelerine uygun bir şekilde, Hz Peygamberi tanımaya ve sevmeye çalıştıkları saptanmıştır. Çocukların Peygamberle tanışmaları kurs sayesinde daha sağlıklı bir yoldan gerçekleşmiştir diyebiliriz.

3.10. Oyun bu yaş grubundaki çocuklar için önemli bir öğrenme yöntemidir. 4-6 yaş Kur'an kursları etkinliklerinde yeterince oyuna yer verildiğini düşünüyor musunuz?

-Oyun oynuyorlardı. Oyuncakları da vardı. Zekâ geliştiren oyunlar da oynuyorlardı. Bazen bir öğrenci ders verirken diğerleri oyun oynuyorlardı.

-Evet, yer veriliyordu. El becerisi gerektiren oyunlar, boyamalar, toplu oyunlar oynuyorlardı. Özellikle el becerisi gerektiren oyunlar onun yazı yazmasını kolaylaştırdı. Çocuğum çok hareketli, toplu oyunları çok seviyordu. Keşke anaokulu yerine bir sene daha kursa gitseydi.

-Çok bilgim yok ama yeterince oyun oynuyorlardı. Öğrenirken eğlendiler. Okumayı öğrenirken de faydası oldu.

-Oyunlar oynuyorlardı. Oyunla öğrendiler.

-Evet, çocukta memnun kaldım. Oyunla tuvalet eğitimi ve oyunla yemek eğitimi aldılar.

-Oyunla her şey yapıldı. Sıkılmadan, azar azar, oyunla eğlenerek öğrendiler. Harfleri kıssaları oyunlarla öğrendiler.

-Oyun odaları ve oyuncakları vardı. Oyunlarla öğrendiler.

-Oyunlar oynarlardı. Kutu kutu penseyi bile dua ederek oynadılar.

-Yapboz, sandalye gibi oyunlar oynarlardı.

- Evet, oyunlar oynarlardı. İlahilerle oyunlar oynarlardı, programlar yaparlardı.

-Yeterince oyun oynuyorlar fakat daha fazla oyun oynamak istiyorlar.

-Oyun oynuyorlardı. Park ve bahçe yoktu ama imkânlarına göre oyunlar oynuyorlardı. Oyuncaklarla grupça oyun oynuyorlardı.

-Oynadığını düşünüyorum. Eskiden çocuklara uygun olmayan öğretim yöntemleri kullanılıyordu. Şimdi oyunlarla öğretiliyor, sevdirilerek öğretiyor.

-Tabii anaokulu gibi oyunlarla etkinliklerle öğrendiler. Sadece Kur'an öğrenmediler. Gelişimlerine uygun oyunlar oynadılar.

-Oyunlarla birçok şey öğrendiler, birçok değer kazandılar. Yerli malı haftasında meyve oldular drama yaptılar, ayakları üzerinde topları düşürmeden zıplama oyunu, engelli haftasında empati oyunları oynadılar.

-Oyun parkı vardı kursun içinde, oyunlu etkinlikler vardı, zekâ geliştiren oyunlar oynadılar, geleneksel oyunlar, Hacivat karagöz ve birçok oyun oynadılar.

-Kursta her şey oyunlar üzerinden öğretildi. Gelişimleri için oyunla öğrenmek daha önemli.

-Harfleri falan oyunlarla öğrendiler. Oyunla daha iyi kavradılar her şeyi.

-Bayağı oyunlar oynadılar, bayağı eğlendiler, verimli, faydalı oyunlar oynadılar.

-Kursta birçok oyun oynadılar, eğlendiler.

-Oyun odaları vardı. Dini bilgileri de hep oyun aracılığı ile işliyorlardı. Severe bıkınlık oluşturmadan eğitim aldığını düşünüyorum.

Veliler, kursta çocuklarının yaşlarına ve gelişim seviyelerine uygun olarak birçok oyun oynadıklarını belirtmiştir. Çocukların oyun oynarken dini bilgileri rahatlıkla öğrendikleri tespit edilmiştir. Çocukların içinde buldukları gelişim dönemi için en uygun oyun yöntemidir. Veliler, kurslarda yeterli materyalin olduğunu düşünse de daha fazla materyal olmasından yana olduklarını belirtmiştir. Ayrıca kursların bahçesi olmadığı için çocuklar bahçede oynama imkânı bulamadıkları gözlemlenmiştir. Buna rağmen Kursta birçok şeyin oyunla öğretilmesi, din eğitiminde başarılı geri dönüşler alındığını göstermektedir. Çocukların da bu yüzden sıkılmadan eğlenerek dini bilgileri öğrendiği tespit edilmiştir. Bazı veliler yeterince oyun oynasalar da çocukların daha fazla oyun oynamak istediğini belirtmiştir.

3.11. 4-6 yaş Kur'an kurslarından genel olarak memnun musunuz?

-Memnunum, olumsuz bir durum görmedim. Bir şikâyet duymadım.

-Memnunum. İyi ki açılmış. Diğer çocuğumu da göndereceğim.

-Çok memnunum daha da ilerlemesini istiyorum. Küçük kızımın yaşı tutmadığı için gönderemedim. Keşke yaş grubu düşürülse.

-Sadece sureler dualar ezberletildi. Keşke yüzüne okumayı da öğrenseydi.

-Evet memnunum.

-Çok memnun kaldım. Hatta bu mahalleden taşınmak istemiyorum. Diğer çocuğumun da bu kursa gitmesini isterim.

- Ben gerçekten memnunum özellikle diyanet olması da benim için çok önemli.

-Evet, güzel bir kurstu.

-Evet, kurstan memnunuz.

-Memnunuz, kursu açanlardan Allah razı olsun.

-Kurstan genel olarak memnunum. Eksikler olsa da güzel bir aşamada.

-Kesinlikle herkese tavsiye ediyorum.

-Memnunum, herkese tavsiye ederim. Hem anaokulu hem din ve ahlak eğitiminin verildiği bir yer. Bu kurslar çoğaltılmalı. Herkes bu fırsattan yararlanmalı.

-Çok memnunum böyle bir kurs olduğu için, Allah razı olsun açanlardan. İnşallah devam eder, yeni nesiller de faydalanır.

-Evet, memnunum, tavsiye ederim.

-Çok memnunum, diğer çocuklarımı da göndermek isterim.

-Çok memnunum, küçük oğlumu da göndermek isterim.

-Çok veriliydi, çok düzeldi. Diğer çocuğumu da göndermek isterim.

-Bayburt'taki kurstan memnunum. Şuan Yalova'ya taşındık burada ki kurstan hiç memnun kalmadık.

-Çocuğumun gittiği kurstan memnunum. Ama genel olarak memnun değilim.

-Hiçbir pişmanlık duymadım. İyi ki oraya göndermişim. Her çocuğun böyle bir eğitimden geçmesini isterim. Okuldan önce böyle bir eğitim almaları çok önemli. Ev bu ortamı asla sağlayamaz.

Velilerden alınan bilgilere göre, velilerin birçoğu 4-6 yaş Kur'an kurslarından memnun kalmıştır. Birçoğu kurslardan memnun kalmışlardır. Kursların bazı eksikliklerine rağmen verilen eğitim ve gösterilen çaba onları memnun etmiştir. Veliler diğer çocuklarını da 4-6 yaş Kur'an kursuna göndermek istediklerini belirtmiştir. Bununla birlikte veliler, bu kursların çoğaltılması gerektiğini ve diğer ailelerin de çocuklarını bu kurslara göndermeleri gerektiğini ifade etmiştir.

3.12. Velilerin 4-6 yaş Kur'an kurslarından memnun olmadığı unsurlar nelerdi?

-Namaz kılmayı, abdest almayı öğretselerdi daha güzel olurdu. Birkaç kez gösterildi uygulama yaptırılmadı. Öğrenselerdi daha iyi olurdu.

-Yok, eğitimiyle her şeyiyle iyi, bir sıkıntı olmuyor.

- Özel kurumlarda dört, beş, altı yaşındaki çocuklar farklı sınıflarda oluyor, keşke bu kurslarda da böyle olsa. Keşke kursa başlama yaşı üçe indirilse.

-Kurslar güzel, bir memnuniyetsizliğim yok.

-Memnun olmadığımız bir şey yok. Yapılması gereken ne ise onu yapıyorlar.

-Özel kurslar çok daha donanımlı. Daha fazla kitapları, araç gereçleri var. Bu kurslarda da olsa daha iyi olurdu. Şikâyet anlamında değil ama daha iyi olabilir.

-Memnun olmadığım bir durum yok. Özellikle hocasından çok memnunuzum.

-Yok

-Yok, hepsinden memnunuz.

-Yoktu biz memnunuz.

-Gönüllülük esas olmalı eğitimcilerde, aynı zamanda iyi bir eğitim almış olmaları gerekir.

-Herhangi bir memnuniyetsizliğimiz yoktur.

-Benim memnun olmadığım hiçbir unsur yok. Biz bu hocalar kadar öğretemezdik.

-Çocuğumda bir isteksizlik görmedim benim de herhangi bir şikâyetim olmadı.

-Her şeyiyle memnunuzum, bir eksiklik hissetmedik.

-Dışarıda daha fazla etkinlik yapılabilirdi. Çocuk ve anne uyumuna yönelik çalışmalar yapılabilirdi. Geziler daha fazla olabilirdi.

-Daha eğitilmiş öğretmenler olmalıydı. Binalar çocuklar için uygun değil, okul düzeyinde binalar olmalıydı.

-Daha fazla oyun oynayabilirdi. Oyun saatleri artırılabilirdi.

-Daha geniş ortamlar olmalıydı. Olanaklar daha fazla olabilir.

-Çalışan anneler için ekstra bir bakıcıya ihtiyaç kalmadan sekizden beşe kadar kurslar olmalı. Daha donanımlı olabilirdi.

-Zaman biraz daha uzun tutulabilir. Ders saatlerinde toplantıların yapılmaması ve derslere ve öğretmenlere engel olunmaması gerekir. Yılsa-

nunda velilerin de katıldığı açık havada yapılan genel bir etkinlik yapılmıştı. Orada ses düzeni ve organize zayıftı.

Bayburt'ta ki 4-6 yaş Kur'an kurslarında gözlenen en büyük eksiklik binaların çocuklar için uygun olmaması, pencere yüksekliği, güvenlik kilitleri, ısınma problemi, güneş almayan binalar vs. aynı zamanda kursların bahçesinin olmaması da büyük bir eksiklik olarak gözlemlenmiştir. Çocukların bahçede oynayabilmesi, etkinlik yapabilmesi için bahçesinin olması onların eğitimi ve gelişmesi için önemli bir durumdur. Veliler kurslarda bulunan malzeme ve materyallerin devlet anaokulundakiler kadar çok ve donanımlı olması talebinde de bulunmuşlardır. Ayrıca 4-5-6 yaşında ki çocukların aynı sınıfta eğitim- öğretim görmelerinden veliler hoşnut kalmamışlardır. Gelişim dönemi açısından farklılık gösterdiği için sınıfların yaşlara göre ayrılması gerektiğini belirtmişlerdir.

3.13. Velilerin 4-6 yaş Kur'an kurslarından beklentileri nelerdir?

-Çocuk öğrendiklerini kursta uyguluyor, evde ve sokakta uygulamıyor. Keşke daha kalıcı bir eğitim verilseydi.

-Kursun süresi üç saat, süre uzatılsa daha iyi bir eğitim verilir diye düşünüyorum.

-Ücreti düşük olmalı, böylece herkes faydalanabilir. Ayrıca sınıflar yaş gruplarına göre ayrılmalı. Özel kurslardaki gibi daha çok oyuncak ve materyaller olmalı.

-Kur'an okumaya daha fazla önem verilmeli.

-Her şey olması gerektiği gibidir.

-Kursta kazandıklarını sonraki yıllarda kaybetmesini istemem. Küçükken öğrendiklerini hayatı boyunca yaşasın isterim.

-Ben de çocuğumla çok ilgilendim. Bu yüzden beklentilerim karşılandı.

-Keşke kursa daha uzun süre gitseydi ve hatim yapabilseydi.

-Kursların durumunun daha da iyileşmesini beklerim.

-Kursların devam etmesini umarım.

-Kursta Allah ve peygamberi sevgi temelli öğretilmeli. Dinlerinin ne kadar değerli olduğunu bilmeleri, manevi anlamda desteklenmeli, sadece Kur'an değil ahlaki değerlerde öğretilmeli.

-Kurs beklentilerimizin üzerindeydi ama olanaklar daha iyi olabilirdi.

-Daha çok oyun oynayabilirdi, oyun saatleri artırılabilirdi.

-Beklentilerimin karşılığını aldım fakat hocalar daha eğitimli olabilirdi.

-Daha fazla kurs olmalıydı. Yabancı dilde öğretilmeli, etkinlikler artırılmalı, ilkokula başlangıç çalışmaları artırılmalı.

-Küçük yaşta Kur'an ve İslam bilgileriyle donatılmalı.

-Din eğitimi için bu yaşlar çok uygun, bu nedenle iyice değerlendirilmeli.

-Kapasitelerine göre verilebilecek her şeyi verdiler. Daha fazla bir beklentim yok.

-Dini altyapı oluşturulsun isterim. Bu yaşta ibadetlerin hepsini bilsin yapsın demiyorum.

-Allah sevgisi, peygamber sevgisi olsun, emanet edebileceğim güvenli bir yer olsun isterim.

-Sosyal etkinliklerin artırılması, tiyatro gösterimi, şiir dinletisi, velilere çocukların seviyelerine göre kitap tavsiyelerinde bulunması olabilir. Örneğin bizim çocuğumuz uzunca bir şiir ezberledi. Bu onun başka şiirler ezberlemesini kolaylaştırabilir.

Alınan cevaplara göre Genel olarak velilerin beklentisi karşılanmış hatta çocuklarının beklediklerinden daha iyi bir gelişim gösterdiklerini belirtmişlerdir. Velilerin 4-6 yaş Kur'an kurslarından beklentileri; kurs süresinin uzatılması, kursların daha donanımlı olması, kursun masraflarının düşük olması, bu kurslardan herkesin faydalanabilmesi olmuştur. Bununla birlikte veliler, bu kurslarda beklentilerinin üzerinde bir eğitim verildiğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda kursların artırılması, iyileştirilmesi ve devamlı olması talebinde bulunmuşlardır. Daha donanımlı, daha uzun süreli ve daha kalıcı bir eğitim verilmesini istemişlerdir.

3.14. 4-6 yaş Kur'an kurslarını çocukların ihtiyaçlarına ve bireysel farklılıklarına uygun buluyor musunuz?

-Hocadan hocaya değişebiliyor. Bazı hocalar farklı farklı metotlar kullanabiliyor.

-Hoca bireysel farklılıklara göre davranıyordu. Sakin tabiatlı öğrenciye farklı hareketli öğrenciye farklı davranıyordu.

-Muhakkak hoca her öğrenciye özel davranıyordu.

-Genel bir uygulama yapıldı.

-Evet

-Nabza göre şerbet verildiğini düşünüyorum. Her çocuğun fitratına uygun etkinlikler yapıldı.

-Tabi ki hocanın kullandığı farklı tekniklerle çok şey öğrendi.

-Evet, uygun buluyorum. Özellikle Kur'an öğrenirken videolar, oyun setleri ile desteklendi.

-Evet kullanılıyor.

-Kullanıldığını düşünüyorum. Özellikle akıllı tahta ile çok destelendi.

-Sınıf mevcudu azaltılmalı böylece çocukların ihtiyaçları ve bireysel farklılıkları daha fazla göz önünde bulundurulabilir.

-Eğitim süreci çocukların ihtiyaçlarına ve bireysel farklılıklarına uygundu.

-Sosyal yaşam, oyunlar vb. oyunlara yansıtacak ihtiyaçlarını karşılayacak bilgiler verildi.

-Gayet uygun.

-Yemek adabı, öz bakım, temizlik gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri öğretildi.

-Tuvalet eğitimi, dişlerinin bakımı, yemek adabı, gibi ihtiyaçları, yemek ayırt etmeme, tabağını sünnetleme, gibi şeyler de öğretildi.

-Hocaları onlarla ilgileniyor, kendi seviyelerine uygun bir öğretim veriliyor.

-Uygun buluyorum, öz bakımları, temizlik, yemek adabı onların ihtiyaçlarını karşılamak içindir.

-Uygundu.

-Kurs hocamız benim çocuğuma özel ilgi gösterdi. Çocuğum hiperaktif olduğu için dikkatini toplamada zorluk çekiyordu. Hocamız çocuğuma özel ilgi gösterdi.

-Bize göre uygundu. Fakat eğitimi birebir yaşayan ve içinde olan ders hocalarımızın takip etmesi, çocukların bireysel özellikleri ve farklılıkları ile ilgili velilere bilgi aktarımında bulunması gerekir. Bizim hocamız bizimle bu paylaşımı yaptı.

Veliler genel olarak 4-6 yaş Kur'an kurslarından memnun kalmışlardır. Hocaların çabaları ve öz verileri sayesinde kurslarda çok verimli bir süreç geçirildiği tespit edilmiştir. Bireysel farklılıklara hitap etme konusunda da hocaların emekleri gözlenmiştir. Öğrencilerin seviyelerine uygun, etkili ve kalıcı bir öğrenme gerçekleştirmek için birçok yöntem ve teknik kullanılmıştır. Böylece bireysel farklılıklara da hitap edilmiş oldu. Aynı zamanda durağan, sıkıcı bir süreç izlenmemiş olup kurslarda çocukların istek ve ihtiyaçlarına uygun bir eğitim verildiği gözlenmiştir. Bununla birlikte bazı veliler, kurstaki öğreticilerin yetersiz ve bakıcıların ise eğitimsiz olduğunu ifade etmişlerdir.

3.15. Kursta verilen eğitim çocuğunuzun yaparak yaşayarak öğrenmesine fırsat veriyor mu?

-Evet, çocuklar kendileri de etkinlikler yapıyorlardı.

-Çocuğum kendi yapardı. Yaptıklarını bizlere gösterirdi. Bugün unları yaptım diye anlatıyordu. Anaokulunda öğretmen kendi kesip yapıp veriyor. Kursta kendilerinin yapmasına fırsat veriliyordu.

-Evet

-Kursta pek etkinlik yapılmadı bu nedenle çocukların da pek fırsatı olmadı.

-Evet

-Verildi evet, oyun hamurlarıyla harfler yapmışlardı, harfleri tanımak için.

-Boyamalar, el işleri, oyun hamurlarıyla etkinlikler yapıyorlardı.

-Evet verildi. Harfleri kendi elleriyle yaptıkları çalışmalarla öğrendiler.

-Evet, kendileri yaparak öğrendiler.

-Boyamalar, yapbozlar, oyuncaklarla kendileri yaparak oynayarak öğrendiler.

-Namaz ibadetini kıldırılarak öğrettiler. Yardımlaşmayı yardım kolisi yaparak öğrendiler. Yapararak öğrenmeleri sağlandı.

-Evet.

-Evet. Zaman zaman çocuklarımız kendi fikirlerini sunduğunda ona göre de uygulamalar yaptılar.

-Harfleri öğrenirken kesme, yapıştırma, boyamalar yaptılar. Bunun gibi birçok etkinlik kendileri yaptılar.

-Abdest alıp namaz kılarlardı, Cuma günleri cemaatle namaz kılarlardı. Yapararak öğrendiler.

-El becerileri, el işleri, sulu boyalar, yapıştırıcılar, özel günlere ait uygulamalar yapıldı.

-Kontrollü olsalar da onların yaparak yaşayarak öğrenmesine fırsat verildi.

-Genelde hocaların denetiminde yapılıyordu.

-Her şeyi birlikte yaparak öğrendiler.

-Her türlü etkinlik ve faaliyetler yapıldı. Bu da çocuklara özgüven kazandırdı.

-En önemli yanı da bu oldu. Yalnızca bilgi verilmiyordu. Evde bile öğrendiklerini uygulaması için ödevler veriliyordu. Mesela çocuğum selam almayı ve vermeyi kursta öğrendi.

Veliler 4-6 yaş Kur'an kurslarında genel olarak çocukların yaparak yaşayarak öğrenmesine fırsat verildiğini belirtmiştir. Bunda etkinliklerle, yaparak yaşayarak öğrenmenin daha kalıcı olmasının etkisi büyüktür.

3.16. 4-6 yaş Kur'an kurslarının etkinlik ve verimliliğini artırmaya yönelik öneri ve teklifleriniz nelerdir?

-Dışarıda pek etkinlik yapmıyorlardı, keşke dışarıda daha fazla zaman geçirebilselerdi. Daha faydalı olurdu.

-Sınıflar yaşlara göre ayrılmalı. Özel kurslardaki oyuncak ve materyallerden edinilmeli. Daha fazla hoca olmalı.

-Kurs süresi daha uzun olmalı.

-Her şeyin yeterince yapıldığını düşünüyorum.

-Kursların artırılması gerekiyor. Daha verimli daha donanımlı hocalar olmalı. Müftülük daha çok desteklemeli. Niteliği artırılmalı.

-Bence her şey olması gerektiği gibiydi.

-Saatleri daha uzun olmalı ve daha çok etkinlik yapılmalı.

-Çocuğun yaşı itibarıyla daha çok oyun oynayarak daha çok bilgisayar programlarıyla desteklenerek öğretim yapılmalı.

-Süresi çok kısa, daha da uzatılırsa daha verimli olur.

-Etkinlikler, oyunlar artırılmalı. Yapılan etkinliklerden sonra çocuğun anlayıp anlamadığı ölçülsün. Çünkü neyi neden yaptıklarını anlamayabiliyorlar bazen.

-Bahçeye daha çok çıkabilmeliler. Belki hayvanlarla etkileşime girebilmek için tavuk beslenmeli, doğayla etkileşime geçebilmek için ağaçlar dikilmeli. Bitkilere dahi zarar vermemeleri gerektiğini bu şekilde öğrenmeliler.

-Gerekli eğitim alınmalı bu işi yapmak için. Sınıf mevcudu azaltılmalı.

-Verebileceğim tavsiye yok. Her şey olması gerektiği gibiydi.

-Her şey çocuklara uygundu. Hepsi çok güzeldi.

-Her şey gayet güzel, olması gerektiği gibiydi.

-Her şey düşünülmüş diyecek bir şey bulamıyorum.

-Daha fazla hoca ve daha fazla yardımcı olmalı.

-Kursta yapılan etkinlikleri yeterli buluyorum.

-Öncelikle kurslar yaygınlaşmalı, eğitim kalitesi yükseltilmeli, yaz ve kış devamlı olmalı.

-Hocaların yanındaki iş kur elemanları eğitilmiş olmalıydı.

-Düzenli servis hizmeti sağlanabilirdi. Kurs dışında spor etkinlikleri düzenlenebilir. Çocuklar bazı günler tam gün eğitimle, yüzme, basket, futbol gibi spor etkinliklerine katılabilir. El becerilerini geliştirebilecekleri etkinlikler, sanatsal etkinlikler düşünülebilir.

Elde edilen bilgilere göre, Kursların bahçesi olmadığı için bahçede ve doğada çocuklar zaman geçirmeye fırsat bulamamışlardır. Bu nedenle kursların bahçelerinin olması gerekmektedir. Ayrıca veliler kurslarda daha çok materyal bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Böylece daha verimli ve kalıcı öğrenmeler sağlanabilecektir. Bunun yanı sıra kurslardan teknolojik

alet eksikliği de gözlenmiştir. Veliler teknolojik malzemelerin yetersiz olduğunu düşünmekte ve daha donanımlı olması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca sınıfların öğrenci mevcudunun azaltılması gerektiğinden, yardımcıların ve İŞKUR elemanlarının daha eğitilmiş olması gerektiğini ve daha uzun süreli bir eğitim olmasının daha iyi olacağını ifade etmişlerdir.

3.17. Veliler kurslarda uygulanan etkinlikleri ve kullanılan materyalleri uygun buldunuz mu?

-Kur'an öğretimine yönelik farklı materyaller yoktu. Harfleri öğretmek için hoca kendi çabasıyla bir şeyler yapıyordu ve bilgisayardan destek alıyordu. Bu anlamda daha fazla ve nitelikli materyaller olabilirdi.

-Evet, uygun buluyorum. Kullanılan materyaller de faydalıydı. Çocuklar kendileri de materyaller yaptı.

-Kursta yapılan etkinlik ve materyallerden memnunum. Hiç israf yapmadı. Ama anaokulunda yapılanlardan memnun değilim.

-Evet, uygun buluyorum. Çok güzeldi hepsi.

-Yani çok olmasa da memnunum.

-Evet, uygun buluyorum. Geri dönüşüm kutuları, kalp anahtarları, portakallardan kuşlara yem hazırladık, tüm bunlar eğitici ve çok güzel etkinliklerdi.

-Memnunum sorun yoktu.

-Her şey düşünülmüş çocuklara uygun yapılıyordu.

-Güzel ve faydalıydı. Evde yapamayacağı şeyleri kursta yaptılar.

-Elbette oyuncak çoktu, onlarla oynadılar öğrendiler. Akıllı tahta da çok faydalı oldu.

-Materyaller iyiydi, aynı zamanda kendileri de bir şeyler yapıyordu. Memnunum.

-Evet, çocuklar için özel materyaller kullanılıyordu. Daha da artırılabilir.

-Memnunuz.

-Her yönüyle güzeldi, memnunuz.

-Eğitici materyaller kullanıldı. Yapılan etkinliklerle de çocuğun öğrenmesi kolaylaştırıldı.

-Objeler, oyuncaklar, materyaller çocuklar için uygun.

-Materyaller çocukların gelişim seviyesine uygundu.

-Çocukların seveceği, seviyelerine uygun, nitelikli materyaller kullanıldı.

-Kaliteli, sağlıklı, çocuklara uygun materyaller kullanıldı.

-Ellerinden geldiği kadar yaptılar. Daha iyi olabilirdi.

-Basit ama masrafsız materyaller kullanıldı. Kumbara, seccade, şekerlik, güncel yaşantılara göre faaliyetler yaptılar. Anneler günü için ayrı, mevlit kandili için ayrı materyaller oluşturuldu.

Veliler kurslarda kullanılan materyalleri çocukları için uygun bulmuştur. Materyallerin yeterli olmadığını düşünseler de hocaların bu durumu telafi etmek için ellerinden geleni yaptıklarını belirtmişlerdir. Evde bulunan malzemelerin de kullanıldığını ve hiç israf yapılmadığını belirtmişlerdir.

3.18. Fiziki koşullar ve sınıf ortamından memnun musunuz?

-Memnunuz. İhtiyaçları karşılanıyordu. Yemek odası ayrı, kız erkek tuvaletler ayrı, eşyalar çocuklara uygundu.

-Bina karanlık ve soğuk olabiliyordu, daha geniş ve çocuklara uygun bir yer olmalıydı.

-Ortam çocuklara uygun hale getirilmeye çalışılmış, tedbirler alınmıştı. Petekler ve merdivenlere güvenlik önlemleri alınmıştı.

-Memnunum çocuklara uygundu. Kendilerine zarar vermeyecek şekilde düzenlenmişti.

-Evet, memnunum kurs sıcak oluyordu. Eve de yakındı.

-Yeni açıldığında lavabolar yeterli değildi. Tek bir oda vardı. Tuvaletler yoktu. Oyun odası çok küçüktü. İkinci sene daha da iyileştirildi.

-Masalar, sandalyeler, lavabolar çocukların kullanımına uygundu.

-Merdivenler çocuklara uygun değil. Kursun pencereleri çocukların ulaşabileceği seviyede.

-Apartman katı ve kursun bahçesi yok.

-Kursun bahçesi yok ve yemek odaları yok. Her şeyi aynı sınıfta yapıyorlar.

-Oyun alanları biraz daha geniş olabilirdi. Bahçesi olmalıydı.

-Yardımcı ablalar eğitilmiş olmalı, sınıf ortamı için daha iyi olur.

-Biraz soğuk oluyordu.

-Materyaller, sınıflar, tuvaletler, masalar, sandalyeler çocuklara uygundu.

-Şartlara göre imkânlara iyiydi.

-Güzeldi.

-Bir kız bir erkek tuvaleti vardı. Çocuklar için yetersiz kalıyordu. Bahçesi yoktu, havalandırması yoktu, çocuklar için tehlikeli olabileceğinden pencere açılmıyordu. Kurs güneş almıyordu, soğuktu.

-Çocuklar için uygun olduğunu düşünmüyorum. Zemin kat, bahçesi yok. Okul seviyesinde olmalı.

-Yerleri iyi değil, bodrum kat, güneş almıyor. Bu nedenle çocuk sık sık hasta oldu. Hijyene daha da dikkat edilebilirdi.

-Kurs çok küçüktü, on beş öğrenci için yeterli değildi.

-Kursun bahçesi de olmalıydı.

Velilerden alınan bilgilere ve bizim gözlemlerimize göre, 4-6 yaş Kur'an kurslarının fiziki koşulları çocuklar için pek uygun değildir. Binaların yapısı ve konumu çocuklar için olumsuz şartlar taşımaktadır. Hiçbir kursta bahçe olmaması en önde gelen sorunlardan biridir. Kurslarda çocuklara uygun lavabo, tuvalet bulunmalıdır. Aynı zamanda merdivenler o yaş grubu için tehlike arz edebilmektedir. Genellikle kurslar karanlık, soğuk ve güneş almayan yerlerde açılmıştır. Bu durum çocukların hastalanmalarına neden olabilmektedir. Kursların apartman katında açılması da çocukların eğitim ve gelişmeleri için uygun değildir. Çocukların aynı sınıfta eğitim alması, oyun oynaması ve yemek yemesi çocukların gelişimini olumsuz etkileyecek bir durumdur.

Sonuç

Velilerle yaptığımız görüşmelerde onlara çocuklarını 4-6 yaş Kur'an kursuna gönderme nedenlerini sormuştuk. Veliler bu soruya çocuklarının sağlıklı bir din ve ahlak gelişimi göstermeleri için gönderdiklerini ifade ettiler. Çocuklarının kursta aldıkları eğitimi kendilerinin veremeyeceğini, bu alanda eğitim almış hocaların çocuklar üzerinde daha etkili ve kalıcı izler bırakacağını bunun da çocukları için din eğitimi adına daha sağlıklı bir alt yapı oluşturacağını belirtmişlerdir. Kursun en önemli kazanımlarından biri de Allah'ın sevgi temelinde çocuklara tanıtılmış olmasıdır. Bu soruyu sorarken en çok dikkatimizi çeken hususlardan biri de bu yaş döneminde antropomorfik bir tanrı anlayışı olması gerekirken çocukların Allah'ı bir yetişkin gibi tanıyor olabilmeleridir. Tüm veliler çocuklarının Allah'ı sıfatları ile ve bu sıfatlar üzerinden tanıdıkları cevabını vermiştir.

4-6 yaş Kur'an kurslarından istisnasız tüm veliler memnun kalmışlardır. Aynı zamanda çok gecikmiş bir hizmet olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Birçok veli, bu kursların anaokulundan daha faydalı olduğunu belirtmiştir. Kursta verilen eğitim ile çocukların, sosyalleşmeleri, kendilerini ifade etmeleri ve kişisel becerilerin gelişmesine katkı sağladığı görülmüştür. Veliler, Kursları açanlar için dua ve iyilik temennilerde bulunmuşlardır. Memnuniyetleri beden dillerinden, jest ve mimiklerinden de anlaşmıştır.

Veli görüşleri doğrultusunda Kur'an kurslarının fiziksel mekânlarının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Veliler verilen hizmetten ve hocalardan memnun kaldığı için fiziki unsurları pek önemsemeseler de kurslar çocuklar için uygun eğitim ortamları sağlayamamışlardır. Bazı kursların apartman dairesi ve zemin katlarda verildiği ve bahçesiz olduğu anlaşılmaktadır. Bazı veliler binaların güneş almadığını ve soğuk olduğunu belirtmişlerdir.

Veliler 4-6 yaş Kur'an kursları verdiği çok önemli hizmetten dolayı daha iyi mekânlarda olması gerektiğini belirtmişlerdir. Kurs ortamlarının güneş alan, bahçeli, çocuklara uygun, tehlike arz etmeyen mekânlar olmasını istemişlerdir. Aynı zamanda lavabo, tuvalet, yemek odası, oyun odası ihtiyaçları giderecek nitelikte olmasını istemişlerdir. 4-6 yaş Kur'an kurslarındaki fiziksel eksikler imkânlar dâhilinde telafi edilmeye çalışılmalıdır. Hayatı güzelleştirmeye amacı olan Kur'an güzel okunmaya, güzel düşünmeye, güzel yaşamaya rehberlik eden bir kitaptır. Sağlıklı ve güzel mekânlar hem çocuklarımıza hem de Kuran'a layıktır.

Erken yaşta din eğitiminin devlet eliyle yapılması da son derece önemlidir, çünkü özel sektörde kursu açan kişilerin bazı ideolojileri temsil eden görüşlere göre eğitim verme riski vardır, Bu durum din eğitimi açısından sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle din eğitimine gereken önem verilmeli ve 4-6 yaş Kur'an kursları yaygınlaştırılmalıdır. Bununla birlikte 4-6 yaş Kur'an kurslarında fırsat eşitliği de sağlanmalıdır.

Yapılan görüşme ve gözlemlere göre kursların donanım ve metaryel açısından eksik olduğu saptanmıştır. Kursların gün içerisindeki mesai saatleri çalışan annelerin mesai saatlerine uymaması da diğer bir sorun olarak veliler tarafından dile getirilmiştir. Kursların eğitim saatleri hem gün içerisinde hem de dönem olarak uzatılmalıdır. Kurs hocalarının istihdamında gönüllülük ilkesine uyulmalıdır. Okul öncesi çocukları, onları severek isteyerek eğitecek ellere teslim edilmelidir. Kurs hocaları eğitim ve nitelik bakımından özenle seçilmelidir. Hizmet içi eğitimlerle gelişimleri desteklenmelidir. En önemlisi de bu kurslarda görev alan yardımcı, aşçı, İŞKUR elemanları vb. herkes özel durumun ehemmiyetinin farkında olmalıdır. Bu hususlarda gereken hassasiyet gösterildiği takdirde daha nitelikli, donanımlı ve kalıcı bir din eğitimi verilebilir.

Kaynakça

- Cihandide, Zeynep Nezahat. *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Çankırlı, Ali. *Çocuğun Manevi Eğitimi*. İstanbul: Zafer Yayınları, 2006.
- DİB. *Kur'an Kursları Öğretim Programı Okul Öncesi Dönemi*. Ankara: 2013.
- Doğan, Davut. "Diyaret İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi) Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2014): 202.
- Gün, Ayşegül. "Veli ve Öğretici Görüşleri Doğrultusunda 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu Eğitimi: Samsun İli Örneği". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2016): 353.

Kurt, İbrahim. "Velilerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri Ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği)". Yüksek Lisans Tezi, Çorum: 2017.

Köylü, Mustafa. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. İstanbul: Nobel Yayınları, 2010.

Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Tosun, Cemal- Çapcıoğlu, Fatma. "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi". *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 5/5 (2015): 711-712.

Yavuzer, Haluk. *Çocuğunuzun İlk 6 Yılı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 9 2019/1- Haziran

Şehir Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu
Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı
Social and Physical Structure of Anatolia Seljuk Cities
in Terms of City History

Abdurrahman Okuyan

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Anabilim Dalı. Bayburt /Türkiye
PhD., Bayburt University Faculty of Divinity, Department of Islamic
History and Arts. Bayburt/Turkey
aokuyan@bayburt.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9174-8302

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 05 Temmuz/ July 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Temmuz/ July 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Abdurrahman Okuyan, “Şehir Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki yapısı”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (Bahar 2019) : 39-64

Öz:

Şehirler, insanların vücuda getirip inşa ettikleri, ibadethanelerden, eğitim, kültür ve sağlık yapılarından, mahallelerden, içinde yaşadıkları konutlardan, çalışma mekânlarından, alış-veriş mekânlarından, bu mekânların ihtiyaç duyduğu ulaşım ve altyapı gibi tesislerden teşekkül eder. Yaşanılan şehir, mahalle, konut veya insanların çevrelerinde vücut bulan her türlü çevresel etmen, insanın bu mekânlarla olan ilişkisini belirlemekte ve inançlarıyla birlikte hayat tarzını şekillendirmektedir. Aynı zamanda kendisinden sonra gelecek olan nesillerinin de hayat tarzlarından inançlarına kadar her türlü sosyal yaşamını etkileyecektir. İslam şehirlerinin belli kıstasları ve özel gereksinimleri ihmal etmeden vücut bulduğu bir hakikattir. Selçuklu kentlerinin bu kurgunun neresinde bulunduğu, batılı anlamda şehir tanımına ve tarifine uyup uymadığı daima tartışıla gelen bir mevzu olmuştur. Bu konuyu bir nebze aydınlatmak, Selçuklu şehir dokusunun hangi özelliklere sahip olduğunu ortaya koymak, bu medeniyetlerin farklı bir cihetten değerlendirilmesine ve bazı problemlerin çözülmesine katkıda bulunacağı bir hakikattir. Selçuklu şehirlerinin sosyal ve fiziki yapısı bu tür bir araştırmanın ilk ve en mühim basamaklarından birini teşkil etmektedir.

Anahtar Sözcükler: İslam Tarihi, Şehir Tarihi, Selçuklular, Selçuklu Şehirleri, Sosyal Kurumlar

Abstract:

Cities consist of places of worship, education, cultural and health structures, neighborhoods, residences in which they live, working places, shopping centers, transportation and infrastructure that these places need. All kinds of environmental factors in the city, neighborhood, residence or people's environment determine the relationship of these people with these places and shape their lifestyle with their beliefs. At the same time, it will affect the social life of the next generations from life styles to beliefs. It is a fact that Islamic cities are embodied without neglecting certain criteria and special needs. Where the Seljuk cities are located in this fiction and whether they conform to the definition and definition of the city in the western sense has always been a subject of controversy. To clarify this issue to a certain extent, to reveal the characteristics of the Seljuk city texture to reveal, it is a fact that these civilizations will contribute to the evaluation of a different jihad and solve some problems. The social and physical structure of the Seljuk cities constitutes one of the first and most important steps of this kind of research.

Keywords: Islamic History, City History, Seljuks, Seljuk Cities, Social Institutions

Giriş**A) Konunun Tanımı ve Önemi**

Şehirler, bütünüyle insanın tüm yönlerini ilgilendiren hayatın en önemli ihtiyaçlarının giderildiği yerleşim merkezleridir. Çeşitli ibadethanelerden, eğitim, kültür ve sağlık yapılarından, mahallelerden, evlerden, çalışma mekânlarından, alışveriş merkezlerinden ve bunların gerektirdiği ulaşım gibi altyapı tesislerinden oluşur. İnsanın yaşadığı çevrenin ihtiyaçlarına ve önceliklerine göre şekillendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Müslümanların oluşturduğu ve içinde yaşadığı İslam şehirlerinin belli özellikleri ve gereksinimleri ihmal etmeden vücut bulduğu aşîkârdır. Bu bağlamda İslam ve özellikle Selçuklu şehirlerinin bu kurgunun neresinde yer aldığı, batılı anlamda şehir tanımına ve tarifine uyup uymadığı daima tartışıla gelen bir husus olmuştur.

Bu konuyu bir nebze aydınlatmak, Selçuklu şehir dokusunun hangi özelliklere sahip olduğunu ortaya koymak, medeniyetimizin farklı bir cihetten değerlendirilmesine ve zamanla ortaya çıkan yeni problemlerin çözülmesine katkıda bulunacağı bir hakikattir. Selçuklu şehirlerinin sosyal ve fiziki yapısı bu tür bir araştırmanın ilk ve en mühim basamaklarından birini oluşturmaktadır.

B) Kapsam ve Sınırlılıklar

Ele alınan konu XI-XIII. Yüzyıllarda varlık gösteren Anadolu Selçuklu Devleti dönemini kapsamaktadır. Anadolu Selçuklu öncesi Beylikler ile sonrasında kurulan emirliklerde imar ve şehircilik faaliyetleri de Selçukluların bünyesine dâhil edilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Devletin şehircilik yaklaşımları, bir şehir kurulurken yahut yenilenip genişletilirken takip edilen usuller ve şehrin tesisindeki amiller araştırmanın sınırlarını teşkil etmektedir.

C) Amaç ve Sorular

Bu çalışmanın temel gayesi, Anadolu Selçuklu Devleti dönemi ile ilgili olarak şehirlerin tarihi ile alakalı bilgiler vermekten ziyade daha çok sosyal açıdan kent tasarımı, fiziki dokuyu yorumlama, şehirlerin vücuda getirilmesinde temel kıstaslarla ilgili tarihi bilgileri vermektir.

Şu soruların yanıtlanması söz konusu hedeflere ulaşılması ve sağlam neticeler elde edilmesi bakımından önemlidir:

- 1- Türklerin Anadolu'yu fetihlerinde mevcut kentlere yerleşmeleriyle birlikte kentsel yapıda nasıl bir gelişim meydana geldi?
- 2- Türk fethi sonrasında kentlerin fiziksel yapısında ne gibi değişiklikler oldu?
- 3- Fetih öncesi dönemden kalan hangi unsurlar kentlerde kullanılmaya devam etti?
- 4- Selçuklu kentleşmesinde hangi unsurların rolü ağırlıktadır?

Ç) Yöntem

Konunun işlenişinde önce başlığa dayalı ve sonrasında anahtar kelimeler belirlenerek kaynak taraması yapılmıştır. Konuyla alakalı kitap, makale, sempozyum ve tez türü kaynaklar belirlenip temin edilmiş ve ayrıntılı incelemeye geçilmiştir. Öncelikle Anadolu öncesi Türk-İslam şehirciliğinin esasları, sonrasında Anadolu'da Türk fetihleri öncesi Bizans şehir yapısını içeren bilgiler derlenmiştir. Bu malumatlar metin içerisine ayrı başlıklar halinde ele alınarak Selçuklu kent tipolojisinin gelişim ve farklarına yönelik bir mukayese oluşturulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın esas bölümünü Selçuklu kentsel yapısı ve dönüşümü teşkil etmektedir. Elde edilen bilgiler ve bulguların içinden bir takım çıkarımlarla kentsel gelişimin bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. Bizans Şehri

Bizanslılardan Anadolu'da yaşayan şehir kültürünün niteliği hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır. XII-XIV. yüzyıllar arasında Anadolu'da varlık sürdüren Bizanslılardan kalan şehirlerde nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşandığına dair bilgiler ancak bazı arkeolojik kazılardan elde edilen sonuçlar ve Bizanslıların tarihi hakkında ele alınmış eserlerden sağlanabilmektedir.

İzmir/Bergama'da yer alan Pergamon ve Selçuk'ta bulunan Ephesos, Aydın'da yer alan Priene ve Söke'de var olan Balat gibi kentlerin yedinci yüzyılın ardından Bizans dönemindeki fiziki yapıları, antik konumları ve birbirinden kopuk bir şekilde yerleşmiş olmaları bu yapıların bütün olmaksızın ziyade ufak ve birbirinden kopuk bir görünüm arz eder. Bu parçalanmış yapılarıyla varlığını gördüğümüz Bizans şehirlerinin yanında iyi organize olmuş Bizans şehirleri de mevcuttur. İslam dininin yükselişi ile Anadolu'ya yapılan çok sayıdaki Emevî ve Abbasî seferi Anadolu ulaşım ağını baştanbaşta değiştirmiştir. Böylece askeri amaçlarla Başkent Konstantinopolis'e/İstanbul'a mümkün mertebe kısa yoldan ulaşabilme imkânı sunan yeni bir ulaşım sistemi şekillenmiştir. Konya, Kayseri, Alanya gibi şehirler de bu yol üzerinde bulunan ve İstanbul'a mesafe olarak uzak sayılabilecek bölgedeki sayılı merkez kentlerdir.¹

Kentler kurulurken genelde yüksek hâkim tepe noktalar, güvenli dağ etekleri ve höyüklerin üzeri tercih ediliyordu. Hemen hemen her şehrin bir pazarı ve kendine ait bir mahkemesi mevcut olup, şehirde mutlaka bir kale bulunmaktaydı.² Bu kentler yönetim ve askeri işlev taşımasının yanı sıra organize ticaretin yapılabilirdiği merkezlerdi. Kastrom olarak adlandırılan bu kale-kent tiplerinde yerleşmenin merkezinde bir iç kale yer almakta tamamına yakın bölümü bu sur içinde kalmaktaydı. Bazen surların hemen civarında küçük yerleşim ve köylerde konuşlanmaktaydı. Bazı kentlerin yakınlarında da manastırlar inşa edilmiş ve buralarda önemli miktarda kişi yaşamış ve sonrasında bu mevkiler küçük bir kasaba halini almıştı.³

Bizanslılar zamanında kentlerin içinde şehir yöneticilerinin konutu olarak ayrılmış saray yahut idareci konağı bulunmaktaydı. Diğer taraftan büyük bir kilise de mevcuttu. Sur dışında, kent çevresinde yerleşim cereyan ediyorsa buralarda da kiliseler yapılmıştır. Kentlerde çarşı-pazar unsuruna işaret edecek, kilise- ticaret alanı ilişkisi özelliği gösterebilecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte kilise meydanlarının bu işlevle kullanılması mümkündür.⁴

¹ Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, (İstanbul 1987), 39-77.

² Mustafa Armağan, "Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım", *Osmanlı 5* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999): 536-544.

³ Osman Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde Değişim ve Gelişim", *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu Bildirileri*, (Konya 2009): 260-261.

⁴ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 269.

Bizans döneminde karayolu üzerinde doğrudan yolculara hizmet amacı taşıyan ticaret yapıları bulunmuyordu. Ancak kentler arasında, yol güzergâhları üzerinde bulunan manastırların bu amaçlarla kullanıldığı düşünülmektedir.⁵

2. Anadolu Selçuklu Şehirleri

Anadolu'da Selçuklu döneminde öngörülen yerleşim sistemi öncelikle savunma esaslıydı. Daha sonra üretim ve üretilenlerin dağıtıldığı sistem, idari sistem ve mekânsal kurumsallaşmalara dayalı olarak kademelenme göstermekteydi. Böylece yerleşim sistemine uygun kent modelleri ortaya çıkıyordu. Bu açıdan ilişkilendirmek kaydıyla Anadolu Selçuklu şehirlerinin oluşumundaki etkenlerin bilinmesinin, kentlerin fiziki organizasyonlarının anlaşılmasında mühim bir katkısı olacaktır.

Dolayısıyla Selçuklu dönemi yerleşim yapısını şekillendiren ve tanımlayan unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Bizans siyasal egemenlik düzeninin esas alındığı askeri-stratejik şartlara göre şekillenmiş kentsel savunma sistemi,

2. Anadolu'nun içinde bulunduğu jeopolitik konumu gereğince hem kültürlerin hem de bölgelerin birbiriyle iletişimi açısından üretim ve üretilenlerin dağıtım ilişkileri,

3. Esasen Orta Asya ve İran kaynaklı Türk-İslâm şehircilik anlayışına uygun, Bizans şehir kültür yapısının etkileriyle şekillenmiş Anadolu coğrafyasındaki yönetim ve arazi kullanım sistemine dayanan yerleşim politikaları,

4. Türklerden önce Anadolu'da Roma ve Bizans dönemlerinde kurumsallaşmış yapısal organizasyonlar ile hem Orta Asya'dan getirilen kültür hem de İran Türk-İslâm kültürlerinin Anadolu'da bir araya gelmesiyle oluşan kentsel örgütlenmeler.⁶

a) Selçuklu Yerleşim Politikaları

1. Kırsal-Kentsel Yaşamın Canlandırılması

Selçukluların, fetih öncesi ve sonrası sürecinde Anadolu'daki nüfusun batıya, büyük Bizans kentlerine kayması ve demografik yapının çökmesi nedeniyle iskân politikasında sosyo-ekonomik ve askeri-siyasal iki ana unsura dayanan bir yerleşim güzergâhı izlediğini söyleyebiliriz.

Anadolu'nun coğrafi yapısının jeopolitik konum avantajı ile kıtalararası ticaretin geçiş noktasında bulunması, bölgelerarası ticaret imkânlarının geliştirilip yeniden şekillendirilmesi imkânı vermektedir. Bu mekânsal avantajla kervansaraylar, hanlar, köprüler gibi vakıf müesseseleriyle ku-

⁵ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 261.

⁶ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri", *İTÜ Dergisi/A Mimari, Planlama, Tasarım* 6/1, (İstanbul 2007): 8.

rumlaşan hizmet faaliyetleri sayesinde ulaşım dayalı kaliteli bir ulaşım sistemi kurulmuştur. Bu avantajlı durumu kullanan Selçuklu sultanları başkent Konya merkez olmak üzere Anadolu'yu kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde uluslararası ticaret yolları boyunca köprü, han ve kervansaraylarla donatarak bir üretim ve dağıtım sistemi kurgulamışlardır.⁷ Bu kurgu Selçukluların birinci ticari politikası olarak kabul edilebilir.

Bir takım arkeolojik çalışma sonuçları; Selçukluların hâkim olduğu Anadolu topraklarında önemli bir kısmı M.S. 1200-1240 yıllarında inşa edilmiş yaklaşık yüz yirmi kervansarayın varlığına dikkat çekmektedir.⁸ Bu kervansarayların bölgesel dağılımı incelendiğinde, ülkenin başkenti konumunda olan Konya'dan doğu bölgesine doğru Aksaray, Kayseri ve Sivas hattı üzerinde ciddi bir yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu bölgesel yoğunlaşma, Selçuklu döneminde Anadolu'nun ekonomik faaliyetler açısından merkezi bir yapı oluşturması, oldukça önem arz etmektedir.⁹

Anadolu'nun Arapların, Acemlerin ve ardından Türklerin fetih hareketlerine sahne olmasıyla hem tarımsal üretimin hem de ticarî faaliyetlerin inkıtaat uğramasıyla yeniden bu faaliyetlerin canlanması şeklindedir. Bu çerçevede, Selçuklu devlet adamlarının, Orta Asya, İran Türk-İslam devlet geleneklerine uygun şekilde yerleşim politikaları izledikleri söylenebilir. Selçukluların, Orta Asya ve İran topraklarından Anadolu topraklarına göç eden Türk unsurlarla bölgede yerleşik halde yaşayan Hıristiyanlara toprak, tarım araçları ve gereçleri veya pek çok vergiden muaf uygulamalarla destek verdikleri ve bu desteklerle onları bu coğrafyaya yerleştirdikleri söylenebilir.¹⁰

Selçuklu vakayiname kayıtları, dönemin devlet adamlarının fethedildikten sonra iskân edilen şehir veya kırsal yerleşmelerde, Türklerle birlikte yerli Hıristiyan halkları da herhangi bir dini veya etnik köken farkı gözetmeksizin bölgeye yerleştirdiklerini göstermektedir. Diğer yandan, bu kayıtlar, önceleri Bizans hâkimiyetindeyken inşa edilen kilise veya şapel gibi Hıristiyan dinine ait mabetlerin bölgede yer alan Antalya, Sinop, Aksaray ve Alanya gibi şehirlerde cami veya mescit gibi İslami kurumlara dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Kayıtlardaki bu bilgileri, Selçuklu yerleşim politikalarının öncelikli olarak sosyo ekonomik temellere dayandığını ortaya koyması bakımından dikkat çekici olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.¹¹

⁷ Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *TTK Belleteni* 10/39 (Ankara 1946): 471-496.

⁸ M.K. Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1959), 56.

⁹ Koray Özcan - Zekiye Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)", *Megaron* 5/2 (2010): 58.

¹⁰ Anadolu coğrafyasına yerleştirilen Türkler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Claude Cahen, *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, (London 2001).

¹¹ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 58.

2. İşlevsel Yapılanma

Selçuklular Anadolu coğrafyasında şehirleşme politikası olarak öncelikle askeri yani stratejik önemi ön planda tutmuşlardır. Ardından şehirlerin yönetimi, siyasi ve ekonomik durumları dikkate alınmıştır. Bu yöntemle şehirlerin kurulması, canlanması ve ulaşım sistemlerinden azami düzeyde yararlanması hedeflenmiştir. Aynı zamanda hem dini hayatın uygulanmasında çeşitli kolaylıklar sağlanıyor hem de kültürel faaliyetler bağlamında pek çok etkinliği halkın rahatlıkla yerine getirmesine imkân tanınmıştır.¹²

Harita 1: Anadolu Selçuklu Hâkimiyet Bölgesi, Şehirler Sistemi ve Ulaşımı

3. Siyasi ve Yönetim Merkezleri

Selçuklular döneminde Anadolu coğrafyasının, Orta Asya ve İran Türk-İslam devlet geleneklerine benzer şekilde hanedanların alt yönetim merkezlerine ayrılarak yönetildiği dile getirilebilir. Bu açıdan Selçuklu dönemine ait tarihi belgeler irdelendiğinde, siyasi açıdan başkent Konya yönetimine tâbi olan özerk ya da muhtar bir yönetim sistemine sahip bazı Selçuklu meliklik merkezlerinin varlığına şahit olunmaktadır. Bu şekilde elde edilen bilgiler, Selçuklu döneminde birtakım şehirlerin yönetim merkezi görevini üstlendiğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Ankara, Aksaray, Amasya, Elbistan, Ereğli, Kayseri, Sivas, Koyulhisar, Malatya, Uluborlu, Niğde ve Tokat bu merkezlerin en önemlileri olarak değerlendirilebilir.¹³

4. Askeri ve Stratejik Merkezler

a) Subaşılık Merkezleri

Konya, Alâîyye ve Sinop kalelerinde bulunan Selçuklu dönemi anıtsal yapı kitabeleri, şehirlerin kimliklerinin işlevselliği bakımından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu kitabelerde yer alan bir takım askeri unvanlardan, Selçuklu emirlerinin subaşı veya sahip gibi askeri kimliklerinden Selçuklu

¹² Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 58.

¹³ Münecimbaşı Ahmed bin Lütfullah, *Münecimbaşıya Göre: Anadolu Selçukluları* (çev. Hasan Fehmi Turgal), (İstanbul: Türkiye Yayınları, 1935), 15-78.

döneminde stratejik bazı askerî merkez konumunda yerleşim birimlerinden söz etmek mümkündür. Bu yerleşim yerlerine Kayseri-Dârü'l-feth/fetih yeri, Aksaray-Dârü'z-zafer/zafer üssü, Ankara-Dârü'l-hısn/müstâhkem yer, Niğde-Dârü'l-pehlevânniye/pehlivanlar yeri, Alanya-Dârü'l-eman/emîn yer, Tunguzlu ve Antalya-Dârü's-sagr/uc yeri gibi merkezleri örnek olarak verebiliriz.¹⁴

b) *Derbent veya Menziller*

Selçuklu dönemi vakayiname kayıtları, Selçuklu dönemi Anadolu şehirlerinde konaklama işlevinin yanı sıra savunma sistemine hizmet eden bir takım yerleşim merkezlerinin de var olduğunu ortaya koymaktadır. Belgelere geçen Yunus Derbendi ve Göksu Derbendi ya da Irmaksu Menzili, Zincirli Menzili, Akça Derbend, Gedük Menzili ve Obruk Menzili veya Kılıç Aslan Ribâtı, Kesikköprü Ribâtı ve Pervane Ribâtı gibi isimler bu bilgiyi doğrular niteliktedir.¹⁵

c) *Karahisarlar*

Roma veya Bizans döneminden kalma kale kent olarak değerlendirilecek bir takım yerleşim yerleri stratejik önemi açısından sarp ve ulaşılması zor olan kayalıklar üzerine inşa edilmişlerdi. Bölgeyi ele geçirip buraya yerleşen Anadolu Selçukluları da dönemin askeri ve siyasi şartlarına uygun olarak bu kale şehirleri askeri ve stratejik önemleri bağlamında harekât üssü görevi yüklenmiş merkezler olarak değerlendirmişlerdir. Bu tür kale şehir yerleşimleri arasında Karahisar-ı Teke, İnce Karahisar, Karahisar-ı Develi, Hamam Karahisar, Karahisar-ı Osmancık, Karahisar-ı Demirlü, Karahisar-ı Yavaş ya da Nevas, Karahisar-ı Behramşah, Karahisar-ı Kögonya/Şebin Karahisar ve Karahisar-ı Sahip/Karahisar-ı Devle gibi yerler örnek olarak verilebilir.¹⁶

ç) *Üretim, Dağıtım ve Aktarma Merkezleri*

1. *Pazar-Panayır Yerleşimleri*

Selçukluların hâkim olduğu verimli Anadolu topraklarında, genellikle şehirlerden uzak bölgelerde yer alan kırsalda, hayvansal ürünlerin ve el sanatlarının mübadele usulü ile ticaretinin yapıldığı pazar ya da panayırların kurulduğunu görüyoruz. Bu pazar ve panayırların, coğrafi yapının sunduğu imkânlar, doğal kaynakların bol miktarda var olması, kırsal art bölgenin genişliği ya da ulaşım imkânlarına dayalı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu özellikleri ile önceleri geçici yerleşim merkezi niteliğindeki pazar ve panayırlar, zamanla bölgesel ya da bölgelerarası ticaret kapasitelerine bağlı olarak aktarma merkezlerine dönüşmüştür.

¹⁴ İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, "Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilen Unvanlar", *Türk Kültürü Araştırmaları* 24/2 (1986): 65-69.

¹⁵ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 59.

¹⁶ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 59-60.

Yılğın/Ilgın Pazarı, Yabanlu Panayırı, Ziyaret Pazarı, Âzîne/Ezine Pazarı, Alâmeddîn-i Bazârî/Alâmeddin Pazarı, Pınar Pazarı ve Koçhisar/Dunaysar Pazarı gibi yerler, tespit edilebilen pazar veya panayır yerleridir.¹⁷

Harita 2: Anadolu'da Selçuklu Dönemi Ulaşım Sistemi ve Kervansaraylar Ağı

2. Madencilik Merkezleri

Selçuklular, ülkenin siyasî bağlamda güç simgesi ve bağımsızlık aracı olmasının yanı sıra gümüş gibi değerli madenleri ve dokuma sanayiinde boya hammaddesi olarak kullanılan şap gibi maden kaynaklarını ciddi bir titizlik ve ticari değer olarak işletmişlerdir. Bu madenler aynı zamanda ticari mübadele aracı olarak da önem taşımaları hasebiyle teknolojik imkânların el verdiği ölçüde bölgelerarası ticaret taleplerinin karşılanmasına yönelik olarak da işletilmişlerdir. Bayburt, Gümüşhacıköy, Gümüşsaray, Sarız, Madenpazar ve Sarıkavak gibi yerleşimler dönemin madencilik merkezleri olarak kabul edilebilir.¹⁸

3. Liman Kentleri

Selçuklular döneminde Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde yer alan liman kentlerinin askeri-stratejik değerlerinin yanı sıra devletin sahip olduğu doğal kaynakların ve hammaddelerin ihracat ya da ithalat merkezleri olarak vasıflandırıldığı söylenebilir. Bu bağlamda tarihi belgeler, Akdeniz bölgesindeki Antalya ve Alanya ile Karadeniz bölgesindeki Sinop limanlarının çeşitli fetih hareketleri için askeri üs görevini üstlendiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu şehirlerin, Müslüman ve gayr-ı Müslim tacirlerin yer-

¹⁷ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 59-60.

¹⁸ Halit Erkiletlioğlu - Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1996), 97.

leşmesiyle bölgelerarası mübadele merkezleri ve askeri tersane merkezleri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁹

Harita 3: Anadolu'da Selçuklu Dönemi Üretim Dağıtım Merkezleri

d) Kültürel, Sosyal ve Siyasi Yapılanma Merkezleri

1. Dini Etkinlik

Selçuklular döneminde şeyh veya derviş gibi dini kimlikli şahsiyetlerin kurup yönlendirdiği tekke-zaviyeler dini faaliyetlerinin yanı sıra kolonizasyon faaliyetleri, Türklerin bölgede tarıma dayalı üretim faaliyetlerine başlaması, göçebe hayattan yerleşik hayata geçme gibi bir takım sosyal ve ekonomik icraatlar da göstermekteydi. Bu dönemde kaleme alınan manâkıbname eserleri şeyh veya dervişlerin hayat tarzlarına, ibadet şekillerine, toplumsal düzendeki yerlerine dair oldukça ayrıntılı sayılabilecek bilgiler vermektedirler.

Bu kayıtlardan, Selçuklu döneminde Orta Asya ve İran bölgelerinden Anadolu topraklarına gelen şeyh veya dervişlerin Anadolu-Türk şehirlerinin hem kuruluş hem de gelişme süreçlerine ciddi manada katkı sunduklarını söyleyebiliriz. Hacı Bektaş-ı Veli, Sulucakarahöyük, Seyyid Harun Veli ve Seydi-Şehri gibi tasavvufi açıdan toplumdaki etkileri günümüze kadar gelebilen şahsiyetler bu dönemde bu dinamik etkide önemli roller üstlenmişlerdir. Nihayetinde bu şahsiyetlerin katkılarıyla şekillenen Selçuklu şehirleri Anadolu'nun dini etkinlik ve yayılma politikalarında ciddi roller üstlenmişlerdir.²⁰

2. Ahilik Merkezleri

Anadolu'da bir çeşit mesleki eğitim ve dayanışma kurumu olarak kabul edilebilecek Ahilik kurumunun kurucusu Ahi Evran'ın yerleştiği Kırşehir, önemli bir Ahilik merkezi olmasıyla birlikte zamanla üretim-zanaat faali-

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret", *Ülkü Mecmuası* 1/4 (Ankara 1933): 287-291; Oktay Aslanapa, "Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri", *Türk Kültürü* 146 (Ankara 1974): 69-77.

²⁰ Abdülkerim bin Şeyh Musa, *Makâlât-ı Seyyid Harun*, (Ankara: TTK Basımevi, 1991), 145-166.

yetlerinde büyük ilerleme kaydederek ticaret-zanaat merkezi rolünü üstlenmiştir. Kırıkkale'deki Ahiler, Eskişehir'deki Ahiler ve Ahişih ile Ankara yakınındaki Ahiboz, Ahi Mesud ve Ahi Mamak isimli yerleşim yerlerinin varlığı Anadolu'da ahiler tarafından oluşturulan veya iskân edilen ahilik merkezlerinin var olduğunun delili bağlamında önem kazanmaktadır.²¹

e) Tarımsal Üretim Merkezleri

1. Kırsal Yerleşimler

Selçukluların, Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmülmülk'ün sınır boylarında hem güvenliği sağlamak hem de üretimleriyle ticari katkılarda bulunmak suretiyle göçebe ve yarı göçebe yaşayan Türkmen guruplarının buralara yerleştirilmesi politikasını, Anadolu'nun Türk-İslâm kolonizasyon sürecine aktardıkları söylenebilir.

Anadolu coğrafyasındaki kırsal yerleşimler üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar, bölgede yaşanan Sasânî-İran istilaları, Arapların veya Türklerin gerçekleştirdiği fetih hareketleri sürecinde tahrip olmuş veya bölgede yaşayanların terk ettiği yerlere Selçukluların göçebe hayat tarzını benimsemiş Türkmen guruplarını yerleştirerek bu bölgeleri yeniden yerleşime açtığı düşünülebilir. Selçuklular döneminde Anadolu coğrafyasının çeşitli bölgelerinde Viranşehir veya Ören gibi isimlere ilaveten Akkoyunlu, Bayat, Çepni, Bayındır Bozok, Kınık, Kayı, Üçok, Yürük ve Menteşe gibi boy adlarının varlığı, bu coğrafyada yeni kırsal yerleşmelerin kurulduğunu ispatlar niteliktedir.²²

b) Selçuklu Kentlerinin Oluşumunda Etkin Olan Sosyal Kurumlar

1. Vakıf veya İmaretler Yoluyla Gelişen Kentler

Selçukluların, Bizans hâkimiyetindeyken fethettikleri veya yeni kurdukları şehir ya da kırsal yerleşim merkezlerine cami, medrese, dârü's-şifâ gibi sosyal, kültürel ve ekonomik içerikli halka hizmet amaçlı kurumları vakıf müesseseleri yoluyla şekillendirdikleri bilinmektedir.²³

Konya, Kayseri ve Sivas gibi Selçuklu şehirlerinde döneme ait dini amaçlara hizmet için inşa edilen cami ve medrese, sağlık hizmetlerine yönelik hamam ve dârü's-şifâ, ticari faaliyetlere hizmet eden kervansaray gibi eserlerin kitabelerinde, vakıf kurumunun bu mekânların oluşumunda belirleyici ve yönlendirici rolü olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴

Özellikle Konya, Kayseri veya Sivas gibi siyasi ve yönetsel ya da kültürel ve ekonomik özellikleri olan şehirlerin yerleşim düzeninin vakıf kurumu

²¹ Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, (Konya 1991), 4-7; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, (Ankara: TTK Basımevi, 1997), 28-48.

²² Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 61-62.

²³ Münecimbaşı, *Münecimbaşıya Göre*, 14-18.

²⁴ J. M. Rogers, "Waqs and Patronage in the Seljuk Anatolia; The Epigraphic Evidence", *Anatolian Studies* (1976), 26: 69-103.

kapsamında şekillenen kamuya hizmet amaçlı yapı faaliyetlerinin esas alınması suretiyle biçimlendiği ve geliştiği söylenebilir. Bir başka ifadeyle, vakıf kurumunun Anadolu şehirlerinin oluşum süreçleri üzerindeki etkilerinin, cami, medrese veya dârü's-şifâ gibi sosyal ve kültürel hizmet yapıları ile dönemin askeri ve siyasal şartlarının gerektirdiği sur ve kale gibi savunma yapıları biçiminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²⁵

2. Ahilik ve Kurdukları Yerleşimler

Anadolu'da ahiliğin kurumsallaşması ve gelişmesi, 13. yüzyılda Abbâsî halifesi Nâsır'ın uyguladığı fetih politikaları kapsamında, Anadolu Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâaddin Keykubad zamanlarında dönemin ünlü mutasarrıfı Ebû Hafs Ömer Sûhreverdi'yi Anadolu'ya fetih hareketlerini yaymak üzere elçi olarak göndermesi ve Anadolu ahiliğinin kurucusu kabul edilen Ahi Evran'ın Kayseri'ye yerleşmesi ile başlamıştır denebilir.²⁶

Ahilik zamanla Türk tüccar ve zanaatkârları arasında yayılmaya başlamış, Ahiyân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm isimli dini ve ahlâkî temele dayanan meslekî kurumlar, Anadolu şehirlerinde kurumsallaşmış zanaat siteleri, kırsal alanlarda ise tekke ve zaviyeler kurulması yoluyla şehir kültürüne yansımıştır.²⁷

Ahilerin, Anadolu'nun İslâmlaşması sürecinde Selçuklu şehir hayatı üzerindeki etkilerini şehirlerde ve kırsal bölgelerde görülen etkiler şeklinde ele alabiliriz:

Ahilerin şehirlerde kurdukları yeni mahallelerle cami ve mescit gibi ibadet alanlarında varlıklarını gösterip Türklerin bu merkezlerde iskân edilmesini sağladıklarını görüyoruz. Akşehir'de Ahi Celâl, Karaman'da Ahi Osman, Kırşehir'de Ahi Evran, Niğde'de Ahi Paşa, Harput'ta Ahi Musa ve Kütahya'da Ahi İzzeddin mahalleleri ahilerin çeşitli Selçuklu şehirlerinde kurdukları ve faaliyetleriyle bölgenin İslamlaşmasında katkı sağladıkları iskân yerlerine örnek olarak verilebilir.

Ahilerin kırsal bölgelerde kurdukları zaviyeler ile hem bölgedeki Türkmen guruplara güvenli bir şekilde konaklayıp yaşama imkânı sunuyorlar, hem de tarıma dayalı üretim etkinliklerini yönlendirebilmekteydiler. Göçebe Türkmenlerin yerleşik hayata geçme ve tarıma dayalı üretim faaliyetlerine de katkı sağlamışlardı. Kırsal bölgede imar ve iskân faaliyetlerine yönelik Kırıkkale'de Ahili, Eskişehir'de Ahi Şeyh ve Ahiler, Ankara'da Ahiboz,

²⁵ Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi", 41.

²⁶ Anadolu'da Ahilik kurumunun oluşumu, gelişmesi ve kurumsallaşma düzeni hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, (Konya 1991).

²⁷ Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi", 41.

Ahi Mesud ve Ahi Mamak adıyla kurdukları köyler bu faaliyetlerinin delili durumundadır.²⁸

c) Selçuklu Kentlerinin Fiziksel Yapısı

Anadolu Selçuklu kentlerinin “kale kent”, “açık kent” ve “dış odaklı büyüme” şeklinde temelde üç farklı gelişme biçimi gösterdiği söylenebilir.

1. Kale Kentler

Askerî ve stratejik açıdan jeopolitik öneme sahip şehirler olup konumları ve işlevleri bakımından oluşum şekilleri ve karakteristik özellikleri bu şehirleri iki önemli kategoride ele almamızı gerektirmektedir.

1. tip kentler: Konya, Kayseri ve Erzurum gibi esasen surlarla çevrilmiş, ekonomik veya dini etkinlikler için çevrili alanda yeterli imkânı bulamadığından cami, medrese, tekke ve zaviyelerin bu mekânların dışında yer aldığı şehirlerdir. Bu şehirlerde dini hizmetlerin daha çok vakıf müesseseleriyle ayakta durmaktadır.²⁹

2. tip kale kentler, Kastamonu ve Niğde gibi idare merkezi ve askeri harekât üssünün ve bölgelerarası ticaret kapasitesinin aktarma-dağıtım merkezi konumunda olan şehirler; Antalya, Alanya ve Sinop gibi askeri üslerin tamamen sur içinde yer aldığı kıyı yerleşim merkezleri ile ulaşımın kolaylaştırıldığı şehirler; Sivas gibi bölgelerarası mübadele merkezi niteliğindeki şehirler; Karahisar-ı Sahip, Karahisar-ı Köğonya ve Osmançık Karahisarı gibi sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlere sahip temelde bölgesel askeri faaliyet ve organizasyon merkezleri işlevi ile yüksek kayalıklar üzerinde konumlanmış kale-kent niteliğindeki hisar yerleşmeleri için geçerlidir.³⁰

2. Açık kentler

Bu tür kentler Anadolu’da Selçuklu ürünlerinin üretildiği ve dağıtımlarının yapıldığı coğrafi eşiklerin aşıldığı geçiş bölgelerinde, kırsal bölgelere hizmet veren üretim-dağıtım merkezleri özelliğine sahip yerleşim yerleri ile mevsimlik pazar ya da panayır merkezleridir.

Doğu Roma veya Bizans egemenliğinden devralınan, konum olarak imkânları sınırlı kale kent özelliği olan yerleşim yerleridir. Bu model, Özellikleri itibarı ile yeni sosyo ekonomik dinamiklerin etkisiyle kamuya hizmet sunan kurumların faaliyet alanlarının sur dışında icra edilmesine fırsat sunan şehirler için geçerlidir.³¹

Bir diğer açık kent tipi ise bölgelerarası ticaret faaliyetleri kapsamında Selçukluların üretim ve üretilenlerin diğer bölgelere ulaştırılabilmesi açı-

²⁸ Müjgân Cunbur, “Ahilerin Kurduğu Yerleşim Merkezleri”, *Türk Kültürü Dergisi* 277 (1986): 312-319.

²⁹ Özcan - Yenen, “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı”, 62.

³⁰ Özcan - Yenen, “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı”, 62.

³¹ Özcan - Yenen, “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı”, 62.

sından her türlü güvenliğe sahip, dönemin teknolojik imkânlarının azami ölçüde değerlendirildiği, yerli ve yabancı tacirler için fırsatlar sunan özellikle lojistik destek açısından büyük öneme sahip olan kervansaray yapılarının esas olduğu şehirlerdir. Ahilik kurumlarının merkezi rol oynadığı Ziyaret Pazarı, Yabanlu Pazarı, Yılgun Pazarı gibi pazar yerleşimleri ile ön planda yer alan ve ticarî faaliyetlere dayalı olarak gelişme gösteren Kırşehir gibi ahilik merkezleri bu grup altında değerlendirilebilir.³²

3. Dış odaklı büyüme modeli

Anadolu'da hem Bizans hem de Selçuklu siyasi yapısının önemli bir unsuru olan ve Uc bölgeleri olarak değerlendirilen savunma ve güvenlik unsurları hâkimdir. Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını temin amacıyla sur dışında bir yapılanmanın hedeflendiği yerleşim yerleridir. Ankara, Çankırı, Kütahya ve Tunguzlu gibi tekkelerin, zaviyelerin, cami ve mescitler gibi dini amaçlı yapıların odak noktalarını oluşturduğu şehirlere örnek olarak verilebilir.

Selçuklu dönemi şehirlerinin fiziki yapısını esas itibarı ile kamuya ait, dini ve sivil yapılar oluşturuyordu. Her şehirde mutlaka bir sur yapısı mevcuttu. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi yerleşimin sur dışına taşıdığı Amasya, Erzurum, Kayseri ve Kırşehir gibi şehirlerle birlikte, yerleşim merkezinin sur içinde kaldığı Ankara, Konya, Sivas, Kütahya, Sinop ve Antalya gibi şehir modelleri de mevcuttu. Şehir, sur içinde yer alan yönetim merkezi olarak iç kale, ticaret alanları ve mahallelerden oluşurdu. İç kale ise saray, askeri garnizon, darphane ve hapishane gibi yapılardan müteşekkildi.³³

4. Savunma tesisleri

Savunma amaçlı tesisler, hem Selçuklularda hem de diğer medeniyetlerde şehirlerin en belirgin ve olmazsa olmazını oluşturan unsurların başında gelmekteydi. Savunma odaklı yapılar farklı türdeki tesislerin bir arada kullanılması ile oluşturulmuştu. İç kale, Ahmedek, mahpushane, surlar ve burçlar bu unsurların en önde gelenleriydi. Anadolu'da kalesi bulunan hemen her şehirde mutlaka bir iç kale ve bir Ahmedek mevcuttu.³⁴

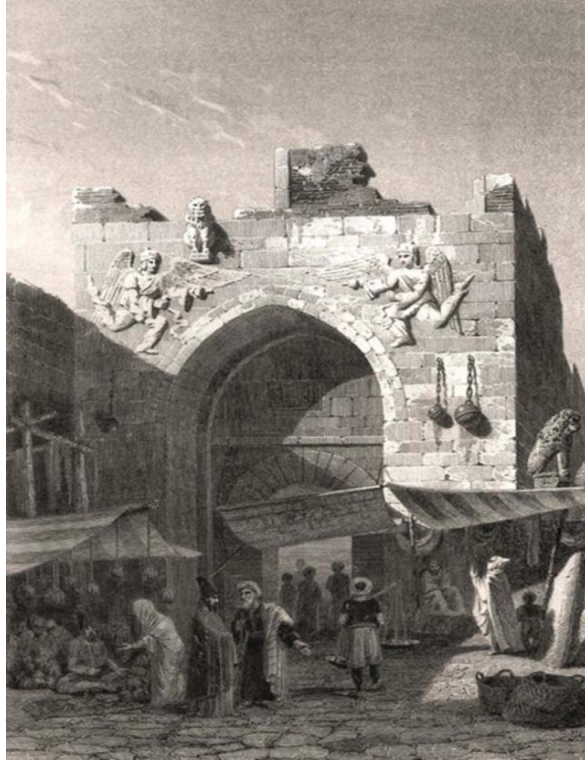
³² Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 62-63.

³³ Özcan - Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı", 63.

³⁴ *Ahmedek* kelimesinin Çağatay lehçesindeki *Açmedek* sözcüğünden gelmesi muhtemeldir. Ahmedek adı verilen hisarın Anadolu'da bazı kentleri çeviren Bizans surunun dışına kurulduğuna bakılırsa bu kelimenin "*müstahkem bir beldenin içindeki hisar*" anlamına gelen *açmedekten* bozma olduğu söylenebilir. Yusuf Küçükdağ, Anadolu Türklerinin, Hz. Peygamber'in ikinci adı olan Ahmed'den türemiş bir kelime gibi kabul ederek bu sultan yapısına kutsiyet kazandırmak istediklerini belirtmektedir. Nitekim bazı Selçuklu kaynaklarında Ahmedek yerine "*Ahmed*" denmesi ile Osmanlı döneminde Ahmedek kalesinin "*Padişah Kal'ası*" kabul edilmesi ve bu nedenle buraya at üzerinde girilmesinin yasak olması buna işaret etmektedir. Yusuf Küçükdağ, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000)*, (Konya 2001), 83-93. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ayşe Değerli, "Osmanlı Şehirlerinin Savunma Sistemi: Konya Örneği", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar 7/35* (2007): 547-550.

Selçuklu kentlerinde Bizans kent kuruluşunun devamlılığının esas alındığı görülmektedir. Kent savunmasının en önemli bölümlerinden olan iç kale Selçuklu döneminde askeri niteliğinden çok yönetim amaçlı kullanılmıştır. Bizans döneminden kalan surlar onarılmış, bu surların çevrelediği alan sultan yahut şehrin yöneticisinin ve ailesinin ikameti için iç kale olarak tercih edilmiştir.

Selçuklular surlara nüfus artışı ve sur dışında kalan alanlarda büyük yerleşimlerin oluşması gibi nedenlerle gerek duydukları zaman ilaveler yapmışlardır. Kentsel savunma sistemini esas alan inşa faaliyetleri, askeri ihtiyaçlara dayanan savunma amaçlı bir oluşum olmasından ziyade devletin güç ve otorite ile saygınlığını hedefleyen yapılar olarak görülebilir. Örneğin Alâeddin Keykubat'ın Konya surlarını onarım ve genişletme faaliyetleri esnasında Roma ve Bizans dönemi yapı taşlarını ve heykellerini kale inşasında kullanması bunun en güzel tezahürüdür. Ayriyeten bu uygulama ile kentteki Hristiyan halka onların kutsal saydığı değerlere saygı duyulacağı da gösterilmiştir³⁵.

Fotoğraf 1: Konya Surlarını Gösteren Bir Gravür

³⁵ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 265.

Fotoğraf 2: Konya Kalesine Ait Bir Gravür (Leon de la Borde'den)

Selçuklu döneminde kentlerin savunmasına getirilen bir yenilik olarak Ahmedeklerle karşılaşılmaktadır. Şehirlerin fiziki yapılarında kalelerin bir parçası olarak Ahmedekler iç kale ile aynı yapı içinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Bizans akropollerinin isim değişikliği ile Ahmedek şekline dönüştüğü de ifade edilmiştir.³⁶

Şehir yapılanmasında her ne kadar Ahmedeklerin konumları belirli kullara bağlı değilse de bu yapılar, Anadolu Türk şehirlerinde çoğunlukla dış surların bir parçası olarak içeriden surlara bitişik şekilde inşa edilmiştir. Ahmedekler tamamen askeri amaçlar için yapılmıştır ve ordunun şehirlerdeki kışlası vazifesini yürütür. Anadolu Türk şehirlerindeki Ahmedeklerin inşa tarihleri belli değilse de surların yapılışından yola çıkarak tümünün Selçuklu dönemine ait olduğu ifade edilebilir.³⁷

Ahmedek bir iç kale değildir. İç kalelerin iskân sahasını korumaya yönelik işlevine karşılık Ahmedek, tümüyle askeri bir yapı durumundadır. Bu nedenle kalenin sur ve diğer kulelerine göre daha yüksek ve sağlam bir yapı olmalıdır. Ahmedek, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdıkları bir savunma tesisi olup bazı kentlerde Roma veya Bizans dönemlerinden kalan kaleden ayrı, Türk döneminde dış surdan önce inşa edilen, dış sur yapılıncaya kadar içinde kalan hisardır. Topun, surların yıkılmasında kullanılmaya başlandığı 15. Yüzyıl ortalarından sonra önemini kaybeden İç Kale ile dış surların yerini almış, bulunduğu kentin garnizonu haline gelmiştir.

³⁶ Küçükdağ, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", 83-85.

³⁷ Küçükdağ, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", 84-85.

Anadolu Türk şehirlerinde Ahmedekler genel olarak surların dış tarafına ancak surla bitişik olarak inşa edilmiştir. Bu yönüyle, Ahmedeklerin şehrin içindeki konumları belirli kurallara bağlı değildir. Bu yapılar bütünüyle askeri işlevlere sahip olup ordunun şehirdeki kışlası olarak varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle Ahmedeklerin şehrin savunmasında önemli rol üstlenen bir garnizon gibi işleve sahip olmalarının yanı sıra gerek duyuldukça zindan olarak da kullanılmıştır.³⁸

Kalelerin kapıları şehir dokularında dış surların bir parçası olarak önemli bir yer işgal eder. Çevre merkezlerden şehre kavuşan yolları kale ile buluşturan kapılar, şehrin ana arterlerinin şekillenmesine katkı sunmaktadır. Sur kapılarının önlerinde toplanan yollar iç kesimlere gidildikçe daralmaktadır. Şehre giriş ve çıkışların kapılar vasıtasıyla kontrol altında tutulması, özellikle XIII ve XIV. yüzyıllardan itibaren bazı şehir vergilerinin toplanmasına da katkı sunuyordu. Selçuklu dönemi kale kapılarının üzerinde yer alan kitabelerde vergi içerikli yazılar mevcuttur.³⁹

5. Mahalle

Mahalleler şehirlerin vaz geçilmez unsurlarının başında yer almaktadır. Her şehirde olduğu gibi Selçuklu şehirlerinde de mahallelerin varlığını dönemin vakıf kayıtlarından öğrenebilirsek de, mahallelerin nitelikleri, sınırları, hane sayıları ve şehirdeki konumlarını içeren bilgileri bu belgelerden öğrenemiyoruz. Anadolu şehirlerinin XVI. asırdan itibaren düzenli olarak tutulmaya başlanan tahrir defterleri bu asırdan sonraki mahalle yapıları hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşmamızı kolaylaştırmıştır.

Müslüman Türk şehirlerinin fiziki ve sosyal unsuru olarak mahalleler, genelde bir cami, mescit ya da tekke-zaviye çevresinde şekilleniyordu. Buna göre müslüman bir mahalle, sosyal, dini ve kültürel bağlamda cami, mescit veya tekke/zaviye etrafında temel olarak inşa ediliyor, ardından bu yapıların etrafında yaşam alanı olarak konutlar yapılıyordu. Bu mahallelere cami, mescit yaptıranlar veya tekke/zaviyenin kurucusu olan şeyhin ismi veriliyordu. Bu uygulama her ne kadar Osmanlı döneminde mahallelerinin kuruluş sürecinde uygulansa da, Selçuklu dönemine ait elimizde kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte bazı cami, mescit veya tekke/zaviye adlarının mahallelere isim olarak verildiğini söylemek mümkündür.⁴⁰

Selçuklu dönemi şehir yapılarında mahalleler, kentin fiziksel yapısını oluşturan ana unsurlardan birisi durumundadır. Mahalleler şehrin fiziki bir birimi olmasıyla birlikte⁴¹, şehrin sosyal ve kültürel yapısının bir parçası olarak da kabul edilir. Mahalleler Arap ve İran şehirlerindeki gibi kesin

³⁸ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 333-343.

³⁹ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair", *IX. Türk Tarih Kongresi: 21-25 Eylül 1981 Ankara (Kongreye Sunulan Bildiriler)* 2 (Ankara: TTK Basımevi, 1988): 690-693.

⁴⁰ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 159.

⁴¹ Doğan Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, (İstanbul 1982), 186.

çizgilerle birbirinden ayrılmamakla birlikte idari açıdan bir ayırımın yapıldığı yine şehrin sosyal ihtiyaçlarının karmaşıklığına meydan vermeden gidilmesine hizmete yönelik bir adım olarak kabul edilebilir.⁴² Selçuklularda mahalle sakinleriyle şehrin yöneticileri arasındaki iletişimi *iğdiş* isimli kişiler sağlıyordu.⁴³

Bu bilgiler ışığında mahalleyi fiziksel olarak şehrin bütünlüğü içerisinde bir yere oturtmak mümkündür. Aslında mahallenin çekirdeğini oluşturan cami, mescit veya tekke/zaviye, mahalleleri fiziki açıdan birbirlerinden ayırmaktadır. Birbirine bitişik iki mahalleyi fiziki olarak birbirinden ayırarak, o dönemde mahallenin tanımını yapabilmek için kullanılan tek kıstas yol ağıydı.⁴⁴ Yol ağları mahallelerin oluşumunda, ana unsuru oluşturan mescit, cami ya da tekke/zaviyelerin etrafındaki izleri oluşturuyordu. Burada en dikkat çekici unsurun mahallenin oluşmasında toplumun dini değerlere verdiği önemin belirleyici unsur olmasıdır. Selçuklu şehirlerinde mahallenin dışarıdan belirleyici fiziki bir sınırı yoksa da, mahallenin içindeki dini unsurların mahallenin dokusunu şekillendirmesi bu fiziki yapıyı belirleyici unsur oluyordu. Selçuklu şehirlerinde azınlıkların ayrı mahallelerinin varlığı bilinmekle birlikte, müslüman Türk mahallelerinin içerisinde bulunan yabancılara ait mülklerden onların birlikte yaşayabildikleri sonucuna ulaşmak mümkündür.

6. Meydan

Bir yerleşim yerinin şehir olarak kabul edilebilmesi için diğer unsurların yanında meydanlarının da olması gerekirdi. Selçuklu kentlerinin değişmez unsurlarından birisi de meydanlardır. "Düz, açık, geniş yer, alan, yarışma, eğlence veya karşılaşma yeri" anlamlarına gelen *meydan*,⁴⁵ Anadolu Türk şehirlerinin şekillenmesinde ibadethanelerden sonra ikinci önemli unsuru oluşturmuştur. Anadolu Türkler tarafından fethedilmeden önce de bölgede bulunan şehirlerde meydanlar mevcuttu. Bizans şehirlerindeki kilise meydanı veya şehir meclisinin önündeki geniş alanlar bu amaçla kullanılmaktaydı. Grek ve Roma şehirlerinde meydanlar daha çok açık alanlar olarak kabul edilirken, Selçuklu meydanlarından farklı olarak, bu tür mekânlarda idari maksatlı toplantılar yaygındı.

Türk İslam kentlerinde meydanlar şehrin fiziki yapısı içinde mahallelerden sonra gelmekte, geniş halk kitlelerinin bir araya gelmesini sağlamak ve bir birlik ruhu oluşturması bakımından önemli bir yere sahipti. Bu özellikleriyle Selçuklularda meydanlar, belirli yapıları içine alıyordu.⁴⁶

⁴² Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1990), 94.

⁴³ Musa Çadircı, "Anadolu Kentlerinde Mahalle", *Tarihten Günümüze Anadolu Konut ve Yerleşme Habbitat II*, İstanbul 1996: 257.

⁴⁴ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 161.

⁴⁵ <http://sozluk.gov.tr/> ulaşma tarihi 04.07.2019.

⁴⁶ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 166-167.

Orta Çağ batı şehirlerinde meydanlar, genel olarak dinlenme yerleri, pazarların kurulduğu, toplantı ve kutlamaların yapıldığı ve bir bakıma sokaklarla aynı ihtiyaçlara cevap veren mekânlardı.⁴⁷ Orta Çağ Avrupası'nda meydanlar, kilise veya şehir meclisinin önündeki geniş alana benzeyen kamuya ait bir toplanma yeri konumundayken İslam şehirleri bu ihtiyacı dini mekânlar gidermekteydi. Bu durum müslümanlarla gar-ı müslimlerin meydan algılarının hizmet ve işlevsel özellikleri açısından ayrıştığını ortaya koymaktadır.

Batılı anlamda en az üç tarafı çeşitli yapılarla çevrilerek kesin bir biçimde sınırlandırılmış alan olarak kabul edilen meydandan, Orta Çağ Türk şehirlerinde bahsetmek oldukça zordur.⁴⁸ Türk İslam kültürü değerleriyle meydan, "şehre ait işlerle, sosyal içerikli toplantıların yapılabilmesi amacıyla şehirde yaşayanların yararlandığı açık alanlardır" şeklinde değerlendirilebilir. Bu tanımlamaya dayanarak Anadolu Türk ve İslâm şehirleri için, dini unsurlardan ziyade sosyal sosyal unsurların ön planda olduğu bir yapıdan söz etmek daha doğru olacaktır. Bu bağlamda meydanları üç ayrı grupta halinde ele alabiliriz:

Birinci tür meydanlar, Orta Çağ Anadolu kentlerinde varlığına çok rastlamadığımız karşılıklı sokakların kesişmesi ile oluşmuş, bugünkü manada kavşak olarak değerlendirilebilecek alanlardır. Bu meydanlar türleri daha çok ulaşım açısından dağıtım merkezleri olarak kabul edilebilir.

İkinci tür meydanlar ise, Anadolu Türk şehirlerinde sıkça karşılaştığımız, merkezde sosyal içerikli bir yapıya doğru yönelen sokaklarla, merkezi bir toplanma alanı oluşturan meydanlardı. Bu meydanlar sayesinde geniş halk kitleleri bir araya geliyor, çeşitli ihtiyaçların giderilmesi için bu meydanlar birer Pazar yeri konumunda varlıklarını sürdürüyordu.

Avrupa kentlerinde bir ibadethanenin etrafında oluşturulan kent meydanlarının gelişmediği görülür. Burada yer alan yapılar biçimsel bir şehir tasarımı ile ilişkisi olmadan işlevsel bir amaç için kuruluyor ve şehirlerde planlı bir meydan yoktu.⁴⁹ Anadolu Türk yerleşim yerlerindeki ilk şehirler inşa edilirken dini amaçlı anıtsal yapılar, daima şehrin gelişimin belirleyici unsuru olarak vücut bulmuştur. Günümüzde de asli yapısına uygun şekilde gözlemleyebileceğimiz Kayseri'deki Hunat Hatun, Lala ve Kölük Camileri, Konya'daki Sahip Ata Külliyesi etrafları açısından bir meydan oluşturmuşlar ve sokakları de buna göre şekillenmiştir.⁵⁰

Üçüncü tür meydanlar ise, genellikle geniş alanlardan oluşmaktaydı. Surların içerisinde çok geniş alanların varlığı imkân dâhilinde olmadığından bu meydanlar büyük oranda surların dışında ve özellikle de kale kapı-

⁴⁷ Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, trc. Nur Nirven, (İstanbul: Afa Yayınları, 1995), 61.

⁴⁸ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 165-167.

⁴⁹ Kuban, "Anadolu Kentlerinin", 192.

⁵⁰ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 165.

ları yakınlarında yer almaktaydı. Bu meydanların ana unsuru yollar ve sosyal içerikli yapılardan oluşmuyordu. Bu tür meydanların şekillenmesinde en etkili unsurun geniş ve uygun açıklıkta bir alanın olduğunu anlıyoruz. Bu büyük meydanlarda geniş halk kitlelerinin farklı amaçlar için bir araya geldiklerini yine tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Konya'daki büyük meydan da devletin çeşitli vesilelerle misafir ettiği devlet ricaline karşılama ve uğurlama törenlerinin yapıldığını biliyoruz. Herkesin görmesi ve ders çıkarması için bazı infazların da bu meydanlarda yapıldığını görüyoruz.⁵¹

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız üç ayrı meydan türünü Kayseri'de görmemiz mümkündür. Orta Çağ kaynaklarında meydan isimlerinin geçtiğine çok şahit olmuyoruz. Aynı dönem Selçuklu kaynaklarında Kayseri'de Meşhed Sahrası ve At Meydanı tabirlerine rastlıyoruz.⁵² I.Alâeddin Keykubad'ın ölmeden önce Kayseri'de bayram şenliğini böyle bir meydan da düzenlediği bilinir. Meydanın bir diğer önemli işlevi de devlet ricalinin karşılama törenlerinin burada yapılmasıdır. Bir rivayete göre Baybars, Kayseri'ye geldiğinde, ordusu Meşhed Sahrası'nda karşılanmış ve ordusuyla Keykubadiye Ovası'nda konaklamıştır.⁵³

7. Saray

Bazı Selçuklu Dönemi Anadolu Türk şehirlerinde *Dârü'l-İmara/Devlethane* olarak da ifade edilen sarayın bulunduğu bilinmektedir. Sultanlar tarafından kullanılan veya meliklerin idare ettiği hemen her büyük şehirde bir saray mevcuttu. Kayseri, Konya, Sivas, Erzincan, Tokat ve Malatya'da sultanların kullandığı bazı saraylar şehir merkezlerinde yer alırken, Konya, Kayseri ve Tokat gibi şehirlerde bu sarayların bazılarının yerleşim yerlerinin biraz uzağında yer aldığı bilinmektedir. Buna göre üst düzey Selçuklu devlet ricali iki tür saray inşa ettiriyordu denebilir. Birinci grup saray yapıları şehir merkezlerinde surların içinde yer alırken⁵⁴, bazıları da iç kalede yer alıyordu. Tarihi kaynaklarda devlethane olarak isimlendirilen bu tür saraylara Konya, Kayseri ve Erzincan gibi şehirlerde rastlıyoruz.⁵⁵

İkinci tür saraylar ise şehirlerin dışında lakin şehre çok yakın sayılabilecek ulaşımı kolay bir alanda yer alan ve sadece saray binalarından oluşan yapılardır. Bu saraylar genellikle bir su kaynağı ya da göl kenarına yapılırken etrafları da yüksek bir duvarla çevriliyordu. Kayseri Keykubadiye ve Beyşehir Kubadabad sarayları Anadolu'da inşa edilen bu tür iki saray örneğidir.

⁵¹ Baykara, "Türkiye Selçuklularında", 680.

⁵² Eravşar, "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethane", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000)* 1, (Konya 2001): 281-297.

⁵³ Faruk Sümer, *Yabanlı Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1985), 81-82.

⁵⁴ Anadolu Selçuklu şehirlerinin mekânsal tasvirleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuk Nâme) I-II*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996).

⁵⁵ Eravşar, "Anadolu Selçuklularında", 281-297.

İlk inşa edilen saraylarda güvenlik ön planda tutulmuş ve bu kompleks yapılar sur içlerinde yapılıyordu. Saraylarla camilerin bir arada inşa edilmesi devlet ricalinin ibadethanelere verdiği önemi göstermesi bakımından önem arz eder. Kayseri'de Devlethanenin çok yakınında Sultan/Ulu Camii yer alırken Konya Sarayı'nın bitişiğinde Alaeddin Camiinin yer alması bu duruma en güzel örnektir. Kaynaklar Kayseri'deki inşa edilen sarayın Ulu Cami ile birlikte Danişmentliler tarafından yaptırıldığını belirtmektedir.⁵⁶

Selçuklu döneminde sarayın en önemli görevinin riyaset yani iktidar ve idare makamı olduğunu biliyoruz. Sultanlar daima şehir merkezlerindeki saraylarda veya devlethanelerde tahta çıkarılmışlardır. Sultan I. Alâeddin Keykubad Konya'ya ulaştınca, devlethanedeki tahta oturmayı tercih etmiştir. Baybars ordusuyla birlikte Kayseri'ye geldiğinde, Keykubadiye Sarayı yakınında yer alan çadırlarda kalmış, ancak ertesi gün Selçuklu tahtına şehirdeki devlethanede oturmuştur.⁵⁷

Bu bilgiler ışığında Darü'l-Mülk unvanıyla Konya ve Kayseri'de birer saltanat tahtının bulunduğu ve sultanların ülkeyi buralardan yönettiklerini ifade edebiliriz. Sultanların orduları bu tür büyük şehirlerde toplanıyor ve bu tür kentler ordugâh özelliği taşıyordu. Ordunun bu merkezlerde yer alması aynı zamanda geleneksel olarak Orta Asya ile bağların sürekli canlı tutulduğunun bir neticesidir. Anadolu Selçuklularına ait şehir saraylarının ve devlethanelerin hiçbirisi günümüze kadar ulaşmamasına rağmen, yerleri bilinmektedir. Selçuklu şehirlerinde sarayların çevresinde geniş açık alanlar bulunuyor, Selçuklu ordusu buralarda toplanıyor ve geleneksel çevgan oyunları buralarda oynanıyordu. Aynı şekilde çeşitli eğlence ve ziyafetler ile misafir devlet ricalini karşılama törenleri bu alanlarda icra ediliyor ve bu durum bize saray-meydan ilişkisinin ön plana çıktığını gösteriyordu. Konya Sarayı'nın bu tür geniş bir mekâna sahipken, Kayseri'de bu türden bir alan ancak surların dışında mevcuttu.⁵⁸

Şehirlerin yakınlarındaki saraylar ise daha çok sayfiye niteliğinde olmasına rağmen bazı devlet törenleri ve eğlenceler bu saraylarda icra ediliyordu. Bu saraylar etrafları yüksek duvarlarla çevrilerek güvenli bir duruma getirilmişti. Saray ve müstemilatının oldukça geniş bir alana sahip olması bunu gerekli kılıyordu. Sayfiye alanlarındaki saraylar ise daha rahat bir biçimde inşa edilebilmiş, devlet ricali ve aileleri ile devletin ileri gelenlerinden başka hiç kimse buralara giremezken bu tür sarayların çevresinde bazı idareci veya beylerin köşk ya da evleri yer alabiliyordu.⁵⁹

Selçuklu dönemi şehirlerinde pek çok unsuru şekillendiren saray, doğal olarak şehrin plan düzenlemesini de etkilemiştir. Bu etki ile saray, bazen

⁵⁶ Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 9/4 (1951): 447-457.

⁵⁷ Sümer, *Yabanlu Pazarı*, 5-99.

⁵⁸ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 335-341.

⁵⁹ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 336-342.

Orta Asya geleneklerine, bazen de bölgedeki yerli unsurlardan kalan geleneklerin sentezi sonucunda kendine has bir planlamayla şehirdeki yerini almıştır.⁶⁰

8. Ulaşım, Sokak ve Evler

Anadolu'da yer alan müslüman Türk şehirleri üzerine yapılan çalışmalarda bu şehirlerin geometri dışı bir yol ağına sahip oldukları belirlenmiştir.⁶¹ Türklerin bölgeyi fethi ile şehirlerdeki bu düzensiz yol ağlarında herhangi bir değişiklik yapılmamış, önceki dönemin şehir dokusu aynen korunmuştur.⁶²

Yollar, şehir içerisinde yer alan ve halk için büyük önem taşıyan sosyal, idari ve ekonomik yapılara göre belirleniyordu. Şehrin ana kapılarından iç kesimlere doğru yöneldikçe, yollar daralıyor, ana arter özelliği kısmen korunuyor, Cuma camii, pazar ya da çarşılara doğru çeşitli yönlendirmeler yapıyordu. Diğer yandan surların dışında bulunan yerleşimlerde, bu tür yollar halk için önemli olan cami, pazar, çarşı, tekke veya zaviye gibi yapılara göre şekilleniyordu. Konya Sahip Ata Külliyesi ve Kayseri Hunat Hatun Külliyesinde olduğu gibi surların hemen önünde yer alan büyük yapılar şehir içi yolu açısından yönlendirici rol oynuyordu.⁶³

Anadolu Selçuklu şehirlerinde belediyecilik veya trafik kuralları açısından şehir içi yolların oluşumunu belirleyen yasal bir düzenlemenin olmadığı kanaati yaygındır. Şehirdeki dokuyu oluşturan unsurların başında konutlar gelmekteydi. Evlerin yapıldığı alana estetik, manzara ve komşu haklarını dikkate alarak kurulması büyük önem arz ediyordu. Bu unsurlar neticesinde, evlere ulaşan ve bağlantısı ev ile sonuçlanan çıkmaz sokakların ortaya çıkışı kaçınılmaz olmuştur.⁶⁴

Şehir dokuları içerisinde ailelerin mahremiyet algıları çıkmaz sokakların ayrı bir yere sahip olması sonucunu doğurmuştur. Evlerin konumlandırılmasında gözlemlenen şahsi menfaat kaygısı, çıkmaz sokağı doğuran nedenlerden birisi olarak kabul edilebilir.⁶⁵ Bir başka ifade ile yapı adalarının artan nüfustan dolayı düzensiz bir şekilde bölünmesi, şehir dokusunun oluşumundaki mülkiyet ilişkisi çıkmaz sokağın oluşumunu hızlandırmıştır diyebiliriz.⁶⁶ Konya, Kayseri ve Sivas eski şehirlerde çıkmaz sokakların yoğun olması dikkat çekmektedir. Gayr-i müslim mahallelerinde de düzensiz ve dar çıkmaz sokakların varlığı, aynı hassasiyetlerin onlarda da bir ortak şehir kültürü unsuru olarak dikkatimizi çekmektedir.

⁶⁰ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 333-343.

⁶¹ Kuban, "Anadolu Kentlerinin", 191.

⁶² Haşim Karpuz, "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yıkılan Anıtları", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000)* 2 (Konya 2001): 1-11.

⁶³ Karpuz, "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu", 7-11.

⁶⁴ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 333-343.

⁶⁵ Kuban, "Anadolu Kentlerinin", 191.

⁶⁶ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 157.

9. Cami-Mescit

Camiler, Selçuklu dönemi Anadolu şehirlerinde fiziki yapıyı belirleyen ve oldukça önem arz eden bir etkidir. Şehirler daima cami veya mescitlerle ilişkiler neticesinde şekillenmiş, özellikle mahallelerin yapılanması bu çerçevede gerçekleşmiştir. Fetih yıllarının ardından Anadolu'nun büyük şehirlerinde birer büyük cami inşa edilmiş, Anadolu'da ilk inşa edilen camiler surların içinde, Konya Alaeddin Camii'nde olduğu gibi iç kalede bina edilmiştir. Resmi binalarla dini yapıların bir arada olması şehirleri idare eden ricalin hassasiyetlerini ortaya koymasından önemlidir.⁶⁷

Anadolu'da inşa edilen ilk camilerden bazıları, eski kilise veya bir takım yapı kalıntıları üzerine kurulmuş, bazı camiler ise şehrin merkezi noktalarını oluşturmuştur. Şehirlerde ilk inşa edilen bu camilerin, *Ulu Cami* olarak adlandırıldığına ilişkin tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.⁶⁸ Kayseri'deki Ulu Camii'nin XIII. yüzyılda Sultan Camii olarak isimlendirildiği bilinmektedir.⁶⁹ Şehirlerdeki camilerin hiçbirisinin nitelik veya nicelik bakımından diğerlerinden üstün bir özelliğe sahip olmadığı kanaatindeyiz. Bu durum Türk şehirlerinde katedral benzeri bir cami-mescit ayırımının olmadığına açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁷⁰ Bir istisna olarak Selçuklu şehirlerinde sultanın gittiği ve diğer camilerden farklılık gösteren *Sultan Camileri* bulunmaktaydı. Lakin XV. Asırdan itibaren şehirlerdeki sultan camileri, *Ulu Camii* olarak anılmaya başlanılmıştı.

Selçuklu şehirlerinde camiler, şehrin imar ve iskânında daima mahallenin ana unsuru olarak çekirdeğini oluşturmuştur. Zamanla camilerin etrafında diğer işlevleri üstlenen yapılar da inşa edilmiştir.⁷¹

Sonuç

Şehirler, bütünüyle insanın tüm yönlerini ilgilendiren hayatın en önemli ihtiyaçlarının giderildiği yerleşim merkezleridir. Müslümanların oluşturduğu ve içinde yaşadığı İslam şehirlerinin belli özellikleri ve gereksinimleri ihmal etmeden vücut bulduğu aşikârdır.

Bizanslılardan Anadolu'da yaşayan şehir kültürünün niteliği hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır. Bizans şehirleri ufak ve birbirinden kopuk bir görünüm arz eder. Bu Bizans şehirlerinin yanında iyi organize olmuş şehirleri de mevcuttur.

Anadolu'da Selçuklu döneminde öngörülen yerleşim sistemi öncelikle savunma esaslıydı. Daha sonra üretim ve üretilenlerin dağıtıldığı sistem,

⁶⁷ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde", 333-343.

⁶⁸ Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde*, 177.

⁶⁹ Sümer, *Yabanlu Pazarı*, 85.

⁷⁰ Kuban, "Anadolu Kentlerinin", 193.

⁷¹ Baykara, "Ulu Cami. Selçuklu Şehirlerinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak" 60/227 *TTK Belleteni* (Ankara 1996): 33-57.

idari sistem ve mekânsal kurumlaşmalara dayalı olarak kademelenme göstermekteydi.

Selçuklu sultanları başkent Konya merkez olmak üzere Anadolu'yu kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde uluslararası ticaret yolları boyunca köprü, han ve kervansaraylarla donatarak bir üretim ve dağıtım sistemi kurmuşlardır. Selçuklu devlet adamlarının, Orta Asya, İran Türk-İslam devlet geleneklerine uygun şekilde yerleşim politikaları izledikleri söylenebilir.

Selçuklular döneminde Anadolu coğrafyasının, Orta Asya ve İran Türk-İslam devlet geleneklerine benzer şekilde hanedanların alt yönetim merkezlerine ayrılarak yönetildiği söylenebilir.

Subaşılık merkezleri, derbent veya menziller, karahisarlar, askeri ve stratejik merkezleri oluşturmaktaydılar. Pazar-panayır yerleşimleri, madencilik merkezleri ve liman kentleri; üretim, dağıtım ve aktarma merkezlerini oluştururken, kültürel, sosyal ve siyasi yapılanma merkezleri olarak cami, mescit, tekke ve zaviyeler toplumsal yapıda ve şehir planlamasında aktif ve belirleyici rol oynamışlardır. Ahilik merkezleri de şehir oluşumlarında önemli bir görev ifa etmiştir. Kırsal yerleşim merkezleri tarımsal üretimin ana unsurlarını oluşturmuştur.

Selçuklu kentlerinin oluşumunda etkin olan sosyal kurumlar olarak vakıf veya imaretler yoluyla gelişen kentler en önemli merkezler olarak dikkat çekmektedirler. Selçuklu kentlerinin fiziksel yapısı çerçevesinde kale kentler, açık kentler, dış odaklı büyüme modeli, savunma tesisleri, mahalleler, meydanlar, saraylar, ulaşım, sokak ve evlerle cami ve mescitler Selçuklu şehir yapısının fiziksel unsurlarını oluşturmuşlardır.

Kaynakça

- Abdülkerim bin Şeyh Musa. *Makâlât-ı Seyyid Harun*. Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- Ahmed bin Lütfullah, Münecimbaşı. *Münecimbaşıya Göre: Anadolu Selçukluları* (çev. Hasan Fehmi Turgal). İstanbul: Türkiye Yayınları, 1935.
- Armağan, Mustafa. "Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım". *Osmanlı* 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 536-544.
- Artuk, İbrahim - Artuk, Cevriye. "Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilen Unvanlar". *Türk Kültürü Araştırmaları* 24/2 (1986): 65-69.
- Aslanapa, Oktay. "Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri". *Türk Kültürü* 146 (1974): 69-77.
- Baykara, Tuncer. "Ulu Cami. Selçuklu Şehirlerinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak". *60/227 TTK Belleteni* (1996): 33-57.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1990.

- Baykara, Tuncer. "Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair". *IX. Türk Tarih Kongresi: 21-25 Eylül 1981 Ankara (Kongreye Sunulan Bildiriler) 2*, Ankara: TTK Basımevi, 1988: 685-697.
- Bayram, Mikâil. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991.
- Benevolo, Leonardo. *Avrupa Tarihinde Kentler*, trc. Nur Nirven, İstanbul: Afa Yayınları, 1995.
- Cahen, Claude. *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*. London 2001.
- Cunbur, Müjgân. "Ahilerin Kurduğu Yerleşim Merkezleri". *Türk Kültürü Dergisi* 277 (1986): 312-319.
- Çadırcı, Musa. "Anadolu Kentlerinde Mahalle". *Tarihten Günümüze Anadolu Konut ve Yerleşme Habitat II*, İstanbul 1996: 257-263.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: TTK Basımevi, 1997.
- Değerli, Ayşe. "Osmanlı Şehirlerinin Savunma Sistemi: Konya Örneği". *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar* 7/35 (2007): 547-550.
- Eraşar, Osman. "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethane". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000) 1*, Konya 2001: 281-297.
- Eraşar, Osman. "Ortaçağ Anadolu Kentlerinde Değişim ve Gelişim". *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu Bildirileri*. (2009): 260-269.
- Erkiletlioğlu, Halit – Güler, Oğuz. *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1996.
- İbn Bîbî. *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuk Nâme) I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Karpuz, Haşim. "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yıkılan Anıtları". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000) 2* (2001): 1-11.
- Kuban, Doğan. "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler". *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1982.
- Küçükdağ, Yusuf. "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000)*, (2001): 83-93.
- Özcan, Koray - Yenen, Zekiye. "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)". *Megaron* 5/2 (2010): 55-66.
- Özcan, Koray. "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri". *İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım* 6/1 (2007): 3-15.

- Özergin, M.K. *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1959.
- Rogers, J.M. "Waqf and Patronage in the Seljuk Anatolia; The Epigraphic Evidence", *Anatolian Studies*. 1976, 26: 69-103.
- Sümer, Faruk. *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını*, 1985.
- Tanyeli, Uğur. *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*. İstanbul 1987.
- Turan, Osman. "Selçuk Kervansarayları". *TTK Belleteni* 10/39 (1946): 471-496.
- Turan, Osman. "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 9/4 (1951): 447-457.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret". *Ülkü Mecmuası* 1/4 (1933): 287-291.
- <http://sozluk.gov.tr/> ulaşma tarihi 04.07.2019.

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 9 2019/1- Haziran

Araplar'da Yazı ve Yazı Okulları
Writing and Writing Schools in the Arabs

الكتابة ومدارسها عند العرب
جاسم علي جاسم

Jassem Ali Jassem

Prof. Dr Medine İslam Üniversitesi Arapça Fakültesi. Medine/
Suudi Arabistan

Prof. Dr. İslamic University of Madina Faculty of Arabic. Medinah/
Saudi Arabia
jjassem@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4034-8661

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Temmuz/ July 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Temmuz/ July 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Jassem Ali Jassem, "Araplarda Yazı ve Yazı Okulları",
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (Bahar 2019) : 65-78

الملخص

هدفت هذه الدراسة إلى معرفة معلمي الكتابة ومدارسها، وكيف تعلمها العرب القدامى، ومكانة الكاتب في الجاهلية. وبينت النتائج وجود معلمين للكتابة منذ الجاهلية، وهناك مدارس خاصة لتعليمها في البيئات المتحضرة مثل مكة والطائف والمدينة والحيرة وغيرها، وكان رواد هذه المدارس من الرجال والنساء على حد سواء، وكانت مشهورة بينهم ومتعارف عليها بين العامة والخاصة كالشعراء، وكان الكاتب يعد من الكَمَلَة "أي أنه كامل" بالإضافة إلى معرفته الرمي والعموم وقول الشعر، كما وجدت مكتبات يرتادها العامة من الناس لينهلوا من معارفها.

الكلمات المفتاحية: الكتابة، عند، مدارس، العرب.

Öz

Bu çalışma eski Araplar'ın yazıyı nasıl öğrendiklerini, yazıya dair açtıkları okulları, eğittikleri öğretmenleri ve cahiliye döneminde yazarların konumunun nasıl olduğunu açıklamayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonucunda cahiliye döneminden beri yazı öğretmenlerinin bulunduğu, Mekke, Taif, Medine, Hire vb. Uygar çevrelerde özel yazı okullarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu okullara devam eden kadın ve erkeklerin eşit miktarda olduğu, hem şairler gibi toplumun elit tabakası tarafından hem de sıradan insanlar tarafından bilinir olduğu görülmüştür. O dönemde yazarlar sosyal statü anlamında kamil insanlar olarak sayılırlardı. Yazının yanında okçuluk, yüzme ve şiir söyleme gibi yeteneklere de sahiptiler. Bu bilgileri öğrenmek için halk tarafından ziyaret edilen kütüphaneler de mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Yazı, Okul, Arap

Abstract

This study aimed to know the teachers of writing and its schools earlier, and how old Arabs learned it, and the status of the writer in the pre-Islamic age. The results showed that there were teachers of writing since pre-Islamic age, and there are private schools to teach writing in the civilized environments such as Mecca, Taif, Medina, Al-Hira and others, and the pioneers of these schools, both men and women, and the writing was famous and common among the public and private people such as poets, The writer was called "The Perfect" ie He is full of knowledge, in addition to that, he should know throwing, swimming, and saying poetry, also found libraries were visited by the public people to learn and get knowledge of its.

Keywords: writing, at, schools, Arabs.

المقدمة

كانت الكتابة شائعة في الجاهلية بين العرب، ولها مدارس خاصة يتعلم التلاميذ مبادئها وأسسها على أيدي معلمين مهرة. ولما جاء الإسلام اهتم بمهارة واعنى بما كثيراً لكتابة القرآن الكريم والسنة النبوية، وكان عدد الكتاب كثيراً في أثناء نزول الوحي وفي خلافة أبي بكر وعمر وعثمان رضي الله عنهم أجمعين. وكانوا موزعين على أقسام بعضهم يدون الوحي، وبعضهم يدون فيما يعرض للنبي عليه الصلاة والسلام من أموره وحوائجه، وبعضهم يكتب بين الناس المداينات، وسائر العقود والمعاملات، وأموال الصدقات، وغيرها. ولما دَوّن القرآن الكريم كان الذي يُمَلّي القرآن الكريم من هُدْبَلٍ والذي يكتبه من نُقِيف، وذلك نظراً لكثرة الكُتّاب في ذلك الزمان وشيوع الكتابة في أوساطهم. أضف إلى ذلك وجود المكتبات العامة في النصف الثاني من القرن الهجري الأول يرتادها عامة الناس وخاصتهم لينهلوا من معينها الوفير. وكان الكاتب يعد من الكَمَلَة أي أنه كامل لإجادته الكتابة والشعر والعموم والرمي، فالمعرفة بالكتابة من علامات الكمال والتباهي والافتخار والتميز بين الناس في ذلك الزمان¹.

أسئلة البحث والإجابة عنها

نحاول أن نجيب في هذا الموضوع عن الأسئلة التالية:

- ١- هل وُجِدَ المعلمون في الجاهلية والإسلام لتعليم الكتابة؟
- ٢- أين وجدت المدارس الخاصة لتعليم الكتابة العربية؟
- ٣- كيف تعلموا الكتابة؟ وهل تناقلوها تناقلًا شفهيًا عابرًا؟ أم أخذوها عن معلمين كانوا منقطعين إلى تعليمها في مدارس خاصة مهيئة لها؟
- ٤- هل اقتصر التعليم على الرجال دون النساء؟
- ٥- هل كانت الكتابة شائعة بين العرب في الجاهلية أم لا؟
- ٦- ما مكانة الكاتب في الجاهلية؟
- ٧- هل وجدت المكتبات في القدم أم لا؟

أ- فيما يتعلق بالسؤال الأول: اتضح لنا بعد القراءة، أنه وجد المعلمون في الجاهلية والإسلام. وقد أثبتت بعض المصادر العربية الأصيلة فصلاً خاصاً بأسماء المعلمين في الجاهلية والإسلام^٢:

- **المعلمون في الجاهلية:** كان هناك الكثير من المعلمين في الجاهلية، ومنهم ما يلي: بشر بن عبد الملك السكوني، وسفيان بن أمية بن عبد شمس، وأبو قيس بن عبد مناف بن زهرة، وغيلان بن سلمة بن معتب الثقفي، وعمرو بن زُرارة، وكان يسمى كذلك الكاتب؛ وغيلان بن سلمة بن مُعْتَب، جاهلي أسلم يوم الطائف، والطائف هي التي أخرجت - بعد غيلان - يوسف بن الحكم الثقفي وابنه الحجاج بن يوسف المعلمين فيها، وشهرة الطائف، وقبيلة ثقيف خاصة، بالكتابة وإتقانها منذ الجاهلية، دعت عمر بن الخطاب إلى أن يجعل كتبة المصحف من قريش وثقيف، ودعت عثمان بن عفان إلى أن يقول: "اجعلوا المُثَلِّي من هُدَيْل والكاتب من ثَقِيف". بل إن هذه المصادر لتذكر أن بشر بن عبد الملك السكوني لم يمنعه شرفه، ولا كونه أخوا أكيدر صاحب دومة الجندل، من أن يكون معلماً في الجاهلية. بل إن من الأعراب البدو: رواة وعلماء، وكانوا يعلمون الصبيان كما يذكر ابن النديم، ومنهم: أبو البيداء الرياحي، وكان يعلم الصبيان بأجرة، وأبو مالك عمرو بن أبي كركرة، كان يعلم في البادية.

- **المعلمون في الإسلام،** بعد أن بنى النبي صلى الله عليه وسلم مسجده في المدينة، عيّن له أساتذة يعلمون فيه الكتابة والقراءة، والحكمة ومسائل الدين وغيرها^٣، وكان عبدالله بن سعيد بن العاصي يعلمهم الخط والكتاب، وكان كاتباً. وكذلك رُوِيَ عن سيدنا عبادة بن الصامت في سنن أبي داود، أنه أمره النبي صلى الله عليه وسلم أن يعلم الناس الكتابة، ويقرّهم القرآن في الضُفّة، حيث قال: "علمت ناساً من أهل الضُفّة الكتابة والقرآن". وكان صلى الله عليه وسلم يأمر الناس أن يتعلموا من جيرانهم. فقد ترجم في الإصابة لأبزي الخزازي أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "ما بال أقوام لا يتعلمون من جيرانهم ولا يتفقهون". وكذلك

٢ - ابن حبيب، أبو جعفر محمد بن حبيب. الخبز. ص ٤٧٥. - ابن رسته، أبو علي أحمد بن عمر. الأعلام النفيسة. ص ١٨٥-١٨٦. - ابن قتيبة، أبو محمد عبدالله بن مسلم. المعارف. ص ٣٠٤-٣٠٥. - ابن النديم، أبو الفرج محمد بن إسحاق بن يعقوب. الفهرست. ص ٧٢. - الكتاني، محمد عبد الحى بن عبدالكبير. الترتيب الإدارية. ص ١٧٠-١٨٨. - الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ٦٤. - الشلقاني، عبدالحמיד. رواية اللغة. ص ٧٨. - الجندي، علي. في تاريخ الأدب الجاهلي. ص ١٣٦-١٣٧. - حاسم، حاسم علي. التخطيط اللغوي في التراث العربي. ص ١٢٠. - ضيف، شوقي. تاريخ الأدب العربي العصر العباسي الأول. ص ٩٩.

٣ - حميد الله، محمد. أقدم تأليف في الحديث النبوي. مجلد ٢٨، ج ١، ص ٩٨، ٩٩. - الكتاني، محمد عبدالحى بن عبدالكبير. الترتيب الإدارية. ص ١٧٠-١٧١، ١٨٠. - حاسم، حاسم علي. التخطيط اللغوي في التراث العربي. ص ١٢٠-١٢١.

٤ - أبو داود، سليمان بن الأشعث. السنن. كتاب البيوع، باب في كسب العلم. ج ٤، ص ١٥١.

٥ - ابن حجر العسقلاني. الإصابة في تمييز الصحابة. انظر، الحكم بن سعيد بن العاصي. ج ٢، ص ٥٨٩-٥٩٠. ج ١، ص ٤٩.

روى الهيثمي^٦: "عن علقمة بن سعد بن عبد الرحمن... عن أبيه، عن جده، قال: خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم، فأثنى على طوائف من المسلمين خيراً، ثم قال: "... والله ليعلمن قوم جيرانهم ويفقهوهم ويعظوهم ويأمرؤهم وينهؤهم وليتعلمن قوم من جيرانهم ويتفقهون ويتفطنون أو لأعاجلنهم العقوبة...".

كما سنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم تعليم قراءة القرآن الكريم، وإرسال المعلمين إلى مكان الحاجة إليهم^٧، وكان قوله: "خيركم من تعلم القرآن وعلمه"^٨، وهذا مما دكَّي روح الحماسة في نفوس المعلمين والمتعلمين. وكان أكبر مجهود قد بُذِل في هذا المجال في خلافة عمر بن الخطاب - رضي الله عنه - الذي جعل من ولاة الأمصار معلمين للناس، فقال في إحدى خطبه^٩: "اللهم إني أشهدك على أمراء الأمصار، أي إنما بعثتهم ليعلموا الناس دينهم، وسنة نبيهم". ومما حفظت لنا كتب التاريخ من ذلك، أنه بعث إلى الكوفة: عمار بن ياسر، وعبد الله بن مسعود، وكتب إليهم، عندما دَوَّن الدواوين بالشام، ما يلي^{١٠}: "... أما بعد فأني بعثت إليكم عمار بن ياسر أميراً، وابن مسعود معلماً ووزيراً، وقد جعلت ابن مسعود على بيت مالكم، وأنعمنا لمن النجاء من أصحاب محمد من أهل بدر، فاسمعوا لهما، وأطيعوا واقتدوا بهما". فكان ابن مسعود يعلم أهل الكوفة قراءة القرآن^{١١}، كما أرسل عمر بن الخطاب - رضي الله عنه - أبا موسى الأشعري إلى البصرة، فكان يعلمهم القرآن^{١٢}، وبعث إلى الشام معاذ بن جبل وعبادة بن الصامت وأبا الدرداء، حين كتب إليه والي الشام، يزيد بن أبي سفيان: أن أهل الشام قد كثروا وتزَلَّوْا وملؤوا المدائن، واحتاجوا إلى من يعلمهم القرآن ويفقههم، فأعني يا أمير المؤمنين برجال المؤمنين يعلموهم^{١٣}.

وكان الكميت بن زيد معلماً بالكوفة، فلا يكون مثل أهل البدو، وكان ذو الرمة معلماً بالبدو، وكان يحضر اليمامة والبصرة كثيراً^{١٤}.

ب- وفيما يخص السؤال الثاني، حول وجود المدارس الخاصة لتعليم الكتابة، اتضح لنا وجود مثل تلك المدارس التي تُعنى بتعليم الكتابة، وهذا أمر ثابت وصحيح، أكدته المصادر العربية القديمة، فقد ذكر الطبري^{١٥}: أن حنينية - وكان نصرانياً من أهل الحيرة ظنّاً لسعد بن أبي وقاص - أقدمه للصلح الذي بينه وبينهم، وليعلم بالمدينة الكتابة.

ومن الشعراء الذين تعلموا الخط والكتابة في مدارس الحيرة: المرقش وأخوه خزلمة، وكان أبوهما سعد بن مالك وضع مرقشاً وأخاه - وهما أحب بنيه إليه - عند رجل من أهل الحيرة، فعلمهما الخط والكتابة^{١٦}.

وإن عدي بن زيد العبادي حين نما "وأرفع طرحه أبوه في الكتاب" حتى حذق العربية^{١٧}.

-
- ٦ - الهيثمي، نور الدين علي بن أبي بكر. مجمع الزوائد ومنبع الفوائد. ج ١، ص ١٦٤.
 - ٧ - الحمد، غانم قدوري. أبحاث في العربية الفصحى. ص ٢٩.
 - ٨ - البخاري، محمد بن إسماعيل. صحيح البخاري. كتاب فضائل القرآن. رقم الحديث: ٥٠٢٧.
 - ٩ - ابن جرير الطبري. تاريخ الطبري تاريخ الرسل والملوك. ج ٤، ص ٢٠٤.
 - ١٠ - ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. كتاب الطبقات الكبير. ج ٣، ص ٢١٤. / ابن جرير الطبري. تاريخ الطبري تاريخ الرسل والملوك. ج ٤، ص ١٣٩.
 - ١١ - ابن ماجه. كتاب السبعة. ص ٦٦. نقلاً عن: الحمد، غانم قدوري. أبحاث في العربية الفصحى. ص ٢٩-٣٠.
 - ١٢ - ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. الطبقات الكبرى. ج ٢، ص ٣٤٥.
 - ١٣ - ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. الطبقات الكبرى. ج ٢، ص ٣٥٧. تَزَلَّوْا: كثروا.
 - ١٤ - المرزباني، أبو عبدالله محمد بن عمران بن موسى. الموشح في مآخذ العلماء على الشعراء. ص ٢٠٦.
 - ١٥ - ابن جرير الطبري. تاريخ الطبري تاريخ الأمم والملوك. ج ٤، ص ٢٤٠. / الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ٦٤.
 - ١٦ - الضبي، الفضل بن محمد. المفضليات. ص ٤٦٠. / الأصبهاني، أبو الفرج الحسين بن علي. الأغاني. طبعة القاهرة. ج ٦، ص ٢٢١٠. / الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ١٢٨-١٣٢.
 - ١٧ - الأصبهاني، أبو الفرج الحسين بن علي. الأغاني. طبعة القاهرة. ج ٢، ص ٥١٩.

وذكر البلاذري نقلًا عن الواقدي أنه^{١٨}: "كان الكُتَّاب في الأوس والخزرج قليلًا، وكان بعض اليهود قد علَّم كتاب العربية، وكان يعلمه الصبيان بالمدينة في الزمن الأول، فحاء الإسلام وفي الأوس والخزرج عدة يكتبون".

وهذا غير مستغرب؛ لأن عدد القارئين الكاتبين كان كبيرًا، حتى إن الضحاك بن مزاحم - في النصف الثاني من القرن الأول - كان في مكتبته: ثلاثة آلاف صبي، وكان يطوف عليهم على حمار^{١٩}.

وكان سعيد بن العاصي بن سعيد بن العاصي يعرف الكتابة، وأمره رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يعلم الكتاب بالمدينة، وكان كاتبًا^{٢٠}.

وذكر الطبري أنه^{٢١} "حين نزل خالد بن الوليد الأنبار رآهم يكتبون بالعربية ويتعلمونها، فسألهم: ما أنتم؟ فقالوا: قوم من العرب، نزلنا إلى قوم من العرب قبلنا، فكانت أوائلهم نزلوها أيام يختصر حين أباح العرب، ثم لم نزل عنها، فقال: ممن تعلمتم الكتاب؟ فقالوا: تعلمنا الخط من إباد، وأنشدوه قول الشاعر:

قومي إياذ لو أنهم أممٌ أو لو أقاموا فثُهِزَلِ التَّعَمُّ
قوِّمٌ لهم باحَّةُ العراق إذا ساروا جميعاً والخطُّ والقلمُ"

وقال ياقوت^{٢٢}: إن خالد بن الوليد لما خرج إلى عين تمر، وجدوا في كنيسة صبيانًا يتعلمون الكتابة في قرية من قرى عين التمر، يقال لها: التُّغَيْرَة، وكان فيهم جُمران مولى عثمان بن عفان رضي الله عنه.

وقال أمية بن أبي الصلت بمدح بني إباد^{٢٣}:

قوِّمٌ لهم ساحةُ العراقِ إذا ساروا جميعاً والقِطُّ والقلمُ

ت- وفيما يتصل بالسؤال الثالث: حول كيفية تعلم الكتابة، وتناقله شفويًا عن طريق معلمين في مدارس خاصة.

كانت مجالس العلم قديمًا تُعقد وتدارس فيها الأخبار والأشعار والأنساب. قال ابن عباس رضي الله عنه^{٢٤}: "كانت قريش تألف منزل أبي بكر رضي الله تعالى عنه لخصلتين: العلم والطعام، فلما أسلم أسلم عامة من كان يُجالسه".

وكانت دار الأرقم بن أبي الأرقم مدرسة دينية عظيمة؛ يتعلم فيها الصحابة مبادئ الإسلام وأركانها، والعقيدة الصحيحة، وأسس الدعوة إلى الله، والذين أسلموا إلى دار الأرقم إلى أن خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم أربعين رجلاً^{٢٥}.

وقد أخبرنا القرآن الكريم، بأنه كان في الجاهلية من ينصب نفسه لتعليم الأخبار والقصص التاريخية، فيقصد مجلسه من يقصده، يستعملها ويكتبها، قال تعالى: وَقَالُوا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا^{٢٦}، وقال أهل التفسير والتاريخ إن هذه الآية نزلت في بعض من كان يقول ذلك، مثل: النضر بن الحارث، الذي "كان إذا جلس رسول الله صلى الله عليه وسلم مجلسًا فدعا فيه إلى الله تعالى، وتلا فيه القرآن، وحذر فيه قريشًا ما أصاب الأمم الخالية، خلفه في مجلسه إذا قام، فحدثهم

١٨ - البلاذري، أبو الحسن أحمد بن يحيى. فتوح البلدان. ص ٦٦٣.

١٩ - الحموي، ياقوت. معجم الأدياء. ج ١٢، ص ١٥-١٦. انظر ترجمة (الضحاك بن مزاحم).

٢٠ - الزبير، أبو عبدالله المصعب بن عبدالله بن المصعب. نسب قريش. ص ١٧٤.

٢١ - ابن حجر الطبري. تاريخ الطبري تاريخ الأمم والملوك. ج ٣، ص ٣٧٥. / - الشلقاني، عبد الحميد. رواية اللغة. ص ١٥٤.

٢٢ - الحموي، ياقوت. معجم البلدان. ج ٥، ص ٣٤٨. (نقيرة).

٢٣ - ابن هشام، أبو محمد عبد الملك بن هشام بن أيوب. السيرة النبوية. ج ١، ص ٤٨.

٢٤ - المحاضر، أبو عثمان عمرو بن بحر. البيان والتبيين. ج ٤، ص ٧٦. / - المقرئ، تقي الدين أحمد بن علي. إمتاع الإسماع بما للنبي صلى الله عليه وسلم من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع. ج ٩، ص ٩٥.

٢٥ - المقرئ، تقي الدين أحمد بن علي. إمتاع الإسماع بما للنبي صلى الله عليه وسلم من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع. ج ٩، ص ٩٥.

٢٦ - سورة الفرقان. ٥.

عن رستم السنديد، وعن اسفنديار، وملوك فارس، ثم يقول: والله ما محمد بأحسن حديثاً مني، وما حديثه إلا أساطير الأولين، اكتبها كما اكتبتها"^{٢٧}.

ومن خلال هذه الأدلة، نقول: إنه وجد في الجاهلية معلمون يعلمون القراءة والكتابة وضروباً من العلم، منها: أخبار الأولين وقصص التاريخ، ووجدت في البيئات الجاهلية المتحضرة، مثل: مكة والمدينة والطائف والحيرة والأنبار وغيرها مدارس يتعلم فيها الصبيان الكتابة العربية^{٢٨}. وفي القرآن الكريم ما يثبت هذا، يقول عز وجل: وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ^{٢٩}. والقريتان المقصود بهما هنا: مكة والطائف، ونزول القرآن على هاتين القريتين يدل على أنه يوجد فيهما معلمون يعلمون الكتابة والقراءة وغير ذلك من أنواع العلوم والمعارف.

ث- وفيما يتعلق بالسؤال الرابع، حول اقتضار التعليم على الرجال دون النساء، نجد أن النصوص التي بين أيدينا، تدل على أن النبي صلى الله عليه وسلم، لم يكتف بتعليم الرجال، بل اعتنى بالنساء. أي أن أمر تعلم الكتابة والقراءة لم يقتصر على الرجال فقط بل كان بعض النساء كذلك يكتبن^{٣٠}، ومنهن: الشفاء بنت عبد الله العدوية، من رهنط عمر بن الخطاب، وكانت الشفاء كاتبة في الجاهلية^{٣١}؛ وهي التي علمت الكتابة لحفصة بنت عمر زوج الرسول الكريم. وهذا يعني، أن أم المؤمنين حفصة بنت عمر كانت كاتبة في حياة النبي صلى الله عليه وسلم ما رواه أبو داود^{٣٢}. وكان من نتائج هذه السياسة في تعليم النساء، أن المسلمات أصبحن فيما بعد يبارين الرجال في ميادين شتى من العلم، كما قال حميد الله. ونجد في صحيفة همام بن منبه، من استمع إلى المعلمات، ومنهن: أم الفضل كريمة بنت أبي الفراس نجم الدين القرشيبة الزبيرية بمنزها. وكذلك كتاب الأموال لأبي عبيد، الذي فيه الأمور المالية الدقيقة، من موارد الدولة ومصارفها، يتدنى بعد البسملة، بمهذ الكلمات: "فري على الشبيخة الصالحة الكاتبة فخر النساء: شهدة بنت أبي نصر أحمد بن الفرج بن عمر الإبري الدينوري بمنزها ببغداد". وكذلك نجد في القرون الأولى أسانيد الرواة من كتب الحديث للصحابيات والتابعيات ومن تبعهن^{٣٣}.

ج- وفيما يخص السؤال الخامس: حول شيوع الكتابة بين العرب في الجاهلية، اتضح لنا بعد استقراء التراث القديم، إن الكتابة كانت شائعة بين العرب في الجاهلية، وكان سعد بن الربيع يكتب في الجاهلية، وكانت الكتابة في العرب قليلة^{٣٤}. وكان عبد الله بن رواحة يكتب في الجاهلية، وكانت الكتابة في العرب قليلة^{٣٥}. ونجد من الشعراء الكُتَّاب: الزبيران بن بدر^{٣٦}، والنابعة الذيباني، الذي كتب قصائد أرسلها إلى النعمان يعتذر إليه بها، ويحلف له: أنه ما فرط منه ذنب^{٣٧}. ومنهم: كعب بن زهير بن أبي سلمى وأخوه بجير بن زهير، وقد كتب إلى بجير شعراً يلومه فيه على إسلامه^{٣٨}، فكتب إليه بجير ينذره ويعلمه: أن النبي صلى الله عليه وسلم قد قتل بالمدينة كعب بن الأشرف^{٣٨}.

٢٧ - ابن هشام، أبو محمد عبد الملك بن هشام بن أيوب. السيرة. ج ١، ص ٢٨٣ - ٢٨٤. / الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ٦٦.

٢٨ - الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ٦٦.

٢٩ - سورة الزخرف: ٣١.

٣٠ - البلاذري، أبو الحسن أحمد بن يحيى بن جابر بن داود. فتوح البلدان. ص ٦٦١.

٣١ - أبو داود، سليمان بن الأشعث. السنن. كتاب البيوع، باب في كسب العلم، ج ٤، ص ١٥١.

٣٢ - حميد الله، محمد. أقدم تأليف في الحديث النبوي. مجلد ٢٨، ج ١، ص ٩٨، ٩٩، ١٠٠، ١٠٢، ١٠٤.

٣٣ - ابن سعد، أبو عبد الله محمد بن منيع. كتاب الطبقات الكبير. ج ٣، ص ٤٨٤.

٣٤ - ابن سعد، أبو عبد الله محمد بن منيع. كتاب الطبقات الكبير. ج ٣، ص ٤٨٧.

٣٥ - الأصبهاني، أبو الفرج الحسين بن علي. الأغاني. طبعة القاهرة. ج ٢، ص ٦٠٠.

٣٦ - البغدادي، عبد القادر بن عمر. خزنة الأدب ولب أبواب لسان العرب. ج ٢، ص ٤٤٩.

٣٧ - ابن قتيبة، أبو محمد عبد الله بن مسلم. الشعر والشعراء. ص ٨٩.

٣٨ - القرشي، أبو زيد محمد بن أبي الخطاب. جبهة أشعار العرب. ص ٤٧.

ومن الشعراء الكتاب أيضاً: لبيد بن ربيعة العامري، وقد كان عمر بن الخطاب أرسل إليه يطلب منه أن يكتب له ما قاله في الإسلام من الشعر، فانطلق لبيد إلى بيته، فكتب سورة البقرة في صحيفة، ثم أتى بها، فقال: أبدلي الله هذه في الإسلام مكان الشعر^{٣٩}. وقد كان من الناس من يكتب إلى لبيد أيضاً شعراً، وذلك أن الوليد بن عقبة، خطب الناس بالكوفة في يوم صبا، وقال: إن أحاكم لبيداً آلى ألا تحب له الصبا إلا أطعم الناس حتى تسكن، وهذا اليوم من أيامه، فأعينوه، وأنا أول من أعانه. ونزل، فبعث إليه مائة بكرة، وكتب إليه أبياتاً من الشعر... فلما أتاه الشعر قال لابنته: أحبيبه^{٤٠}. ومما يؤيد معرفة لبيد بالكتابة في الجاهلية أن في شعره الجاهلي كثيراً من الإشارات والمعاني الدينية التي تدل على أنه كان في الجاهلية يؤمن بالبعث. وقد كان أكثر هؤلاء الذين كانوا على دين في الجاهلية يحسنون الكتابة^{٤١}.

أما في الإسلام، فيذكر لنا بعض العلماء^{٤٢} أسماء الكُتَّاب الذين كتبوا لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقد جعلوهم مراتب، وقَدَّرُوهم منازل: فكُتَّاب يكتبون بين يديه صلى الله عليه وسلم فيما يعرض من أموره وحوائجه، وآخرون يكتبون بين الناس المدائبات، وسائر العقود والمعاملات، وآخرون يكتبون أموال الصدقات، وكتاب يكتب خبزُص الحجاز^{٤٣}، وآخر يكتب مغامر رسول الله صلى الله عليه وسلم، وثالث يكتب إلى الملوك ويحجب رسائلهم، ويترجم بالفارسية والرومية والقبطية والحبشية، وكُتَّاب آخرون يكتبون الوحي. ثم يعقب المسعودي بعد أن ينتهي من ذكر أسماء هؤلاء الكتاب واحتصاصهم بقوله: "وأما ذكرنا من أسماء كُتَّابِه صلى الله عليه وسلم من ثبت على كتابته، واتصلت أيامه فيها، وطالت مدته، وصحت الرواية على ذلك من أمره، دون من كتب الكتاب والكتابين والثلاثة؛ إذ كان لا يستحق بذلك أن يُسمى كاتباً، ويضاف إلى جملة كُتَّابِهِ".

ويعقب الأسد على هذه الحالة بكلام في غاية الأهمية والإنصاف، حيث يقول^{٤٤}: "فأي شيوخ نرجوه للكتابة أكثر من أن يبلغ الكاتبون من الكثرة منزلة تجعلهم يتخصصون في أنواع ما يكتبون، يستقل كل فرد منهم، أو كل جماعة بضرب واحد؟ وما أكثر هؤلاء الكتاب الذين يورد المسعودي ما شاء من أسمائهم، ثم يقول: إنه أغفل تسمية الذين كتبوا الكتاب الواحد والكتابين والثلاثة؛ إذ كانوا لا يستحقون بذلك أن يُسموا كُتَّاباً!! إن هذه الكثرة في عدد الكتَّاب، هي التي دعت عمر بن الخطاب، إلى أن يقول^{٤٥}: "لا مُجَلِّئِينَ في مصاحفنا إلا غلماناً قريش وثقيف"، ودعت كذلك عثمان بن عفان إلى أن يقول: "اجعلوا المُجَلِّئِينَ من هذيل والكتَّاب من ثقيف"؛ إذ لو كانت الكتابة قليلة بين العرب لقبيل عمر وعثمان من أي كاتب أن يكتب، فحسبهما أن يعثرا على كاتب، ولما كان لهما هذا المجال للانتقاء والاختيار".

وكذلك الأمر ينصرف على أن النبي صلى الله عليه وسلم جعل فداء الأسرى من المشركين في بدر، ممن يعرف القراءة والكتابة، أن يفدوا أنفسهم بتعليم كل واحد منهم عشرة من صبيان المسلمين الكتابة والقراءة^{٤٦}. ومما لا شك فيه، أن هذا الإذن لم يكن منصباً على حالة فردية، وإنما يدل على أن هؤلاء الكتَّاب من الأسرى كانوا جماعات كثيرة^{٤٧}.

٣٩ - البغدادي، عبدالقادر بن عمر. خزنة الأدب ولب لباب لسان العرب. ج ٢، ص ٢٤٨.

٤٠ - ابن قتيبة، أبو محمد عبدالله بن مسلم. الشعر والشعراء. ص ١٨٣-١٨٤.

٤١ - ابن حجر العسقلاني. الإصابة في تمييز الصحابة. انظر، إيمان لبيد بالبعث في الجاهلية. ج ٥، ص ٥٠٠-٥٠٣.

٤٢ - الجهشيارى. كتاب الوزراء والكتَّاب. ص ١٢-١٤ / ابن عبد ربه، أحمد بن محمد. العقد الفريد. ج ٤، ص ٢٤٣ وما بعدها. - الكتَّاب، محمد عبد الحي بن عبدالكبير. التراتيب الإدارية. ج ١، ص ٢٦٠ وما بعدها. - المسعودي، أبو الحسن علي بن الحسين بن علي. التنبيه والإشراف. ص ٢٤٦ / - جاسم، جاسم علي. التخطيط اللغوي في التراث العربي. ص ١٢١.

٤٣ - الخرز "بفتح الحاء": حزر ما على النخل من الرطب تمراً "أي تقديرة"؛ وكم حخرص أرضكم "بكسر الحاء"، أي: ما حواص فيها. فالمصدر بالفتح، والأسم بالكسر.

٤٤ - الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ٦٧.

٤٥ - ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن فارس. الصحاحي في فقه اللغة. ص ٦٢.

٤٦ - ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. كتاب الطبقات الكبير. ج ٢، ص ٢١، ٢٣.

٤٧ - الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ٦٧-٦٨.

وتكمن قيمة هذه الكتب التي كان يكتبها رسول الله صلى الله عليه وسلم للأفراد والقبائل ويؤمنهم فيها، على أنهم كانوا يعرفون القراءة والكتابة؛ لكي يتم للمؤمن هدفه من بلوغ الأمن عند من يتعرض له^{٤٨}؟
ومن شعراء المدينة الذين كانوا يكتبون: سويد بن صامت الأوسي^{٤٩}، وعبدالله بن رواحة^{٥٠}، وكعب بن مالك الأنصاري، وقد كتب شعراً في يوم أحد، ذكر فيه أسماء النقباء، وأرسله إلى أبي سفيان بن حرب، وأبي بن خلف الجمحي، يرد عليهما^{٥١}.
ومن الشعراء المخضرمين الذين ولدوا في الجاهلية وعمروا في الإسلام إلى زمن عبد الملك بن مروان، واشتهروا بالعلم والفقه: مسروق بن عبد الرحمن^{٥٢}، وشريح بن الحارث الكندي^{٥٣}.

ولا بد من الإشارة، إلى أن النص على معرفة الشعراء بالكتابة، لم يكن في الكتب العربية نصاً صريحاً مقصوداً لذاته، وإنما أكثر ما يكون استطراداً عابراً لتوضيح سياق قصة تتصل بالشاعر، أو بقومه، أو بخداثة بعينها، ويبدو لنا أن الذين خلّفوا لنا هذه الكتب - وهم الذين سجلوا تاريخنا الأدبي - كانوا يتوهمون أن معرفة الشاعر بالكتابة عيب ينتقص من شاعريته، وذلك لأنهم كانوا يظنون أن معرفة الكتابة أمر حادث طارئ على العرب، وهو من أمور المدنية التي كانت تفسد الأعراب وسليقتهم اللغوية الفطرية، فكانوا يشكون في كل أعرابي يتصل بالمدينة، ويكتسب من مظاهر حضارتها. قال الجاحظ^{٥٤}: "سمعت ابن بشير، وقال له أبو الفضل العديري - يبدو أنه أحد الأعراب -: إني عثرت البارحة بكتاب، وقد التقطته، وهو عندي، وقد ذكروا أن فيه شعراً، فإن أردته وهبته لك. قال ابن بشير: أريده إن كان مقيداً. قال: والله ما أدري أمقيد هو أم مغلول. ولو عرف التقييد لم يلتفت إلى روايته.

ومن الشعراء الإسلاميين الذين يعرفون الكتابة، وكانوا مصدراً للغويين والرواة ومعتمداً لهم فيما يذكرونه من شواهد وأمثلة، نجد أبا النجم العجلي الراجر، وذا الرمة، وقد عيبا بمعرفة الكتابة فأنكرها ذو الرمة. قال أبو بكر الصولي^{٥٥}: قد عيب أبو النجم بهذا [أي بقوله:

أَقْبَلْتُ مِنْ عِنْدِ زَيْدٍ كَالْحَرْفِ تَخَطُّ رِجَالِي بِحَطِّ مُخْتَلِفٍ
كَأَنَّما قَدْ كَتَبَ لَامَ أَلْفٍ] .

فقبل: لولا أنه يكتب ما عرف صورة لام ألف، كما عيب ذو الرمة في وصف ناقته:

كَأَنَّما عَيْنُها فِيها - وَقَدْ ضَمَرَتْ وَضَمُّها السَّيْرُ فِي بَعْضِ الأَضَا - مِمِّمْ

وقال أيضاً: "قرأ حماد الرواية على ذي الرمة شعره، قال: نراه قد ترك في الخط لأمًا، فقال له ذو الرمة: اكتب لأمًا. فقال له حماد: وإنك لتكتب؟ قال: اكتب عليّ، فإنه كان يأتي باديتنا خطاطا، فعلمنا الحروف تخطيطاً في الرمال، في الليالي المقمرة، فاستحسنها فثبتت في قلبي، ولم تخطها يدي".

٤٨ - ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. كتاب الطبقات الكبير. ج ١، ص ٢٤١. ج ٩، ص ٤٥. انظر مثلاً كتابه صلى الله عليه وسلم لبني زهير بن أقيش، وإلى ماعر البكائي. وللمزيد من الكتب التي كتبها النبي صلى الله عليه وسلم انظر ج ١، ص ٢٢٢-٣٠٩.

٤٩ - الأصبهاني، أبو الفرج الحسين بن علي. الأغاني. طبعة القاهرة. ج ٣، ص ٨٧١.

٥٠ - ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. كتاب الطبقات الكبير. ج ٣، ص ٤٨٧-٤٨٨.

٥١ - ابن حبيب، أبو جعفر محمد بن حبيب. الخبر. ص ٢٧١.

٥٢ - ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. كتاب الطبقات الكبير. ج ٦، ص ٥٠، ٥٣. - الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ١٣٠.

٥٣ - ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. كتاب الطبقات الكبير. كتاب الطبقات الكبير. ج ٦، ص ٩٠. - الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ١٣٠.

٥٤ - الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر. البيان والتبيين. ج ١، ص ١٦٣-١٦٤.

٥٥ - الصولي، أبو بكر محمد بن يعلى بن عامر بن سالم. أدب الكتاب. ص ٥٦-٥٧.

٥٦ - الأضياء: الغدير. يقول: كأن عينها دارة ميم لتدويرها.

فإذا كان هذا رأي هؤلاء العلماء الرواة في القرن الثاني الهجري، في الشعراء الإسلاميين أنفسهم، فلا بد أن يكون رأيهم هذا أكثر تشدداً وغلواً في الشعراء الجاهليين؛ ولذلك نحسب أن أخبار معرفة الشعراء الجاهليين بالكتابة قد وصلتنا ناقصة مبتورة مشوهة، ولولا هذا الوهم الخاطي؛ لوصلنا الشيء الكثير الذي يدعم ما نذهب إليه^{٥٧}.

ح- وأما فيما يتعلق بالسؤال السادس، عن مكانة الكاتب في الجاهلية، فقد كانت الكتابة في الجاهلية شرطاً رئيساً للعربي ليكون ذا مكانة مرموقة في قومه. فقد كان الكامل في الجاهلية الذي يكتب ويُحسِن العوم والرمي. وكان رافع بن مالك كذلك يحسن الكتابة والعوم والرمي، وهو من الكملة أي كاملاً، وكانت الكتابة في القوم قليلاً^{٥٨}؛ وقد زاد بعضهم أن الكامل لا بد أن يكون - مع معرفته العوم والرمية والكتابة - شاعرًا شجاعاً^{٥٩}. ومن الشعراء الكتاب كذلك: الربيع بن زياد العبسي، وكان هو وإخوته من الكملة، وأن من صفات الكامل في الجاهلية أن يحسن الكتابة، وقد كتب الربيع بن زياد إلى النعمان بأبيات يعتذر إليه فيها^{٦٠}. وهذه الخصال والصفات مجتمعة ومتفرقة، كانت شائعة بين العرب قديماً، ومما يدل على أهمية الكتابة أنها كانت إحدى هذه الصفات للشخص الكامل. والكتب عادة ما يتسلمون زمام الأمور في الدولة بعد الملك أو الأمير، فقد كان أبو بكر - رضي الله عنه - كاتباً لرسول الله - صلى الله عليه وسلم -، وأصبح خليفة للمسلمين، وكان عمر بن الخطاب - رضي الله عنه - كاتباً لأبي بكر الصديق - رضي الله عنه -، ثم استلم الإمارة من بعده، وكان عثمان بن عفان كاتباً لعمر - رضي الله عنه -، واستلم الخلافة بعده، ثم كان علي - رضي الله عنه - كاتباً لعثمان بن عفان، فأصبح خليفة للمسلمين بعده، رضي الله عنهم أجمعين، وغيرهم من الخلفاء، مثل معاوية بن أبي سفيان رضي الله عنه^{٦١}.

خ- وأما بخصوص السؤال السابع، عن وجود المكتبات في القدم، تثبت لنا المصادر القديمة، أنه ما إن مضى من القرن الأول نصفه، حتى وُجد نادٍ أدبي شهير، يحتوي على مكتبة عامة، تحوي كتباً في شتى الموضوعات، يؤمها الرواد، فيقرأون ما يشاءون منها، فقد كان "عبدالحكم بن عمرو بن عبد الله بن صفوان الجمحي قد اتخذ بيتاً، فجعل فيه شَطْرَ نَجَاتٍ وَتُرْدَاتٍ وَقِرْقَاتٍ، ودفاتر فيها من كل علم. وجعل في الجدار أوتاداً، فمن جاء علق ثيابه على وتد منها، ثم جر دفترًا فقرأه، أو بعض ما يُلعب به، فلعب به مع بعضهم"^{٦٢}.

إذاً، كانت صحف الكتابة كثيرة ومتوفرة في الأسواق، وريضة الثمن، منذ بداية القرن الهجري الأول، وقد وجدت الكتب والمدونات، وكان عدد القراء كثيراً، وكانت هذه الكتب والمدونات مفتوحة للجميع، تُعرض للعامة في المكتبات العامة، وليس خاصة بالأفراد، وكذلك تباع في الأسواق لمن أراد أن يكتنيها، ويحصل عليها. ونجد أن همام بن منبه كان يشتري الكتب لأخيه وهب بن منبه "المتوفى سنة ١١٠هـ"، وكان وهب هذا مشهوراً بسعة اطلاعه، وكثرة الكتب التي قرأها^{٦٣}.

الخاتمة

كانت الكتابة معروفة عند العرب منذ الجاهلية، ووجدت مدارس خاصة مستقلة تعلم هذه المهارة على أيدي معلمين مختصين منقطعين لتعليمها في بيئات نظامية مشهورة في الحضر والبادية ويتقاضون أجراً عليها، وفي مختلف مناطق الجزيرة العربية، وتعلم

٥٧ - الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ١٣٢.

٥٨ - ابن سعد، أبو عبد الله محمد بن منيع. كتاب الطبقات الكبير. ج ٣، ص ٥٧٣.

٥٩ - الأصبهاني، أبو الفرج علي بن الحسين. الأغاني. طبعة القاهرة. ج ٣، ص ٨٧١.

٦٠ - الأصبهاني، أبو الفرج علي بن الحسين. الأغاني. طبعة القاهرة. ج ١٦، ص ٥٧٢٤.

٦١ - الفلقشدي، أبو العباس أحمد. صبح الأعشى في صناعة الإنشا. ج ١، ص ٦٨.

٦٢ - الأصبهاني، أبو الفرج علي بن الحسين. الأغاني. طبعة القاهرة. ج ٤، ص ١٤٦٧. النزوات: جمع نرد وهو ما يعرف بالطاولة اليوم. والقرقات: جمع قرق وهي لعبة للصبان يخطون بها أربعة وعشرين خطأ مربعات كل مربع منها داخل الآخر ويضعون بين تلك المربعات حصيات صغيرة على طريقة مخصوصة.

٦٣ - ابن حجر العسقلاني. تهذيب التهذيب. ج ١١، ص ٦٧ / - ابن سعد. كتاب الطبقات الكبير. ج ٨، ص ١٠٢ / - الأسد، ناصر الدين. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. ص ١٥٧.

الكتابة كان مفتوحاً للرجال والنساء، ووجدت مكتبات قديمة يفد إليها عامة الناس وخاصتهم للنهل من معارفها، وكان الكاتب يعد كاملاً في ذلك الزمان لإجادته الكتابة والشعر والعلوم والرمي، وهي من حصال عليّة القوم. وبالله التوفيق.

المصادر والمراجع

- القرآن الكريم.
- الأمدي، أبو القاسم الحسن بن بشر. ١٩٨٢م. المؤلف والمختلف في أسماء الشعراء وكناهم وألقابهم وأنسابهم وبعض شعرهم. تصحيح وتعليق: ف كرنكو. الطبعة الثانية، بيروت: دار الكتب العلمية.
- أبو داود، سليمان بن الأشعث. ١٩٩٨م. كتاب السنن: سنن أبي داود. حققه: محمد عوامة. الطبعة الأولى، جدة: دار القبلة للثقافة الإسلامية وبيروت: مؤسسة الريان، ومكة المكرمة: المكتبة المكية.
- ابن أبي حاتم، أبو محمد عبدالرحمن محمد بن إدريس. ب.ت. آداب الشافعي ومناقبه. قدم له وحقق أصله وعلق عليه: عبدالغني عبدالخالق. حلب: مكتبة التراث الإسلامي.
- أبي سلمى، زهير بن. ١٩٨٨م. ديوان زهير بن أبي سلمى. شرحه وقدم له: علي حسن فاعور. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الأسد، ناصر الدين. ٢٠١٠م. مصادر الشعر الجاهلي وقيمتها التاريخية. الطبعة التاسعة، عمّان/ الأردن: دار الفتح للدراسات والنشر.
- الأصبهاني، أبو الفرج علي بن الحسين بن محمد القرشي. ١٩٦٩م. كتاب الأغاني. تحقيق: إبراهيم الأبياري. القاهرة: دار الشعب. / وطبعة، بيروت: دار الفكر، الطبعة الثانية، تحقيق: سمير جابر. / وطبعة، بيروت: مؤسسة جمال للطباعة والنشر، تحقيق: عبدالكريم إبراهيم العزباوي ومحمود محمد غنيم، إشراف محمد أبو الفضل إبراهيم.
- الأصبهاني، أبو سعيد عبدالملك بن قريب بن عبدالملك. ١٩٦٣م. الأصبهانيات. تحقيق: أحمد محمد شاکر وعبدالسلام محمد هارون. الطبعة الخامسة، القاهرة: دار المعارف.
- البخاري، محمد بن إسماعيل. ٢٠١٥م. صحيح البخاري. الطبعة الثانية، القاهرة: دار التأسيس مركز البحوث وتقنية المعلومات.
- البطلوسي، أبو محمد عبدالله بن محمد بن السيد. ١٩٩٩م. الاقتضاب في شرح أدب الكتاب. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- البغدادي، عبد القادر بن عمر. ١٩٨٩م. خزنة الأدب ولب لباب لسان العرب. تحقيق: عبدالسلام محمد هارون. الطبعة الثالثة، القاهرة: مكتبة الخانجي بالقاهرة.
- البلاذري، أبو الحسن أحمد بن يحيى بن جابر بن داود. ١٩٨٣م. فتوح البلدان. عني بمراجعته والتعليق عليه: رضوان محمد رضوان. بيروت: دار الكتب العلمية.
- التبريزي، الخطيب أبو زكريا يحيى بن علي بن محمد بن حسن بن بسطام. ١٩٩٧م. شرح القصائد العشر. ضبطه وصححه: عبدالسلام الحوفي. بيروت: دار الكتب العلمية.
- ثابت، حسان بن. ١٩٧٤م. الديوان. تحقيق: سيد حنفي حسنين، مراجعة: حسن كامل الصيرفي. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.

- ثابت، حسان بن. الديوان مخطوط في مكتبة أحمد الثالث بإسطنبول، رقم ٢٥٣٤، وميكروفيلم في معهد المخطوطات، ورقة: ٢٠.
- الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر. ١٩٩٨م. البيان والتبيين. تحقيق: عبدالسلام محمد هارون. الطبعة السابعة، القاهرة: مكتبة الخانجي بالقاهرة.
- الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر. ٢٠٠٣م. الحيوان. وضع حواشيه: محمد باسل عيون السود. الطبعة الثانية، بيروت: دار الكتب العلمية.
- جاسم، جاسم علي. ٢٠١٧م. التخطيط اللغوي في التراث العربي. المراجعة اللغوية: زيد علي جاسم. الطبعة الأولى، المدينة المنورة: مكتبة دار الميمنة.
- جاسم، جاسم علي. ٢٠١٥م. المهارات اللغوية ومعايير جودتها. المراجعة اللغوية: زيد علي جاسم. الطبعة الأولى، جدة: مكتبة أمجاد حنين.
- ابن جرير الطبري، محمد. ١٩٦٧م. تاريخ الطبري تاريخ الأمم والملوك. تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم. الطبعة الثانية، بيروت: دار سويدان.
- ابن جرير الطبري، محمد. ب.ت. تفسير الطبري جامع البيان عن تأويل آي القرآن. تحقيق: محمود محمد شاكر. راجعه: أحمد محمد شاكر. الطبعة الثانية، القاهرة: دار المعارف بمصر.
- جندل، سلامة بن. ١٩٨٧م. ديوان سلامة بن جندل. صناعة: محمد بن حسن الأحول. تحقيق: فخر الدين قباوة. الطبعة الثانية، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الجندي، علي. ١٩٩١م. في تاريخ الأدب الجاهلي. الطبعة الأولى، المدينة المنورة: مكتبة دار التراث للنشر والتوزيع.
- الجهشياري، أبو عبدالله محمد بن عبدوس. كتاب الوزراء والكتاب. تحقيق: مصطفى السقا وإبراهيم الأبياري وعبدالحفيظ شلبي. الطبعة الأولى، القاهرة: مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده.
- ابن حبيب، أبو جعفر محمد بن حبيب بن أمية بن عمرو الهاشمي البغدادي. ٢٠١٣م. الخبر. اعتنى به: ايلزه ليحنت شنتير و محمد حميدالله. سوريا لبنان الكويت: دار النوادر.
- ابن حجر العسقلاني، أحمد بن علي. ١٩٩٥م. الإصابة في تمييز الصحابة. دراسة وتحقيق وتعليق: عادل أحمد عبدالموجود وعلي محمد معوض. قدم له وقرظه: محمد عبدالمنعم البري وغيره. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- ابن حزم، أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد. ٢٠٠٣م. جمهرة أنساب العرب. الطبعة الثالثة، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الحمد، غانم قدوري. ٢٠٠٥م. أبحاث في العربية الفصحى. الطبعة الأولى، عمان: دار عمار.
- الحموي، ياقوت. ١٩٨٠م. معجم الأدباء. الطبعة الثالثة، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
- الحموي، ياقوت. ب.ت. معجم البلدان. تحقيق: فريد عبدالعزيز الجندي. بيروت: دار الكتب العلمية.
- حميدالله، محمد. ١٩٥٣م. أقدم تأليف في الحديث النبوي صحيفة همام بن منبه ومكانتها في تأريخ علم الحديث. مجلة المجمع العلمي العربي بدمشق. مجلد ٢٨، ج ١.
- الحوفي، أحمد محمد. ب. ت. المرأة في الشعر الجاهلي. الطبعة الثانية، القاهرة: دار الفكر العربي.

- الخيدآبادي، محمد حميدالله. ب.ت. مجموعة الوثائق السياسية في العهد النبوي والخلافة الراشدة. القاهرة: مكتبة الثقافة الدينية.
- الخطيب البغدادي، أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت. ٢٠٠٨م. تقييد العلم. تحقيق: سعد عبدالغفار علي. الطبعة الأولى، القاهرة: دار الاستقامة.
- الخطيم، قيس بن. ١٩٦٢م. ديوان قيس بن الخطيم عن ابن السكيت وغيره. حققه: ناصر الدين الأسد. الطبعة الأولى، القاهرة: مكتبة دار العروبة.
- الداني، أبو عمرو عثمان بن سعيد. ٢٠١٠م. المقنع في معرفة مرسوم مصاحف أهل الأمصار. دراسة وتحقيق: نورة بنت حسن بن فهد الحميد. الطبعة الأولى، الرياض: دار التدمرية.
- ابن دريد، أبو بكر محمد بن الحسن. ٢٠٠٥م. جوهرة اللغة. علق عليه: إبراهيم شمس الدين. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- ديوان الهذليين. ١٩٦٥م. القاهرة: الدار القومية للطباعة والنشر.
- الذبياني، الشماخ بن ضرار. ب.ت. ديوان الشماخ بن ضرار الذبياني. حققه وشرحه: صلاح الدين الهادي. القاهرة: دار المعارف بمصر.
- ابن رسته، أبو علي أحمد بن عمر. ١٩٩٨م. الأعلام النفيسة. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الزبيدي، محمد مرتضى الحسيني. ١٩٧١م. تاج العروس من جواهر القاموس. تحقيق: عبدالستار أحمد فراج. بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- الزبيري، أبو عبدالله المصعب بن عبدالله بن المصعب. ب.ت. كتاب نسب قريش. تحقيق: إ. ليفي بروفنسال. الطبعة الثالثة، القاهرة: دار المعارف بمصر.
- الزمخشري، أبو القاسم جار الله محمود بن عمر بن أحمد. ١٩٩٦م. الفائق في غريب الحديث. وضع حواشيه: إبراهيم شمس الدين. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الزوزني، أبو عبدالله، حسين بن أحمد بن حسين. ١٩٨٩م. شرح المعلقات السبع. تحقيق وتعليق: يوسف علي بديوي. الطبعة الأولى، دمشق: دار ابن كثير.
- السجستاني، أبو بكر عبدالله بن أبي داود سليمان بن الأشعث. ١٩٨٥م. كتاب المصاحف. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. ١٩٩٧م. الطبقات الكبرى. تحقيق: محمد عبدالقادر عطا. الطبعة الثانية، بيروت: دار الكتب العلمية.
- ابن سعد، أبو عبدالله محمد بن منيع. ٢٠٠١م. كتاب الطبقات الكبرى. تحقيق: علي محمد عمير. الطبعة الأولى، القاهرة: مكتبة الخانجي.
- ابن سيده، أبو الحسن علي بن إسماعيل. ١٩٩٦م. المخصص. الطبعة الأولى، بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- الشلقاني، عبدالحميد. ب.ت. رواية اللغة. القاهرة: دار المعارف بمصر.
- ابن صاعد الأندلسي، أبو القاسم صاعد بن أحمد. ١٩١٣م. طبقات الأمم. نشره وذيله بالحواشي: الأب لويس شيخو اليسوعي. بيروت: المطبعة الكاثوليكية للأباء اليسوعيين.

- الصولي، أبو بكر محمد بن يحيى بن عبدالله. ١٩٩٤م. أدب الكتاب. شرح وتعليق: أحمد حسن بسج. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الضبي، المفضل بن محمد بن يعلى بن عامر بن سالم. ٢٠٠٨م. المفضليات. مع شرح وافر: لأبي محمد القاسم بن محمد بن بشار الأنباري. القاهرة: مكتبة الثقافة الدينية.
- ضيف، شوقي. ب. ت. تاريخ الأدب العربي العصر العباسي الأول. الطبعة الثامنة. القاهرة: دار المعارف بمصر.
- الطائي، حاتم بن عبدالله. ب. ت. ديوان شعر حاتم بن عبدالله الطائي وأخباره. صنعة الدكتور: يحيى بن مدرك الطائي، رواية: هشام بن محمد الكلبي. دراسة وتحقيق: عادل سليمان جمال. القاهرة: مطبعة المدني المؤسسة السعودية بمصر.
- الطحاوي، أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة. ١٩٩٤م. شرح مشكل الآثار. تحقيق: شعيب الأرنؤوط. الطبعة الأولى، بيروت: مؤسسة الرسالة.
- العامري، ليبد بن ربيعة. ب. ت. ديوان ليبد بن ربيعة العامري. بيروت: دار صادر.
- ابن العبد، طرفة. ٢٠٠٢م. ديوان طرفة بن العبد. شرحه: مهدي محمد ناصر الدين. الطبعة الثانية، بيروت: دار الكتب العلمية.
- عبدالباقى، محمد فؤاد. ١٩٨٧م. المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الكريم. بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
- عبدالجبار، عبدالله، وخفاجي، محمد عبدالمنعم. ١٩٨٠م. قصة الأدب في الحجاز في العصر الجاهلي. القاهرة: مكتبة الكليات الأزهرية.
- ابن عبد ربه، أحمد بن محمد. ١٩٨٧م. العقد الفريد. تحقيق: مفيد محمد قمبيحة. الطبعة الثالثة، بيروت: دار الكتب العلمية.
- ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن فارس بن زكريا. ١٩٩٧م. الصحاحي في فقه اللغة العربية ومسائلها وسنن العرب في كلامها. علق عليه ووضع حواشيه: أحمد حسن بسج. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الفيروزآبادي، مجدالدين محمد بن يعقوب. ٢٠٠٥م. القاموس المحيط. تحقيق: مكتب تحقيق التراث في مؤسسة الرسالة. الطبعة الثامنة، بيروت: مؤسسة الرسالة.
- الفيومي، أحمد بن محمد بن علي. ب. ت. المصباح المنير. تحقيق: عبدالعظيم الشناوي. الطبعة الثانية، القاهرة: دار المعارف.
- ابن قتيبة، أبو محمد عبدالله بن مسلم. ٢٠٠٣م. المعارف. الطبعة الثانية، بيروت: دار الكتب العلمية.
- ابن قتيبة، أبو محمد عبدالله بن مسلم. ١٩٩٧م. الشعر والشعراء. حقق نصوصه وعلق حواشيه وقدم له: عمر الطباع. بيروت: دار الأرقم بن أبي الأرقم للطباعة والنشر والتوزيع.
- القرشي، أبو زيد محمد بن أبي الخطاب. ١٩٨٦م. جمهرة أشعار العرب. شرحه وضبطه وقدم له: الأستاذ علي فاعور. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- القلقشندي، أبو العباس أحمد. ١٩٢٢م. صبح الأعشى في كتابة الإنشاء. لا طبعة، دار الكتب المصرية بالقاهرة.
- القيس، امرؤ. ب. ت. ديوان امرئ القيس. تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم. الطبعة الرابعة، القاهرة: دار المعارف بمصر.

- الكتاني، محمد عبدالحكي بن عبد الكبير. ٢٠١١م. كتاب الترتيب الإدارية والعمالات والصناعات والمتاجر والحالة العلمية. الطبعة الأولى، بيروت: دار البشائر الإسلامية.
- ابن مجاهد، أحمد بن موسى. ١٩٧٢م. كتاب السبعة. تحقيق: شوقي ضيف. القاهرة: دار المعارف بمصر.
- المرزباني، أبو عبدالله محمد بن عمران بن موسى. ١٩٩٥م. الموشح في مآخذ العلماء على الشعراء. تحقيق: محمد حسين شمس الدين. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- المرزباني، أبو عبدالله محمد بن عمران بن موسى. ١٩٩١م. معجم الشعراء. صححه وعلق عليه: ف. كرنكو. الطبعة الأولى، بيروت: دار الجيل.
- المسعودي، أبو الحسن علي بن الحسين بن علي. ١٩٦٥م. التنبيه والإشراف. بيروت: مكتبة خياط.
- المقرئ، تقي الدين أحمد بن علي بن عبدالقادر بن محمد. ١٩٩٩م. إمتاع الأسماع بما للنبي صلى الله عليه وسلم من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع. تحقيق وتعليق: محمد عبدالحميد النميسي. الطبعة الأولى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- ابن منظور، جمال الدين محمد بن مكرم. ١٩٩٠م. لسان العرب. الطبعة الأولى، بيروت: دار صادر.
- النابغة الذبياني، زياد بن معاوية بن ضباب. ١٢٩٣هـ. الديوان: التوضيح والبيان عن شعر نابغة ذبيان. مطبعة السعادة بمصر.
- ابن الندم، أبو الفرج محمد بن إسحاق بن يعقوب. ب. ت. الفهرست. القاهرة: المكتبة التجارية الكبرى.
- ابن هشام، أبو محمد عبدالملك بن هشام بن أيوب. ١٩٩٧م. السيرة النبوية. حققها وضبطها: مصطفى السقا وأخرا. الطبعة الثانية، بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- الهلالي، حميد بن ثور. ١٩٥١م. ديوان حميد بن ثور الهلالي. صنعة عبدالعزيز الميمني. الطبعة الأولى، القاهرة: مطبعة دار الكتب المصرية.
- الهيثمي، نور الدين علي بن أبي بكر. ١٩٨٨م. مجمع الزوائد ومنبع الفوائد. بيروت: دار الكتب العلمية.

**İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dini Hitabet
Yeterlikleri DİB ve Din Görevlileri ve Din Hizmetleri
ile İlgili Görüşleri**

*Religious Oratory Competence of Senior Students of
Theology and Their Opinion On Clergy and Religious
Services*

Ömer Demir

Doç. Dr. Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Anabilim Dalı. Bayburt / Türkiye
Doç. Dr. Bayburt University Faculty of Divinity, Department of Philosophy
and Religious Sciences. Bayburt/Turkey
odemir@bayburt.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7929-9559

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 03 Temmuz/July 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Temmuz/ July 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Ömer Demir, "İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dini
Hitabet Yeterlikleri DİB ve Din Görevlileri ve Din Hizmetleri İle İlgili
Görüşleri, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9
(Bahar 2019) : 79-115

Öz

Bu araştırma Bayburt İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencilerinin dini hitabet yeterlikleri, DİB'in kurumsal görevleri ve din hizmetleri hakkındaki görüş ve düşüncelerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada anket yöntemi kullanılmış, anket uygulaması Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dini Hitabet dersini almış son sınıfta öğrenim gören 173 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öğrencilerin dini hitabet yeterlikleri, DİB'in faaliyetleri ve din görevliliği hakkındaki görüşleri açık ve kapalı 33 soru ile ortaya konmaya çalışılmış, ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir. Araştırma, ilahiyat öğrencilerin mesleki tercihlerinin oluşmasında ve ilahiyat fakültelerinin eğitim ve öğretiminin yapılandırılmasında ve planlanmasında ilgililere katkı sunabilir.

Anahtar kelimeler: İlahiyat Fakültesi, dinsel hitabet yeterliliği, kurumsal dini görev ve hizmetler.

Abstract

The research has aimed to reveal the religious rhetoric competence of last grade's students in Faculty of Theology in Bayburt, their opinion and ideas about MRA's corporate duties and religious services. The method of survey was used in the study, and the survey application was made with 173 students who receive their education at the last grade and had the course of Religious Rhetoric in Faculty of Theology in Bayburt. The students' religious rhetoric competence and their views about MRA's activities and religious duty were tried to ve revealed with open-and-closed-ended 33 questions, and then, the generated results were evaluated. The research can contribute to that the theology students get their occupational preferences and the education and teaching in the faculty of theology are structured and planned.

Key words: Faculty of theology, religious rhetoric competence, corporate duties and religious services

Giriş

İlahiyat Fakültelerinin kuruluş kanununa göre; ilahiyat fakültelerinde, dini meselelerin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesi, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşünüşte ihtatalı din adamları yetiştirilmesi amaçlanmıştır.¹ Ancak mevcut ilahiyat fakültelerinin amacını yukardaki gerekçelerle sınırlandırmak artık günümüzde pek mümkün görünmemektedir. Zira günümüzde ilahiyat fakültelerinin misyonu genişlemiş, çeşitlenmiş ancak bu genişleyen misyona uygun bir vizyon geliştirilememiştir. İlahiyat fakülteleri örgün din eğitimi faaliyetlerini üstlenen MEB'in personel ihtiyacını dikkate alırken din hizmetlerini ve yaygın din eğitimi faaliyetlerini yerine getiren DİB ve diğer kurumların personel ihtiyacını karşılayamamaktadır. Oysa birbirinden farklı birçok alanda istihdam edilen personelin eğitim almaları gereken yer ilahiyat fakülteleridir. MEB dışında kalan kurumlar ihtiyaçları olan personelin eksikliğini sertifika programları ve hizmet içi eğitim faaliyetleri ile tamamlamaya çalışmaktadır. Mevcut durumda ilahiyat fakülteleri öğretmenlik dışında kalan meslek gruplarını dikkate alan farklı programlar uygulamamaktadır. Oysa esas itibarıyla DİB vb. kurumlar bir eğitim kurumu değil istihdam kurumudur. Dolayısıyla din hizmeti sunacak ilahiyat

¹ Osman Cilacı, "İlahiyat Fakültelerindeki Uygulamaların Önemi Üzerine", *Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Eğitimi Sempozyumu*, (Samsun: OMÜ 1988), 27-44.

mezunlarının kendilerinden beklenen yeterlikleri eğitimleri sırasında kazanmaları gerekir.²

İlahiyat fakültesi mezunları temelde eğitim hizmeti sunsalar bile birbirinden farklı nitelikler isteyen birçok meslek grubunda istihdam edilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığına din hizmeti yapabilecek eleman, Milli Eğitim Bakanlığına Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri öğretmeni ve İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmeni yetiştirme ve ilahiyat alanında bilim insanı yetiştirme gibi üç ayrı istihdam alanına hizmet etmektedirler. İHL öğretmenliği bile dördüncü bir boyut sayılabilir.³ Ancak yükseköğretimle ilgili 1982 yılında gerçekleştirilen düzenlemelerden sonra ilâhiyat fakültelerinde tek tip program uygulanmaya başlanmıştır.⁴ İlahiyat fakültesi öğrencileri hizmet verecekleri bu dört temel faaliyet alanının ortak yönlerine hitap eden bir eğitim aldıkları kadar ihtiyaç duyulan farklı nitelikler ve yeterlikler için de yetiştirilmesi gerekir. Sorunun çözümü adına ilahiyat fakülteleri üzerine yapılmış birçok çalışmada bölüm, sertifika ve bağımsız fakülte önerileri sürekli ihtiyaç olarak dile getirilmektedir.⁵ Fakat bu öneriler nasılsa hiç dikkat çekmemiş ve ciddiye alınmamıştır. Oysa bu şekilde ısrar edilmesi hem kaynak israfına hem de ilahiyat mezunlarının istenilen düzeyde yetiştirilmedikleri için birbirinden oldukça farklı meslekler konusunda yetersizlik duygusu yaşamalarına neden olmaktadır. İlahiyat fakültelerindeki eğitim, her yönüyle iyi tartışılmış temel bir ilahiyat programı üzerine pratik ihtiyaçlara göre çeşitli bölüm veya ayrı fakülteler şeklinde söz konusu mesleklere hazırlayıcı ek öğretim programlarıyla zenginleştirilmesi gerekir.⁶ Din eğitimi ile ilgili hiçbir mesleki alan yok sayılmamalı ve alanın ihtiyaç duyduğu uzman kadrolar yetiştirilmelidir. Bu gerçekten hareketle ilahiyat fakültelerinde bölüm açmak yerine farklı amaçları yerine getiren ilahiyat fakültelerinin açılması önerilmiştir.⁷

Dini hayatın sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde ortaya çıkabilecek güncel sorunlarda da ilahiyat mezunlarının dini danışmanlık ve rehberlik etmeleri beklenmektedir. Tüm bu istihdam alanları ile ilgili bölüm açılmasının veya söz konusu istihdam alanlarına yönelik dersler konulmasının da

² Recai Doğan, Remziye Ege, *Din Eğitimi El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 225.

³ Nevzat Yaşar Aşkoğlu, "İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Öğretime Katkıları ve Kaliteye Yolculuk", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2005): 7.

⁴ Beyza Bilgin, *Din Eğitimi* (Ankara: Gür Yayıncılık, 2001), 6.

⁵ Mevlüt Kaya, "İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildirileri* (Isparta: SDÜ, 2004), 211-242.

Muammer Cengil, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İstihdam ve Bu Bağlamda Ders Programları Üzerine Bazı Öneriler", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler*, (Isparta: SDÜ, 2004), 244.

Ramazan Buyrukçu, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması Problemi", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler* (Isparta: SDÜ, 2004), 519.

⁶ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 248.

⁷ Yakup Çiçek, "İlahiyat Fakültelerinde Öğretim ve Metodu", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu* (Samsun: OMÜ, 1988): 112.

profesyonel bir çözüm olmayacağı dile getirilmektedir.⁸ Yapılandırma konusunda genelde ortaya konan görüş ilahiyat fakültelerinin ilk iki yılının ortak bir öğretim programı ile sürdürülmesi, diğer yıllarda ise branşlaşmaya gidilmesidir.⁹ Bu yeniden yapılanmaya göre anabilim ve bilim dalları yeniden gözden geçirilmeli, ders türleri ile kredi saatleri akreditasyon ilkelere doğrultusunda yeniden belirlenmelidir.¹⁰ İslami ilimler sahasının geniş olması, derslerin fazla olması da ilahiyat fakültelerinden beklenen kaliteye ulaşmaya engel nedenler olarak gösterilmektedir.¹¹

Ülke ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda mesleki kaygının öne çıktığı bilinen bir gerçektir. Bu anlamda ne ailelerin ne de bu ilahiyat fakültelerinde okuyan gençlerin mesleki gelecekleri belirsizlik içermemelidir. Çoğunluğu kırsal kesimden gelmiş yoksul ailelerin çocukları olan öğrenciler mesleğinin belli olmasını ve bu mesleğe yönelik çalışmalar yapmayı istemektedirler. İlahiyat fakültelerinin istihdam temelli branşlaşmaya geçmesi Türkiye şartlarında daha gerçekçi görünmektedir. İlahiyat öğrencileri mesleki kaygı taşımalarını, iş bulma heyecanı ile ilahiyat fakültelerini seçmelerini pragmatist davranma olarak niteleyerek öğrenciler küçük düşürülmelidir.¹² Helal rızık peşinde koşma ve geçim kaygısını anormal bir durum olarak görülmemelidir. Bu durum ilahiyat fakültelerinde akademik anlamda İslam bilimleri alanı ile ilgili bilgi üretmeye ve geleneksel bilgiyi çağın diline dönüştürmeye engel değildir.¹³

Birçok özel alanın eğitim ihtiyaçları ilahiyat fakültelerinden beklenmektedir. DİB istihdamını İlahiyat Fakültesi mezunlarından karşılamaktadır. Fakat bununla birlikte beklentilerin karşılandığı bir eğitim verilip verilmeyeceği sorusu araştırmacıların zihinlerini sürekli meşgul etmektedir.¹⁴ Diğer mesleki istihdam alanları için de aynı türden endişeler söz konusudur. Örneğin; ilahiyat fakültelerinde müftülük, vaizlik, murakıplık, arşiv elamanı, kreş öğretmenliği, hac ve umre rehberi, 4-6 yaş Kuran kursu öğreticiliği, yurt dışı hizmetleri, yetişkin eğitimi, ayrıca hastaneler, cezaevleri, yetiştirme yurtları ve huzurevlerinde çalışacak personel gibi birbirinden çok farklı görevler için ne yeterince teorik bilgi verilmekte ne de uygulama yapılmak-

⁸ Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, *Din Eğitimi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 292.

⁹ Yunus Apaydın, "İlahiyat Fakültelerinin Çağdaş Dinî Sorunlara Çözüm Üretmedeki Yeterlilik Sorunu", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, Haz. İsmail Kurt, (Konya: NEÜ, 2017), 295. Cilacı, "İlahiyat Fakültelerindeki Uygulamaların Önemi Üzerine", 39.

¹⁰ Cemal Tosun, Recai Doğan, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılanması Üzerine", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler* (Isparta: SDÜ, 2004), 500.

Ali Toksarı, "İlahiyat Fakülteleri Eğitim-Öğretiminde Branşlaşma", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu* (Samsun: OMÜ, 1987), 196.

¹² İsmail Yürük, "İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitiminin Temel Problemleri", *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına 2016*, ed. Bahadır Bumin Öztaşlan (Ankara: Türk Eğitim Sen, 2016), 646.

¹³ Doğan - Ege, *Din Eğitimi El Kitabı*, 228.

¹⁴ Remziye Ege, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Vaaz ve Vaizlik Konularına Bakışları: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (Ankara: 2013), 129-158.

tadır. Din eğitimine muhatap kitle de değişmektedir. Örneğin çocuklarla kıyaslandığında yetişkinlerin öğrenme açısından bazı farklılıkları söz konusudur.¹⁵ Ayrıca İslam karşıtı yapı ve organizasyonlarla evrensel çapta rekabet edebilecek tüm insanlığa katkı sunabilecek kültürlerarası din eğitimine de ihtiyaç vardır. Türkiye'nin AB sürecine dâhil olma ihtimalini de ilahiyat fakültelerinin göz önünde tutması gerekir. Gelecekte hem bir çalışma alanı, hem de bu sürece olumlu katkı yapmasını sağlamak bakımından bu konu ile de ilgilenmeli ve hazırlıklı olmalıdır.¹⁶

İlahiyat fakültelerinde din hizmetleri istihdamı açısından başarılı sonuçlar bekleniyorsa öğrencilere cami içi din hizmetleri konusunda yeterince uygulama yaptırılması gerekir. Uygulamalar tıpkı meslek ve sanat liselerinde öğrencilerin tezgâh ve atölyelerde yetiştikleri gibi olmalıdır.¹⁷ DİB'nin da ilahiyat fakülteleri ile işbirliği içinde mesleki projeler üretmesi ve gerçekleştirmesi gerekir.¹⁸ Nasıl ki formasyon derslerini almadan son sınıfta herhangi bir orta öğretim kurumunda öğretmenlik stajı yapmadan mezun olunamıyorsa aynı şekilde Diyanet İşleri Başkanlığına eleman yetiştiren İlahiyat fakülteleri de bu kurumun ihtiyacına yönelik olarak öğrencilerine mezun olmak için vaaz etme gibi staj zorunluluğu getirebilir.¹⁹ İlahiyat Fakülteleri programlarında, özellikle son sınıflara doğru din görevliliği mesleki uygulama etkinliklerine yer verilmeli, din hizmetleri uygulamaları dini kurumlarda ve doğal ortamlarda yaptırılmalıdır. Bu tür uygulamalar İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin din görevliliği mesleğine yönelik olumlu bir tutum ve motivasyon geliştirmeleri için katkı sağlayabilir.²⁰ Söz konusu hizmetleri gerçekleştirecek öğrencilerin de bizzat bu alana yönelik mesleki formasyonu ilahiyat fakültelerinde bu misyon ve vizyona uygun bir müfredat ve din hizmetleri programı ile yetişmeleri gerekir.²¹ İlahiyat fakültesi öğrencilerinin daha fakülteye başlarken tercih edecekleri meslekleri ile ilgili hazırlık yapmaları görevlerini daha güvenli, bilinçli ve hazır olarak yapmalarını sağlayacaktır.²²

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde ve mezunlarında DİB'de görev alacak motivasyon ve formasyon eksikliği bu şekilde giderilmiş olacaktır. Bu du-

¹⁵ M. Akif Kılavuz, "İlahiyat Fakültelerinde Din Hizmetleri Bölümü Oluşturulmasına Duyulan İhtiyaç", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler* (Isparta: SDÜ, 2004), 391.

¹⁶ Mustafa Köylü, *Yükseköğretimde Din Eğitimi*, (Ensar Yayınları, 2014), 292.

¹⁷ Nevzat Aşık, "İlahiyat Fakültelerinin Pratik Din Hizmetlerine Katkısı", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (Ankara: DİB, 2008), 460.

¹⁸ Cemal Tosun, "İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1 (1997), 221.

¹⁹ Ercan Çelik, "İHL, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Merkezleri Programlarının Vaizlik Mesleği Açısından Değerlendirilmesi", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu 2* (Ankara: DİB, 2013), 361.

²⁰ Mevlüt Kaya, İbrahim Turan, "İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip Lisesi Son Sınıf Öğrencilerinin Din Görevliliğine İlişkin Mesleki Yeterlilikleri (Samsun İli Örneği)", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2013), 35.

²¹ Kılavuz, "İlahiyat Fakültelerinde Din Hizmetleri Bölümü Oluşturulmasına Duyulan İhtiyaç", 388.

²² Cilacı, "İlahiyat Fakültelerindeki Uygulamaların Önemi Üzerine", 38.

rum cami eksenli din hizmetlerinin daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesine, personelin iş tatmininin sağlanmasına ve toplumdaki beklentilerin doğru bir şekilde karşılanmasına önemli katkılar sağlayacaktır.²³ Hal-kımızın, ilahiyat eğitimi almış kişilerde mesleki pratikleri aradığı bir gerçektir. Bu becerilerin kazandırılmaması hem itibar kaybına hem de mezunlarımızın kendine güvensizlik duymasına sebep olmaktadır.²⁴

Din hizmetleri ağırlıklı ilahiyat fakültelerine yerleştirme işlemlerinde hafızlık belgesi ek puan kazandırabilir. Böylece hafızlığın da mesleki gelecek açısından önemli bir vasıf olduğu gösterilebilir. Hafızlık kurumu bu şekilde özendirilip yaşatılabilir. İstihdama yönelik birbirinden bağımsız ilahiyatların açılması ilahiyatların sayılarındaki artışın neden gerekli olduğunun da pratik bir açıklaması olur. Bazı ilahiyat fakültelerinin hazırlık sınıfı Arapça dışında farklı dil ve lehçe seçenekleri ile çeşitlendirilmelidir. Küreselleşme, küresel düşünmeyi gerektirmektedir. Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımız, soy ve inanç bağı olan ülkelerle ilişkilerimiz, dış temsilciliklerimiz, uluslararası kültürel ilişkiler ve İslam ülkeleri ile ilişkilerimiz farklı dil becerilerine sahip ilahiyatçılara olan ihtiyacı zorunlu hale getirmektedir.

İlahiyat fakültelerinin istihdam alanı ne olursa olsun ilahiyat öğrencilerinin ortak ve öncelikli amacı; İslam dininin önerdiği ideal insanı temsil etmeye çalışmak; iyi bir insan ve iyi bir Müslüman olmayı başarmak olmalıdır. İlahiyat fakülteleri öncelikle ahlakın hayata ve bilgiye rehberlik ettiği bir eğitim amaçlamalıdır. İlahiyat fakültelerinde bilgiyi dondurmamayan, malumatı aşarak anlamlandıran, değer üreten, farklı anlayışlara açık özgür bir eğitim ortamı oluşturulmalıdır. Söz konusu fakültelerde verilen eğitim ile insanlara değer veren, sorun çözen, sağlıklı iletişim kurabilen, insan ve çevre sorunlarına duyarlı, yapıcı ve ıslah edici bir öğrenci tipinin oluşmasına zemin hazırlamalıdır.²⁵ İlahiyat öğrencileri bilgiye bütüncül bakabilmeli, temel kaynaklardan edindiği dini bilgilerle diğer bilim dallarınca üretilmiş bilgileri ilişkilendirebilmelidir. Çünkü bilgi bilgiyi açar, onu zenginleştirir, anlaşılmasını kolaylaştırır. İlahiyat öğrencileri dinin kutsal boyutu yanında bireysel, toplumsal ve kültürel boyutlarının da farkında olmalı, insanı insandan, diğer kültürlerden, varlıktan ve çevreden koparmadan bütüncül bir dünya görüşü, hakikat ve hikmet anlayışı ile yetiştirilmelidir.

İlahiyat alanının genişliği dikkate alındığında her öğrenciden birbirinden farklı mesleki yetenek ve becerileri beklemek de gerçekçi değildir. Tam olarak eğitim almadıkları bir alanla ilgili kazanımları öğrencilerden beklemekle öğrencilere de haksızlık etmiş oluruz. Ayrıca bireysel farklılıkları ve

²³ Saadettin Özdemir, "İstihdam Alanlarına Göre İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması: Din Hizmetleri Bölümü Önerisi", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler (Isparta: SDÜ, 2004)*, 544.

Ahmet Onay, "Cami Eksenli Din Hizmetleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (2008), 258-276.

²⁴ Cilacı, "İlahiyat Fakültelerindeki Uygulamaların Önemi Üzerine", 38.

²⁵ Köylü - Altaş, *Din Eğitimi*, 292.

yetenekleri de görmezden gelmiş oluruz. Örneğin, bütün öğrencilerden ilahiyat alanında çağın ihtiyaç duyduğu yeni bilgiler üretecek seviyede entelektüeller olması beklenemez. Fakat buna yeteneği olanın önü açılmalı, verilen eğitim ile ona destek olmalı, ufuk açıcı bir eğitim verilmelidir. Öğrenciler sanata, spora, edebiyata, müziğe teşvik edilmelidir. Öğrencilerden değerlerle barışık bir dünya görüşü oluşturmaları konusunda eksik hiçbir şey bırakılmamalıdır. Medeniyet inşası bunu gerektirir.

Toplumun manevi kalkınmasına hizmet edecek kurumların açılmasında ve yaygınlaştırılmasında elbette bir sakınca yoktur. Ancak bu işlevi yerine getirmediği zaman bu kurumların acilen nitelik sorunları ile ilgilenilmesi, güç ve eforun bu konuya harcanması, imkânların bu amaca hizmet edecek şekilde planlanması gerekir.

Konu ile ilgili öğrenci görüşleri de ilahiyat fakültelerinin yapılandırılmasında başvurulabilecek önemli paydaş görüşlerden biridir. İşte bu araştırmada; Dini Hitabet dersini almış ilahiyat son sınıf öğrencilerinin din görevliliğine ilişkin mesleki yeterlilik algıları, öğretmenlik ve din görevliliğine bakışları, aldıkları eğitimin yeterli olup olmadığı, DİB'in kurumsal görevleri hakkındaki bilgileri, takdir edip beğendikleri din görevlilerinin özellikleri ve din hizmetleri ile ilgili kişisel önerileri paylaşılmıştır. Öğrencilerin düşüncelerini rahatça ifade etmeleri açısından anket sorularının bir kısmının açık uçlu olması tercih edilmiştir. Sorulara verilen cevaplar da aynen aktarılmış bu bulgularla ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Muhatap kitlesi olan öğrencilerimizi daha yakından tanımamız görüş ve düşüncelerini bilmemiz onlarla ilgili atılacak adımlarda yararlı olacaktır. Durum tespiti açısından bu tür araştırmalara ihtiyaç vardır.

1. Ankete katılan öğrenci sayısı

	Sayı	Yüzde
Erkek	51	%29
Kız	122	%71
TOPLAM	173	%100

Anket araştırmasına katılan kız öğrencilerin oranı %71 iken erkek öğrencilerin oranı %29 olmuştur. Birçok konuda olduğu gibi kız öğrenciler gerçekleştirilen etkinliklere daha çok ilgi göstermektedirler.

2- İHL mezunu musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet	120	%70
Hayır	53	%30
TOPLAM	173	%100

3-Mezun olduktan sonra mesleki önceliğiniz hangisidir?

	Sayı	Yüzde
Öğretmen	110	%64
Akademisyen	14	%8
Kuran kursu öğreticisi	20	%12
Din görevlisi	10	%5
Diğer	19	%11
TOPLAM	173	%100

Görüldüğü gibi öğrencilerden öğretmen olmak isteyenlerin %64'tür. DİB bünyesinde çalışmak isteyen öğrencilerin toplam oranı %17 dir. Diğer alanlarda da görev yapmak isteyenler de %11 olması kayda değer bir sonuç olmuştur. Bu sıralama diğer araştırmalarda ortaya koyulan sonuçlarla aynıdır.²⁶ Bu sonuçlara göre DİB'na bağlı kurumlarda görev almaya istekli öğrencilerin mesleki ihtiyaçlarını gidermeye yönelik uygulamaların çoğaltılması gerekir.

4-Camide müezzinlik tecrübeniz oldu mu? (Erkek öğrenciler cevaplayacak)

	Sayı	Yüzde
Evet	41	%80
Hayır	10	%20
TOPLAM	51	%100

Erkek öğrencilerin cevapladığı bu soruya göre öğrencilerin %80'i herhangi bir camide müezzinlik tecrübesi yaşamıştır.

5-Vakit namazlarında camide imamlik tecrübeniz oldu mu? (Yalnızca erkekler öğrenciler cevaplandırarak)

	Sayı	Yüzde
Evet	39	%76
Hayır	12	%24
TOPLAM	51	%100

²⁶ Recep Uçar, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili, Akademik Eğilimleri ve Aldıkları Eğitime İlişkin Memnuniyet Algıları (Inönü Üniversitesi Örneği)", *Inönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2017), 140.

Öğrenciler %76 oranında vakit namazlarında imamlık yapmıştır. Bu tecrübelerin çoğunlukla ilahiyat fakültesi mescidinde yapılmış olduğu söylenebilir.

6-Cuma namazında imam-hatiplik tecrübeniz oldu mu? (Yalnızca erkekler öğrenciler cevaplandırarak)

	Sayı	Yüzde
Evet	26	%51
Hayır	25	%49
TOPLAM	51	%100

Öğrencilerle yapılan anket çalışması Dini Hitabet dersi aldıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Dini Hitabet dersinde öğrencilerin yarıya yakını bu uygulamayı gerçekleştirmiştir. Anket sonucu da bunu ortaya çıkarmıştır.

7-Daha önce vaaz sunumu gerçekleştirdiniz mi?

	Sayı	Yüzde
Evet	87	%50
Hayır	86	%50
TOPLAM	173	%100

Dini hitabet dersinde öğrencilerin tamamı bir vaaz videosu hazırlamıştır. Erkek öğrencilerden bir kısmı gönüllü olarak fakülte mescidinde vaaz sunumu gerçekleştirmiştir. Kız öğrencilerin büyük bir çoğunluğu yine gönüllü olarak bayanlara yönelik farklı ortamlarda sohbet etkinliği yapmıştır. Ayrıca kız öğrencilerin yarısına yakını Kuran kurslarında ders vermiştir. Bu etkinliklerden önce öğrencilerde görülen kaygının yaşadıkları tecrübeden sonra azaldığı gözlenmiştir.

8-Cenaza yıkama, kefenleme, defin işlemlerinde tecrübeniz oldu mu?

	Sayı	Yüzde
Evet	33	%19
Hayır	140	%81
TOPLAM	173	%100

Öğrencilerimizden bir kısmı Bayburt Müftülüğü ve Bayburt Halk Eğitim Merkezi işbirliği ile organize edilen Cenaze Yıkama ve Kefenleme İşlemleri Kursuna devam etmişlerdir. Araştırma sonuçlarından anlaşılan bu eğitimi bir tecrübe olarak değerlendirenler olmuştur.

9-Müezzinlik yapabilir misiniz?

	Sayı	Yüzde
Evet	47	%92
Hayır	4	%8
TOPLAM	51	%100

Öğrencilerin hemen hepsine yakını müezzinlik yapabileceklerini belirtmişlerdir.

10-Vakit namazları için imamlık yapabilir misiniz? (Yalnızca erkekler öğrenciler cevaplandırarak)

	Sayı	Yüzde
Evet	45	%88
Hayır	6	%12
TOPLAM	51	%100

Öğrencilerin %88'i imamet görevini yapabileceklerini belirtmişlerdir.

11-Cuma namazı için imam-hatiplik yapabilir misiniz? (Yalnızca erkekler öğrenciler cevaplandırarak)

	Sayı	Yüzde
Evet	32	%62
Hayır	19	%38
TOPLAM	51	%100

Cuma namazı için imamlık görevini yapabilirim diyenlerin oranı %62'dir. Öğrenciler %17 oranında DİB'de görev almak istemişlerdi. Bu sonuçlara göre öğrencilerin DİB kurumlarında görev almak istememelerinin nedeni mesleki yetersizlik değildir.

12-Temel eserlerden ve gerekli kaynaklardan yararlanarak vaaz hazırlayabilir misiniz?

	Sayı	Yüzde
Evet	149	%86
Hayır	2	%1
İstenilen düzeyde değil	22	%13
TOPLAM	173	%100

Öğrenciler %86 oranında temel kaynaklardan yararlanarak vaaz hazırlayabileceklerini belirtmişlerdir.

13-Kendinizi vaaz sunumu yapabilecek yeterlikte görüyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet	103	%60
Hayır	10	%5
İstenilen düzeyde değil	60	%35
TOPLAM	173	%100

Öğrencilerden %60'ı kendilerini vaaz sunumu yapabilecek yeterlikte görürken Hayır ve istenilen düzeyde değil cevabını verenlerin toplam oranı %40 olmuştur. Ege'nin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile yaptığı çalışmada öğrencilere "Vaaz edecek kadar bilgi birikimine sahip misiniz?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya öğrencilerin %21,1'i "evet", %10,9'u "hayır", %67,4'ü ise "kısmen" cevabını vermiştir. Ege, vaaz edecek öğrencilerin bilgi birikiminin önemine dikkat çekmiş, bilgi yetersizliğinin kaygı ve kendine güvensizlik durumu oluşturabileceğini belirtmiştir. Bazı öğrencilerin Dinî Hitabet dersinde ilk kez uygulama yapıyor olmalarını mesleki anlamda ilk karşılaşma ve ilk tecrübe olarak değerlendirmiştir.²⁷ İki araştırmadaki sonuç karşılaştırıldığında belirgin bir fark ortaya çıkmıştır. Bu durum bilimsel araştırmalarda evren ve örneklem ilişkisinin ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

14-Toplum önünde rahatlıkla konuşma yapabilir misiniz?

	Sayı	Yüzde
Evet	103	%60
Hayır	6	%3
İstenilen düzeyde değil	64	%37
TOPLAM	173	%100

Öğrencilerden toplum önünde rahatlıkla konuşma yapabilirim diyenlerin oranı %60 olmuştur. Bu sonuç öğrencilerin vaaz sunumu ile diğer konuşma türleri arasında bir fark gözetmediklerini göstermiştir.

²⁷ Remziye Ege, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Vaaz ve Vaizlik Konularına Bakışları: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", 129-158.

15-Kuran kursu öğreticiliği mesleği için kendinizi yeterli görüyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet	92	%53
Hayır	13	%8
İstenilen düzeyde değil	68	%39
TOPLAM	173	%100

Öğrenciler, %53 oranında Kuran kursu öğreticiliği konusunda kendilerini yeterli görmüşlerdir.

16-Kuran okuma konusunda kendinizi yeterli görüyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet	102	%59
Hayır	3	%1
İstenilen düzeyde değil	68	%40
TOPLAM	173	%100

Kuran okuma konusunda öğrencilerin %59'u kendilerini yeterli görürken, yetersiz görenlerin oranı %1 kısmen yeterli görenlerin oranı ise %40 olarak gerçekleşmiştir.

17-Yemek duası yapabilir misiniz?

	Sayı	Yüzde
Evet	165	%95
Hayır	8	%5
TOPLAM	173	%100

Öğrencilerin %95'i yemek duası yapabileceklerini belirtirken %8'i ise hayır cevabı vermiştir.

18-Hatim duası yapabilir misiniz?

	Sayı	Yüzde
Evet	114	%66
Hayır	59	%34
TOPLAM	173	%100

Öğrenciler %66 oranında hatim duası yapabileceğini %34 ise yapamayacaklarını belirtmişlerdir.

19-Cenaze namazı kıldırabilir misiniz?(Yalnızca erkekler cevaplandırarak)

	Sayı	Yüzde
Evet	25	%49
Hayır	26	%51
TOPLAM	51	%100

Erkek öğrencilerin cevapladığı bu soruya öğrencilerin yarısı olumlu cevap vermiştir.

20-Cenaze yıkama, kefenleme, defnetme işlemlerini yapabilir misiniz?

	Sayı	Yüzde
Evet	72	%58
Hayır	101	%42
TOPLAM	173	%100

Öğrencilerin %58'i cenaze yıkama, kefenleme, defnetme işlemlerini yapabileceklerini %42 oranında ise yapamayacaklarını belirtmiştir.

21-Din görevliliğini yürütecek kadar ilmihal bilginizi yeterli görüyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet	52	%30
Hayır	21	%12
İstenilen düzeyde değil	100	%58
TOPLAM	173	%100

İlmihal bilgisi ile ilgili soruya verilen cevaplar araştırmanın ilginç sonuçlarından biri olmuştur. Din görevliliğini yürütecek kadar ilmihal bilgisini yeterli gören öğrencilerin oranı yalnızca %30 olmuştur. Hayır, cevabını veren öğrencilerin oranı %21, istenilen düzeyde değil cevabını veren öğrencilerin oranı %58 olmuştur. Araştırmada ilmihal bilgi eksikliği en düşük oranda gerçekleşen sonuçlardan olmuştur.

22-Öğretmenlik mesleği ile din görevliliği mesleği kıyasladığında neler söylenebilir?

Öğrenciler öğretmenlik mesleği ile din görevliliği mesleğini karşılaştırdıklarında birbirine benzer, ortak ve farklı görüşler dile getirmişlerdir.

- Her ikisinin de kendine göre farklı yöntemi vardır ama ikisi de eğitim açısından önemlidir.
- Öğretmenlik teoriktir din görevlisi doğaçlama daha samimi çalışır.
- Pedagojik formasyon aldıkları için öğretmen daha iyi aktarır.
- Öğretmenlik daha zor ve çalışma saatleri daha fazladır.
- Din görevlisi aile kavramını daha iyi benimsetir.
- İki de kutsal peygamber mesleğidir.
- Öğretmen farklı farklı öğrenciler ile muhatap olurken din görevlisi hep aynı keşimle muhatap olur.
- Din görevlisi insanı takva açısından eğitirken öğretmen eğitimin ilk temelini atar.
- Din görevlisi daha kapsamlıdır öğretmen bu kadar genel değildir.
- Her ikisinde de örnek olma ve insan ilişkileri önemlidir.
- Öğretmenlik daha çok sabır ve şefkat gerektirir.
- İki de Allah rızası için yapılırsa aralarında bir fark yoktur.
- Öğretmenlik daha iyi bir iletişim gerektirir.
- Her ikisinin amacı da öğretmektir.
- Öğretmenin hatası göz ardı edilir ama din görevlisinin edilmez.
- Birisi çocuklarla ilgilenir diğeri yetişkinlerle.
- Din görevlisi diyanete bağlıdır öğretmen milli eğitime.
- Öğretmen genç kesime hitap ettiği için idealist olmalıdır.
- Öğretmen genç beyine hitap eder din görevlisi yaşlı beyinlere.
- Öğretmenliğin maaşı fazla ve rahat din görevlisi tam tersidir.
- Her ikisi de toplum yararına uğraşır.
- Din görevlisine toplum önyargılıdır, öğretmene değil.
- Din görevlisi dini tüm yönleriyle araştırıp öğretir.
- Öğretmenlik din görevlisi mesleğine göre daha eğlencelidir.
- Öğretmenlik sadece teori bilgi, din görevliliği ise hem teori hem pratik gerektirir.
- Öğretmenliğin albenisi daha çoktur.
- Din görevlisi daha samimi öğretmen resmidir.
- Öğretmen insanı ele alır din görevlisi insanla beraber vicdanı da.
- Din görevlisi öğretmenden daha çok bilgiye sahiptir.
- Öğretmenin işi okulda biter ama din görevlisinin sorumluluğu hep devam eder.
- Din görevlisi hayatın içindedir.
- Din görevliliği de öğretmenliktir.
- Öğretmen küçük yaş grubunu daha kolay ikna eder ama din görevlisi yaşlı kesimin düşüncelerini daha zor değiştirir.
- Din görevliliği informel öğretmenlik formeldir.
- Her ikisinin amacı da Allah'ın dinini öğretmektir.
- Öğretmen daha çok insana ulaşırken din görevlisi daha az gönüllü insanlara ulaşır.
- Öğretmenlik statüsü daha ağırdır din görevlisi daha basit.
- Ortamları farklı hitap düzeyleri farklıdır.
- Din görevlisi her iki dünya saadeti için de çaba verir.
- Öğretmen nesil yetiştirir din görevlisi halk ile iç içedir.
- Din görevlisi insanların hep içinde olduğu için daha çok hizmet hakkına sahiptir.
- Öğretmenlik cazip görünse de her ikisi de aynıdır.
- Etki alanları farklı olsa da ikisi de ilim yolundadır.

- Öğretmenin hizmet sınırı vardır din görevlisinin yoktur.
- Biri sınıfta biri camide.
- Öğretmeden sadece öğrenci beklentisi olur din görevlisinden herkesin.
- Din görevliliğinin temelinde de öğretmenlik vardır.
- Öğretmen yetiştirir din görevlisi onun üstüne koyar.
- Öğretmen daha geniş kitleye hitap eder.
- Öğretmen yol gösterir din görevlisi dini yönümüzü geliştirir.
- Din görevliliği yaygın plansız öğretmenlik sistemattir.
- Din görevlisi mesleği daha rahattır.
- Din görevliliği fedakârlık ister.
- Din görevliliğinde daha fazla donanım gerekir.
- Din görevlisi mesleği bayanlar için daha uygundur.
- Her ikisi de rehberdir.
- Öğretmenlik zor din görevlisi daha fazla sorumluluk demek.
- Öğretmenlik daha aktif ve etkilidir.
- Öğretmen müfredata uyar din görevlisinin böyle bir mecburiyeti yoktur.
- Öğretmenlik eğitim amaçlı din görevlisi insanların dininden sorumludur.
- Din görevlisi mesleği evrenseldir.
- Din görevlisinin manevi sorumluluğu vardır
- Din görevlisi daha tesirlidir insanları etkileme konusunda.
- Öğretmen yaşı küçüklere hitap ettiği için daha etkilidir.
- Din görevlisi her konuda bilgi verir öğretmen tek bir yönde.
- Öğretmen topluma daha faydalıdır.
- Öğretmenlik toprağa tohum ekmek din görevlisi tohumu sulamaktır.
- Öğretmen öğrenciyi din görevlisi ailesi yetiştirir.
- Din görevlisi daha özverili çalışmalıdır.
- Amaçları aynı araçları farklıdır.
- Biri diğerinden fazla önem taşıyor her ikisinin muhatabı da insan.
- Din görevlisi tebliğ eder sevdirmek zorundadır.
- Din görevlisi toplumun mirasıdır.
- Hitap edilen kesimin eğitim hazır olma seviyesi farklıdır.
- Her ikisi için de önemli olan Allah rızasıdır.
- Öğretmenin halk ile ilişkisi din görevlisine göre daha azdır.
- Öğretmenlik de temel eğitim vardır din görevlisinde fetva olur.
- Öğretmenlik alanında kısıtlama var iken din görevlisi alanında genişlik vardır.
- Öğretmenlik din görevlisi mesleğine göre daha hareketlidir.
- Öğretmenlik daha kutsal algılanıyor.
- Öğretmenlik itibarı bünyesinde daha çok barındırıyor.
- Öğretmenlik daha yorucudur.
- Din görevlisi yetişkinlerin alt yapısını oluşturur öğretmen ise çocukların.
- Din görevlisi daha samimi ortamda çalışır öğretmen ise daha resmi.

Öğrenciler verdikleri cevaplarda öğretmen ve din görevlilerini en fazla hitap ettiği çevre açısından farklı değerlendirmişlerdir. Öğretmenin muhatab kitlesi öğrenciler olarak görülürken din görevlileri ise yetişkinlere, ailelere hatta bütün bir topluma hitap ettiğine vurgu yapılmıştır. Ortak görev vurgusu yapanlar yanında resmiyet, itibar, samimiyet, sorumluluk, evren-

sellik, kutsallık, formal ve informal olmaları, yorucu ve yıpratıcı olup olmaması bakımından iki mesleği birbirinden farklı değerlendirenler de olmuştur. Öğrenciler, öğretmenliğin ve din görevliliğinin görev sorumluluğunun ağırlığı noktasında farklı düşüncelere sahiptir.

23-İlahiyat fakültelerinde din görevlisi olarak yetiştirildiğinizi ve bu göreve uygun bir eğitim aldığınızı düşünüyor musunuz?

- Evet aldığım eğitim yeterli ama ben kendimi yeterli görmüyorum.
- Evet aldığım eğitim yeterli görev yapabilirim.
- Evet beş sene boyunca her alanda iyi yetiştirmizi düşünüyorum.
- Evet beş yıllık eğitimimin yeterli olduğunu düşünüyorum.
- Evet bilgi veriliyor ve tecrübe edilmesi sağlanıyor.
- Evet birçok kitaptan faydalanma şansı bu oldu.
- Evet bize yeteri bilgi verildi din görevlisi kıvamına geldik.
- Evet dersler verimli geçti.
- Evet derslerime çalıştığım için uygunum.
- Evet dört yıllık eğitim hayatım bana bu yeterliliği verdi.
- Evet eğitim aldığımız hocalardan dolayı bu göreve uygun olduğumu düşünüyorum.
- Evet eğitim çok güzel.
- Evet eğitim kaliteli hocalar yeterli donanıma sahip.
- Evet gayet uygun.
- Evet gerek pratik gerek teorik din alanında fakültemizde yeterli eğitimi aldığımı düşünüyorum.
- Evet gerekli olan her şeyi öğrendim.
- Evet hazırlıktan beri her derste iyi eğitim aldık.
- Evet hem Kur'an hem de dini bilgilerde en iyi eğitimin verildiğini düşünüyorum.
- Evet her konuda ayrıntılı bilgi aldık.
- Evet her şey temelden verildi basit olarak değil.
- Evet hocalar bize rehber oldu.
- Evet hocalar bu konuda bize rehber oldu var olan eksikleri tamamlamak bize düşer.
- Evet hocalar işi hakkıyla yapıyor.
- Evet hocalar uzman gerisi öğrenci de.
- Evet hocalarımız elinden geleni yaptı.
- Evet hocalarımız gayet iyi biraz daha uygulama olabilir.
- Evet hocalarımız hem bilgi hem de uygulama da bizi iyi eğitti.
- Evet hocalarımız sorularıma aydınlatıcı cevaplar veriyor.
- Evet hocalarımız ve kendi emeğimizle iyi yetiştirmizi düşünüyorum.
- Evet hocalarımızın bilgi düzeyi oldukça iyi yeterli eğitimi aldım.
- Evet hocaların sayesinde ilerlediğimi düşünüyorum.
- Evet iyi bir eğitim aldım ama kendimi geliştirmeliyim.
- Evet kaliteli hocalardan kaliteli eğitim aldık.
- Evet kapsamlı bir eğitim aldım.
- Evet kendimi klasik kaynaklara bağlı kalmadan geliştirdim.
- Evet küçük üniversite olmasına rağmen iyi eğitim aldık.
- Evet meslek hayatım da bilmem gereken her şey öğretildi.
- Evet okulda ki eğitim bir yere kadar iş kişinin kendisinde biter.

- Evet okulla yetinmeyip hep çabaladım.
- Evet öğrenciliği hocalarımla tavsiye dolu geçirdim.
- Evet öğrendiklerimiz okulla sınırlı kalmadı.
- Evet son derece değerli bilgili hocalardan eğitim aldık.
- Evet su anda atansam bilgilerimin yeterli olacağını düşünüyorum.
- Evet temel İslami ilimler ve Kur'an eğitimini güzel gördük.
- Evet temel konular bize verildi onları kullanırsak yeterlidir.
- Evet toplumda rahat konuşuyorum bilgime güveniyorum.
- Evet tüm çalışmaları yapıyoruz.
- Evet tüm dersler ve hocalar bölümle ilgili.
- Evet tüm dersleri detaylı aldım.
- Evet verilen eğitim üst düzey ve kaynaklarımız gelişimimiz için yeterli.
- Evet yeri gelince her türlü uygulama yapıldı.
- Evet yeterince kuran ve ilmihâl dersi aldım.
- Evet yeterli ama biz yol kat etmeliyiz.
- Evet yeterli eğitim verildi.
- Evet yeterli eğitimi alıyoruz ama bunun bilincinde olmamız gerekir.
- Evet zaten ilahiyatın amacı din görevlisi yetiştirmek.

Evet cevabı veren öğrenciler aldıkları eğitimin yeterli olduğunu, ders hocalarının yeterince rehberlik yaptığını, teorik ve pratik anlamda mesleğe hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bu eğitim üzerine kendilerini geliştirdikleri takdirde mesleki yeterlilik olarak hazır olduklarını vurgulamışlardır.

- Hayır akademisyenlik için hiçbir eğitim olmadı.
- Hayır aldığımız eğitimi yeterli görmüyorum.
- Hayır Arapça eğitiminin geçirildiğini düşünüyorum.
- Hayır Arapçayı sadece gramer olarak öğrendim.
- Hayır ayrı bölümler açılıp daha kapsamlı eğitim olmalı.
- Hayır ben iyi bir öğrenci değilim hocalar yeterli.
- Hayır bilgi konusunda eksik kaldık.
- Hayır burada istediğim gibi geliştiremedim kendimi.
- Hayır çok dersimiz vardı teoride bir şeyler öğrendik bunların pratik de uygulanması için zaman verilmedi.
- Hayır çok gereksiz dersler gördük.
- Hayır daha fazla ilmihal bilmemiz gerekiyor buda ilahiyatta çok az verildi.
- Hayır derslerle beraber formasyon dersleri de eklendi din görevlisi olmaya yönelik dersimiz çok azdı.
- Hayır din görevlisinin bilmesi gereken şeyleri tam öğrenemedim.
- Hayır eğitim anlayışı yanlış ezberci eğitim olmamalı.
- Hayır eğitim hep teorik boyutta.
- Hayır eğitim iyi ama ben kendimi geliştiremedim.
- Hayır eğitim yeterli değil.
- Hayır ezberci sistemle bilinçli bilgi edinmedim.
- Hayır ezbere dayalı eğitim var uygulama sıfır.
- Hayır fakülte bazında bazı şeylerin oturduğunu sanmıyorum.
- Hayır fıkıh konusunda iyi bir eğitim alamadım.
- Hayır genel de öğretmen olmaya yönelik eğitildik din görevlisi olmaya değil.
- Hayır görev bilincinde eksiklik var.

- Hayır güncel hayatla ilişkisi yoktur.
- Hayır günlük hayat sorunlarına karşı iyi eğitim alamadım.
- Hayır hedefime uygun bölüme gelmedim.
- Hayır hep akademik bilgi verildi.
- Hayır hep sözlü tarzında.
- Hayır her dersimiz buna uygun değil bilgiyi kullanamadık.
- Hayır hiç tecrübe edinmedik.
- Hayır hoca faktörü ve uygulanan eğitim teknikleri yetersiz.
- Hayır içerik güzel ama pratik yok.
- Hayır ilâhiyat fakültemizin eğitimi uygulanışı sistemini doğru bulmuyorum.
- Hayır ilahiyat fakültesini yetersiz buluyorum.
- Hayır kendimi yeterince geliştiremedim.
- Hayır mantıkçı ve kuşkucu yetiştirildik.
- Hayır müfredat bunun için uygun değil.
- Hayır not ağırlıklı çalışıldığı için yeterli düzeye gelemedik.
- Hayır öğrenciyi mesleğe hazırlamak adına yetersiz.
- Hayır pratik konusunda eksiklik var.
- Hayır pratikte çok eksik.
- Hayır pratikte sorun oldu.
- Hayır sadece ders içerikli ezberci eğitim gördük.
- Hayır sadece kitaplara bağlı kaldık.
- Hayır sadece kitaptan bilgi aldık buda teoride kaldı.
- Hayır sadece müfredata yönelik ders aldık.
- Hayır sadece sınav odaklı eğitim aldık.
- Hayır sahada hiç bir şey görmedik.
- Hayır sistem oturmamış ikinci mezun olarak kurban olduk.
- Hayır sistem tam olarak oturmamış ve bina yetersiz.
- Hayır güncel meselelere yer verilmiyor.
- Hayır temel dersten ziyade yan derslere önem verildi.
- Hayır temelde iyi eğitim alamadım.
- Hayır teşvik konusun da problem var.
- Hayır var olan içerik çok yoğun çok yorucu.
- Hayır verilen eğitim günümüz problemlerine cevap vermiyor.
- Hayır verilen eğitimin bu amaçta olduğunu düşünmüyorum.
- Hayır yeterince Kur'an eğitimi aldığımı düşünmüyorum.
- Hayır yeterli ders saati yok sorularımıza cevap verecek hocalar yok.
- Hayır yeterli düzeyde eğitim alamadım.
- Hayır yeterli düzeyde eğitim almıyoruz.
- Hayır yeterli olduğunu düşünmüyorum çünkü uygulama yapılmadı.
- Hayır yeterli öğretim üyesi yok buda bölümün yeni açılmış olması ile ilgili .
- Hayır yeterli tatbikat dersi yok.
- Hayır yetiştirme odaklı eğitim alamadım.

Soruya olumsuz cevap veren öğrenciler ise yeterli düzeyde eğitim alamadıklarını, uygulamanın az olduğunu, Kur'an ve fıkıh gibi temel derslerden çok yan derslere ağırlık verildiğini belirtmişlerdir. Ağırlıklı şikâyet konusu olarak, bilginin güncel olmaması, ezbercilik, fiziki koşullar, içeriğin yorucu olması, sınav odaklı eğitim olması, mantıkçı ve kuşkucu yetiştirilme,

hocaların yetersizliği, öğretmen olma amacı ile yetiştirilmek gibi konular öne çıkmıştır. Olumlu ve olumsuz görüşlerin hemen hemen aynı konular üzerinde ve aynı ağırlıkta olması araştırma sorusunu ortada bırakmış hangi tarafın görüşünün geçerli olduğu tam olarak açıklığa kavuşmamıştır.

24-Sizce din görevliliği mesleği açısından istenilen düzeyde iyi bir eğitim almak için ilahiyat fakültelerinde başka neler yapılmalıdır?

- Özel kurslar verilebilir.
- Pratik uygulamalara yer verilmelidir.
- Kişinin kendisini geliştirmesi gereklidir.
- Uygulamalı eğitim artırılmalı.
- İlahiyat fakültelerine öğrenci alımında mülakat yapılmalı.
- Konferans ve paneller düzenlenebilir.
- İlmihal dersleri yoğunlaşabilir.
- O alana teşvik artırılmalı.
- Öğrenciye tecrübe kazandırılması gerek.
- Ezberci sistem yıkılmalı.
- Vaazlar hazırlanıp kendince sunum yapmalı.
- Uygulamalı ders sayısı artmalı.
- Pratiğe geçiş yapılmalı.
- Bolca okuyup araştırma yapmak gerek.
- Medrese de eğitim alınabilir.
- Gençlerin dilinden konuşmalı.
- Teorik bilgi azaltılmalı.
- Hafızlık yapılabilir.
- Dersleri destekleyen kaynak sayısı artırılmalı.
- Güncel konular üzerinde yoğunlaşmalı.
- Bazı etkinlerin zorunlu kılınması.
- Bireysel olarak fedakârlık yapılmalı.
- Uzmanlar tarafından öğrenciler aydınlatılmalı.
- Önemli dersler bir dönem değil tüm eğitim hayatına yayılmalı.
- Camii Kur'an kurslarına eğitim amaçlı ziyarette bulunulmalı.
- Bolca farklı eserler okunmalı.
- Tecrübeye dayalı görevler verilmeli.
- Ailede ilk eğitim güzel verilmeli.
- Yeterli düzeyde tefsir hadis dersleri verilmeli.
- Hitabet Dersi her sene olmalı.
- Dil kurslarına katılım sağlanmalı.
- Sosyal medyadan faydalanabilmeli.
- Dersler öğrencilere sevdirilmeli.
- Öğrenciye cesaret verilmeli.
- Güncel sorunlar üzerinde durulmalı.
- Toplum odaklı uygulamalara bolca yer verilmeli.
- Dini sosyal aktiviteler olmalı.
- İlmihal okutulmalı.
- Öğrenilenler içselleştirilmeli.
- Kur'an mealine ağırlık verilmeli.
- Fakültenin belli bir sistemi olmalı.

- Kuran dersleri ezber meal tecvit olarak ayrılmalı.
- Gereksiz dersler çıkarılmalı.
- Daha etkili bir hazırlık eğitimi verilmeli.
- Okulda kurslar açılmalı.
- Dini kaynaklar iyi kullanılmalı.
- İnternet güzel ve doğru kullanılmalı.
- Cami meşcit gibi yerlerde imkân buldukça sohbetlere katılmalı.
- Hafta bir kez her öğrenci camiye gönderilmeli.
- Hitabet derslerinde ders dışı uygulamalar artırmalı.
- Etkinlik alanları genişletilmeli.
- Uygulama eğitimi birinci sınıfta başlamalı.
- Kişinin kendini okul dışında da geliştirmesi gerekir.
- Alınan bilgiler pratiğe dökülmeli.
- Ders sayısı azaltılabilir.
- Dersler yaşarla desteklenmeli.
- Okul da yeterli ve donanımlı hocalara yer verilmeli.
- Kütüphane de zaman geçirme alışkanlığı kazanmalı.
- Sınıf sayıları azaltılmalı verimin artması için
- İlmihal dersleri her yıl verilmeli.
- Tatil dönemleri kurslar da geçirilmeli.
- İlahiyata öğrenci alımı zorlaştırılmalı ki kalite artsın.
- Sürekli okuma hâlinde olmalı.
- Kuran derslerinde inisiyatif gösterilmemeli.
- Dil üzerine seçmeli dersler açılmalı.
- Osmanlıca kurslarına gidilmeli.
- Diyanet ve müftülük de gönüllü görevler yapılmalı.
- Fetva konuları ile ilgili ayrı ders olmalı.
- Diksiyon dersleri alınmalı.
- Öğrenciler hitap ve hatiplik konusunda geliştirilmeli.
- Dini kurumlarda aktif olmalı.
- Sınav psikolojisi ile dersler verilmemeli.
- Staj süresi uzatılmalı yarım dönem oldukça az.
- Yaygın din eğitimi artırılmalı.
- Arapça eğitimi hazırlıkla sınırlı olmasın beş yıla yayılsın.
- Medrese usulü fakültelerde de uygulanmalı.
- Ek kaynaklara başvurulmalı.
- Sınıf içi etkinlik sayısı çoğaltılmalı.
- İmkân dâhilinde İslam ülkelerine gidilmeli.
- Çocuk gelişimi dersleri müfredata eklenmeli.
- Hukuk dersleri verilmeli.

Öğrenciler ilahiyat fakültelerinde din görevlisi mesleki becerilerinin geliştirilmesine katkı sunacak eğitim faaliyetleri olarak; çocuk gelişimi, diksiyon, Osmanlıca, fetva, ilmihal ve dil gibi konularda kurs veya derslerin verilmesini öneri olarak sunmuşlardır. Mevcut derslerin öğretiminin uygulanması olarak yapılmasını istemişlerdir. DİB ve müftülüklerle işbirliğinin sıklaştırılması, konferanslar düzenlenmesi, okuma alışkanlığının geliştirilmesi, medrese usulü uygulanması gibi konulara vurgu yapılmıştır. Öğrenci alım-

larında daha özenli olunması, sınıf sayılarının azaltılması vb. konulara da değinilmiştir.

25-Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetki ve sorumlulukları hakkında neler biliyorsunuz?

- Dini anlatma ve yaşatma.
- Devletin dini işlerini bu başkanlık yürütür.
- Fetva makamıdır.
- Bilgim yok.
- Meşruiyet kaygısı giderilmemiş bir kurum.
- Dini alanda personel yetiştirir.
- Din konusunda insanları bilgilendirir.
- Bireylere din konusunda rehberlik eder.
- Toplumunu din konusunda aydınlatır.
- Pasif bir kurum.
- Camii ve mescitleri ibadete açar.
- Dini işlerle ilgili atamaları yapar.
- İslam'ın inanç esasları ile ilgili işleri yürütür.
- Din işleriyle ilgili cumhur hükmündedir.
- Dinin en üst temsilcisidir.
- Ülkede dini bilinci oluşturur.
- Camii ve görevlileri denetler.
- Dini inceleme ve araştırma yapar
- Camilere imam hatip din görevlisi atar.
- Din işlerini devlet eliyle yürüten organ.
- Günümüzde toplumun ihtiyacını pek karşılayamıyor.
- Devletten destek görmesine rağmen pasif bir kurum.
- Dini konferans paneller düzenler.
- Diğer kurumlardan bağımsızdır.
- Kuran kursu ve camilerin yönetmenliğini düzenler.
- Din eğitimi almak isteyenlere kurslar açmak.
- Birtakım yardım faaliyetleri yapar.
- Dinin en önemli kurumudur.
- Diyanetin tüm insanlara ulaşma yetkisi vardır.
- Konu hakkında bilgi sahibi değilim.
- Dini kontrol altın da tutar
- Dini gün ve gecelere özel programlar düzenlemek
- Aile kadın ve toplumu bilgilendirmek.
- Dini sorunlara çözüm bulmak.
- Cuma hutbeleri düzenler.
- Dini kurumları denetler.
- Fitre miktarını belirler.
- Yurt dışındaki din işlerini yürütür.
- Hac ve umre turları yapar.
- Sosyal kültürel din hizmetlerini yaygınlaştırmak.
- Din konusunda en yüksek danışma organıdır.
- Resmî nikâh kıyar.
- Personel arasında görev dağılımı yapmak

- Medya yolu ile insanlara tebliğ de bulunmak
- İlahiyat ve din görevlisi konusunda yetkili kurumdur.
- Din ve dini sorumlulukları ele alır.
- Dini kuruluşları teftiş eder
- Güncel fikhî sorunlara çözüm getirir
- İrşad faaliyetlerini yürütmek.

DİB'in görev ve sorumlulukları hakkında öğrencilerin verdikleri cevaplarda daha çok DİB'in kurumsal yapısına vurgu yapılmıştır. Görev ve faaliyetleri ile ilgili olarak; fetva, nikah, personel istihdamı ve teftişi, Kuran kursları ve camilerin yönetimi, tebliğ, irşad, hac ve umre hizmetleri, yardım gibi konuları öne çıkarmışlardır. Öğrencilerden çok az bir kısmı görev ve sorumlulukları ile ilgili bilgisi olmadığını belirtirken, bir kısmı da kurumun meşruiyetini ve pasifliğini dile getirmişlerdir.

26-Camilerin daha fonksiyonel ve işlevsel olmaları için neler önerirsiniz?

- Din görevlilerin bir eğitimci niteliğinde yetişmesi gerekir.
- Ses sistemleri daha iyi olabilir
- Camiler daha sade olmalı günümüz camileri çok gösterişli
- Camilerde zaman geçirilebilecek mekânlar oluşturulmalı
- Camilerde çocuklara özel etkinlikler yapılmalı
- Dini değil dini anlatım usulü değiştirilmeli.
- Haftada bir iki defa kadınlara özel sohbet günleri yapılmalı
- Camilerde insanlar güncel konular ve sorunlar hakkında bilgilendirmeli
- Cemaatin istek ve görüşleri alınmalı
- Cemaat sayısının artması için imam fedakârlık yapabilmeli.
- Camilerin sadece yaşlı değil gençlerin de mekânı olduğu gerçeği insanlara aşılmalı
- İmam müezzin cemaatine güler yüzlü olmalı.
- Sadece ibadet değil camilerde sık sık sohbet ve vaazlar verilmeli
- Osmanlı dönemi camilere dönüş yapılmalı
- Camide çocuklara kızılmaması gerekir.
- Camilerde okullar ile iş birliği yapıp bu yönde çalışmalar olmalı
- Camilere genç tabaka özendirilmeli.
- Camilerin sadece erkeklere özel bir alan olmadığı fikrinden kurtulması lazım.
- Cami cemaatinin sıkıntısını gözetmeli.
- İmamların iyi bir eğitimden geçmeleri şart.
- İmamlar namaz vakitleri dışında da camide bulunmalı.
- Sosyal etkinlikler yapılmalı.
- Cami görevlileri gençlere yönelmeli.
- Gençliğe hitap edebilmesi için teknolojik olmalı.
- Cami görevlileri her konuda iyi donanıma sahip olmalı.
- Gençler için kitap kur-an okuma odaları oluşturulabilir.
- Camiler ilk önce çocukların ortamları olmalı bu yönde gayret gösterilmeli.
- Maddi sıkıntısı olan cemaate cami vesilesiyle yardım yapılmalı.
- Torpilsiz elemanlar çalıştırılmalı
- Hafta sonları yaz dönemin de Kuran Arapça kursları verilmeli

- Sohbet yapmak için özel naif odalar yapılmalı
- İlahiyat öğrencileri için camilerde uygulama sahasında yer verilmeli
- İlmî kitaplar konulmalı.
- Camilerde küçük kütüphaneler olmalı.
- Her caminin kendine özel ilahi grubu olmalı.
- Halka fıkıh konusunda bilgi verilmeli.
- Camiler hep açık olmalı.
- Kadınlara camilerde yer açılmalı.
- Görevliler insanlara ılımlı olmalı.
- Proje ağırlıklı çalışılmalı.
- Camide oynayan çocuklara sert olmamalı
- Gençler ibadet konusunda teşvik edilmeli
- Çocuklar için cami bahçelerinde park yapılmalı.
- İmam cemaatine hem sözlü hem de fiili örnek olmalı.
- Gençler ve yaşlılar için kıraathaneler yapılmalı.
- Camilerde yapılan programlar halka hitap edebilmeli.
- Kuran eğitimleri için özel yerler yapılmalı.
- Yeni nesil camiye kazandırılmalı.
- Hocalar üstlerine düşen görevleri güzel yapmalı.
- İmamlar işini samimi yapmalı para için değil.
- Cami gençlerin buluşma yeri olmalı.
- Yediden yetmişe herkesin camiye gelmesi sağlanmalı.
- Vaaz sayısı artırılmalı.
- Camilerde kültürel alanlar oluşturabilir.
- Cami insanları görüş dil ayrılığı yapmadan bir araya getirmeli.
- Cemaat ile pozitif iletişim kurulmalı.
- Camiler gereksiz şatafata sahip olmamalı sade olmalı
- Din görevlisi kendisini toplumdaki soyutlamamalı.
- Cami görevlileri bir araya gelerek cemaatin sorunlarına çözüm bulmalı.
- Cemaat arasında ayırım yapılmamalı.
- Çok amaçlı sınıflar oluşturulabilir.
- İnsanlar cami hakkında bilgilendirmeli.
- Her türlü ısınma temizlik ihtiyaçları dört dörtlük olmalı.
- Ailecek camiye teşvik etkinlikleri olmalı.
- Yolda kalmışlara düşkünlere özel birer ev ortamı odalar yapılmalı.
- Çocukları kazanmak için ödüllü etkinlikler yapılmalı.
- Hocalar daha aktif olmalı.
- İmamlar genç olmalı.
- Yapılan sohbetler insanların isteklerine cevap olmalı.
- İmamlara hizmet şuuru kazandırılmalı.
- İnsanlarda camii geleneği oluşturulmalı.
- Camiler ilim yuvası pozisyonuna gelmeli.
- Namaz sonrası çay ikramı olabilir.

Öğrenciler camilerin daha işlevsel olması konusunda önerileri; cami geleneği ve alışkanlığı oluşturma, ilim yuvası olmasını sağlama, yolcu ve garipler için barınma odası yapılması, fiziksel imkanların eksiksiz olması, ses sistemlerinin amaca uygun olması, kütüphane oluşturulması gibi konular

öne çıkarılmıştır. Görevlilerin iletişim becerilerinin geliştirilmesi, ayrımcılık yapılmaması, kadınlara uygun mekanların oluşturulması, çocuklara iyi davranılması, gençlere de hitap edilmesi gibi insan ilişkileri ile ilgili konulara vurgu yapılmıştır.

27-Diyanet işleri başkanlığı yurt içi ve yurt dışında eğitim, basım yayım iletişim ve medya alanlarında ne tür hizmetler sunmaktadır?

- Okullar açar vakıf yoluyla burs vermektedir.
- Zekât kurban yardımlarını insanlara ulaştırır.
- Yurt dışında ve yurt içinde cami yaptırmaktadır.
- Kitap Kuranı kerim basımı yapar.
- Diyanetin kurduğu vakıflar aracılığı ile insanlara yardım sağlar.
- Dergi gazete basımı yapar.
- Eğitim seminerleri düzenler.
- Yurt dışında eğitimler yapar.
- Yurt dışında ve yurt içinde eğitim gören öğrencilere burs yardımı yapar.
- Radyo televizyon aracılığı ile insanlara ulaşım sağlanmaktadır.
- İnsanların manevi anlamda haz alacağı etkinlikleri düzenler.
- İSAM üzerinden internette insanlara bilgi ulaştırılır.
- Vakıflar yardımı ile cami kuran kursu yapar.
- Çeşitli dillerde Kuran meal-i basar.
- Fetva hattı ile insanların sorularına cevap verir.
- Haftalık aylık dergi basımı yapar.
- Hac ibadeti için görevli gönderir.
- Yurt dışındaki insanlar için din görevlisi tayin eder.
- Yurt içinde çocuklar için kreşler ve sıbyan eğitim merkezleri açar.
- Sosyal medya ile insanlara bilgi ulaştırır.
- TRT Diyanet kanalı ile insanlara çeşitli programlar televizyon ile ulaştırır.
- Bayanlara özel kurslar açar onlar için özel bayan hocalar tayin eder.
- İhtiyaç sahipleri için kermesler düzenler.
- İlmihal kitapları basımı yapar.
- Cenaze yıkama kefenleme defnetme kursları açar.
- Ramazan aylarında radyo televizyon üzerinden mukabele programları yapar.
- Öğrencilere uygun maliyetli hac ve umre fırsatı verir.
- Yurt içinde pasif olsa da yurt dışında oldukça aktif olarak faaliyet gösteriyor.
- Konferanslar yaparak İslam'ı yaymaya çaba vermekte.
- Yurt dışındaki insanlara dini öğrenme fırsatı verir.
- Dini gelişmelerden ve problemler hakkında kamuoyu oluşturur.
- Afiş ve billboardlarda önemli duyuruları duyurur.
- Diyanetin internet siteleri ile personel alım haberlerini yayımlar.
- Yurt dışındaki insanları bir araya getirerek ümmet anlayışını yapar.
- Camilerde öğrenci yetiştirir.
- Alo fetva hattı ile insanların sorularına cevap verir.
- İlahiyat fakültesinde okuyan öğrencilere uygulama konusunda fırsat verir.
- Hac ve umre için din görevlisi görevlendirilir.
- Restore edilen ibadet yerlerini ibadete açar.
- Kalmaları için öğrencilere ev verir.
- İhtiyaç sahibi ülkelere kurban zekât fitre yardımı yapar.

- Diyanet çocuk kanalı ile çocuklara eğitici programlar yayınlar.
- Dünya genelinde İslam'a hizmet etkinlikleri yapar.
- İletişim araçları ile irşat ve tebliğ görevini yapar.

28-Diyanet işleri başkanlığı sizce başka hangi din hizmetleri sunabilir?

- Din görevlisi sosyal medyayı iyi kullanmalı.
- Çocuklara yönelik faaliyet sayısı artırılmalı.
- Bütün hizmetleri yeterli ama insanlar tarafından değer görmüyor.
- İmkanlar dâhilinde bulunduğu yörede ki insanları önemli cami ve mescitlere götürebilir.
- Yaptığı çalışmaları daha ileriye götürebilir.
- Engelli insanlar için kuran ve din eğitimi veren kurumlarını onlara yönelik geliştirebilir.
- Kurslarında genç yaşlı çocuklara her yaş düzeyine uygun sohbetler yapabilir.
- O alanda çalışanları halkın içinde görmek istiyorum.
- İslam'ın sevgiden oluştuğu bilincini insanlara kazandırabilir.
- İlahiyat öğrencilerini ücretsiz yurt dışı eğitimlere yollayabilir.
- Hizmet yeterli ama bunu farklı biçimde topluma sunmalı.
- Din görevlilerini iyi seçmeli.
- Sosyal medyayı daha aktif kullanıp gençlere daha iyi ulaşabilir.
- Sadece yaz dönemi değil kışın da kurslar açmalı.
- Hastanelerde manevî psikolojik hizmet sunabilir.
- Üniversitelerde ahlak konulu aylık vaazlar verebilir.
- İlahiyat fakülteleri ile sürekli iş birliği içinde olabilir.
- Yaz dönemlerinde çocuklar ve gençler için kamplar düzenleyebilir.
- Fakültelerde daha aktif olabilir.
- Dini anlatmak için başka ülkelerden uzmanlar getirebilir.
- Bütünleştirici aktiviteler yapabilir.
- Okullardaki din eğitimi faaliyetleri diyanete verilebilir.
- Hizmet yeterli ama yapılan hizmete hâkimiyet yoktur.
- Gençlere ulaşım sağlamak için okullara görevliler gönderilebilir.
- Mahallelere fetva odaları kurulabilir.
- Din kardeşliği seminerleri düzenleyebilir.
- Yetimhane kadın sığınma evlerine daima din görevlilerini gönderebilirler.
- Daha aktif olup hizmetler yalnızca erkeklerle sınırlı kalmamalı.
- Dini kurumlarını artırabilir.
- Toplum içinde din görevlisi daha aktif ve samimi olabilir.
- Anne baba çocuk olarak konferanslar verilebilir.
- Öğrenciler için yurt ve ev sayılarını artırabilir.
- Spor etkinlikleri düzenleyip böylece gençlerin dikkatini çekebilir.
- Görevliler daha fedakâr ve özverili olabilir.
- Yaptıklarını hakkıyla yapsınlar yeterli.
- Yatılı kuran kursu sayılarını artırmalı.
- Maddi imkânı olmayan öğrencilere ücretsiz kurslar açılıp temel ihtiyaçları karşılanabilir.
- Toplumdaki din konusundaki ön yargısını yıkabilirler.
- Dini kurumları ve buradaki görevlileri daha sıkı denetleyebilir.

- Eleman alımında torpil kesinlikle kalkmalı.
- Gençlik merkezi tarzı gençlere özel alanlar açabilir.
- Aile kavramı konusunda toplumu iyi bilgilendirebilirler.
- Sosyal farkındalık oluşturabilirler.
- Kurslarda kuran eğitimi ile ilmihal eğitimi ağırlıklı verilmeli.
- Vaaz ve ibadetler sadece ramazanda değil tüm aylarda yoğun geçebilir.
- Çalışanlar işini maddi olarak değil Allah rızası için yapmalı.
- Görevliler yaptıkları işi yakından takip etmeli.
- Yardıma muhtaç insanları el altından gözetmeli.
- En ücra yerdeki insanlara da ulaşmayı hedef edinebilir.
- Hizmet yeterli nitelik zayıf.
- Uzun uzun vaaz ve sohbetlerin yerini verimli etkileyici etkinlikler alabilir.
- Hizmet yeterli sunum eksik.
- Kapalı alanın dışına çıkılabilir.
- Kurs açtığı köylerde o kurslara donanımlı eğitimciler göndermeli.
- Mesleki yeterlilik kursları düzenleyebilir.
- Aş evleri açabilir.
- İlahiyat fakültelerinde hafızlık projeleri geliştirebilir.
- Halkın onlara gitmesini beklemeden onlar halka karışabilir.
- Huzur evlerine haftalık ziyaret düzenleyebilirler.
- Arapça kurslarında ki eğitimi üst düzeye çıkarabilirler.
- Birebir hicret düşüncesiyle tebliğ yapılabilir.
- Güzel bir namaz programı düzenlenebilir.
- Camilerde her imamın kurs açması zorunlu kılınabilir.
- Yaptıkları hizmetleri daha adil yapabilirler.
- Sözden ziyade fiili örnek olacak personel tercih edilebilir.
- Hitap edilen kesim iyi tanınmalı.
- Yurt dışı eğitimlerini artırabilir.
- Personel alımında sınavlar daha üst düzeyde ve adil olmalı.

Öneriler genel olarak değerlendirildiğinde her yaştan, her çeşit insana din hizmetlerinin götürülmesi ana tema olarak ortaya çıkmıştır. Öğrenciler, toplumun her kesiminden insanlara hitap edecek etkinlikler aracılığı ile hizmet üretilmesini istemektedirler.

29-İlahiyat fakültelerinde din hizmetleri ve din görevliliği bölümü olsaydı tercih eder miydiniz?

	Sayı	Yüzde
Evet	110	%64
Hayır	63	%36
TOPLAM	173	%100

- Evet alan da daha iyi olmak için.
- Evet alanımda bilgili olmak için.
- Evet bayanlara daha uygun olduğu için.
- Evet bildiklerimi insanlara daha güzel paylaştım.
- Evet bilgimi yükseltip insanlara faydalı olmak için.

- Evet bilgisiz din görevlilerini görünce buna ihtiyaç olduğunu düşünüyorum.
- Evet bu alanda insanlara hizmet etmek istiyorum.
- Evet bu alanda kendimi daha iyi ifade edebileceğimi düşünüyorum.
- Evet bu alanda yoğun eğitim almak için.
- Evet bu alanı seviyorum ve yükselmek için..
- Evet bu bölümde insanlarla daha iç içe olurdum.
- Evet daha çok kitleye hitap edebilmek için.
- Evet daha donanımlı olup işimin hakkını daha iyi verirdim.
- Evet daha etkili bir din olurdum.
- Evet daha iyi gelişebilirdim.
- Evet daha iyisi olmak için iyi bir tecrübe olabilir.
- Evet daha nitelikli eğitim alırdım.
- Evet din alanında daha çok insana ulaşmak için.
- Evet din görevlisi olmak İslam'ın avukatı olmaktır.
- Evet dine hizmet Allaha hizmettir.
- Evet dine hizmet her alanda hizmet demektir.
- Evet dine hizmet önceliğimdir.
- Evet dinimi güzel öğrenip aktarmak için.
- Evet diyanette çalışmak istiyorum.
- Evet görevimi hakkıyla yerine getirebilmek için.
- Evet halkın ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebileceğimi düşündüğüm için.
- Evet insanlara dini anlatmak için.
- Evet insanlara en kolay en etkili ulaşma yolu.
- Evet insanları daha iyi eğitmek için.
- Evet insanların hayatlarına ve kalplerine dokunabilmek için.
- Evet işimde en iyisi olmak isterdim.
- Evet kendimi bu alanda hayal ediyorum.
- Evet kendimi üst seviyeye taşımak için.
- Evet o bölüm de daha çok pratik olacağını düşünüyorum.
- Evet o zaman çocuk ve yaşlılarla daha çok zaman geçirme şansım olurdu.
- Evet o zaman gereksiz dersleri görmezdim alanımın derslerini görürdüm.
- Evet öğrendiklerimi uygulamak için.
- Evet pratik olarak daha iyi gelişmek için.
- Evet sıbyan eğitim merkezlerinde çalışmak istiyorum.
- Evet tek alanda yetişmek için isterdim.
- Evet toplumda ki yanlış din algısını düzeltmek için.
- Evet toplumun din görevlisine ihtiyacı var.
- Evet uygulama da aktif olmak için.
- Evet vakıflarda kurslar da çalışmak için.
- Evet yetersiz olduğumu düşünüyorum ehlinden öğrenmek daha iyi olabilir.
- Evet yetkinlik ve ilerlemek için.
- Evet yurt dışında çalışmak için.
- Evet zaten istediğim alan da bu.
- Hayır Arapçam çok zayıf buda buna engel.
- Hayır başka alan da ilerlemek istiyorum.
- Hayır bu alan ilgimi çekmiyor.
- Hayır bu görevi üstlenecek bir yapım yok.
- Hayır diğer alanlarda gelişmek istiyorum.

- Hayır din görevlilerinin işinin pasif ve sıkıcı olduğunu düşünüyorum.
- Hayır din görevlisinin sorumluluğu çok fazla.
- Hayır hedefim bu yönde değil.
- Hayır hepsi aynı kapıya çıkıyor ilahiyatta aynı fark yok.
- Hayır ilahiyat fakültelerinin dini alanda üst düzey eğitimi verdiğini düşünüyorum.
- Hayır ilahiyat yeterli.
- Hayır ilahiyatı da ailem istediği için okuyorum.
- Hayır ilahiyatın daha kapsamlı olduğunu düşünüyorum.
- Hayır ilahiyatta bu alanda da eğitim alıyoruz buna tekrar gerek görmüyorum.
- Hayır kendim gibi düşünen insanların dışındaki insanlarla ilgilenmek istiyorum.
- Hayır kendimde bu yeteneği görmüyorum.
- Hayır kendimi bu kuruma yakın hissetmiyorum.
- Hayır kendimi eğitim öğretime daha yakın görüyorum.
- Hayır öğretmen olmak istiyorum.
- Hayır öğretmenlik yapıp temelden eğitim vermeyi istiyorum.
- İlahiyat için de başka bölüm olmasına karşıyım.

Soruya olumlu olarak cevap veren öğrencilerin sayısı olumsuz cevap veren öğrenci sayısından daha fazladır. Soruya olumsuz cevap veren öğrenciler bu alanda görev yapmak istemedikleri için böyle bir programı tercih etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Soruya olumlu cevap veren öğrenciler programa girmek istemelerini daha çok mesleki yeterlik ve dine hizmet gerekçeleri ile açıklamışlardır. İlahiyat fakültelerinde din hizmetleri bölümü açılmış olsa bu alanda eğitim alıp yine bu alanda görev yapmak isteyenlerin oranı istemeyenlere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlara göre öğrencilerin %64 oranı ile ilk sırada yer alan öğretmenlik mesleki tercihleri yeni bölümlerin açılması ile değişebilir.

30-Günümüz din görevlilerinin performans ve din hizmetlerini nasıl görüyorsunuz? Değerlendiriniz.

Din görevlilerinin performansını ve din hizmetlerini başarılı bulan öğrenciler din görevlilerinin çalışmalarını gayet güzel, samimi, gayretli, geçmişe göre daha başarılı, bilinçli, faydalı, etkili ve verimli bulduklarını ifade etmişlerdir.

Din görevlilerinin performansını ve din hizmetlerini başarılı bulmayan öğrencilerin gerekçeleri ise şöyledir;

- İnsanları bilinçlendirme konusunda çok eksiklikleri var.
- Görevlerini sadece dil ile yapıyorlar fiili bir hareket yoktur.
- Yapmış olmak için yapıldığını görüyorum.
- Eğitim konusun da eksikleri var.
- Gençlere ulaşma konusunda büyük bir sıkıntı yaşıyorlar.
- İşlerini severek içtenlikle yaptıklarını düşünmüyorum.
- Gereken disiplin yoktur.
- Birçoğunun bu işi para için yaptığı görüyorum.
- Daha anlayışlı sabırlı olmaları gerektiğinin fikrindeyim.
- Çoğunun torpille geldiğini görüyorum.

- Yeterli bir hizmet yoktur.
- Daha mütevazı olabilirler.
- Daha aktif olmaları gerekiyor.
- Gençlere ulaşmak için bir çaba sarf etmiyorlar.
- Alt yapıları eksik sistemsiz.
- Dinden insanları uzaklaştıracak kadar katılar.
- Vasıfsız personel çok fazla.
- Kendini yetiştiremeyen var.
- Pek bir izlenim yoktur.
- Oturdıkları yerden para kazanıyorlar.
- Bu görevi istismar edenler var.
- Halktan çok kopuklar.
- Bilgileri var aktarmada sorun yaşıyorlar.
- Belli bir standart yoktur.
- Örnek teşkil ettiklerinin farkında değiller.
- Çıkarıcı olanları gördüm.
- Liyakatsiz olduğunu düşünüyorum.
- Manevi olarak eksiklik var.
- Belli mekânlarla kendilerini sınırılıyorlar.
- Performans çok düşük.
- Cemaate dokunmaları lazım.
- Ne çok iyi ne çok kötü orta halli.
- Uygulamada eksikleri çok fazla.
- Bazen bilmek yetmez uygulamada önemlidir.
- Halk ile aralarına set çekmiş durumdalar.
- Çoğu performans açısından düşük.
- Bilgileri var ama takva konusunda sorun yaşıyorlar.
- Meslek olarak görülüyor sadece.
- İnsanların beklentilerini karşıladıklarını zannetmiyorum.
- Dine teşvik edici olduklarını düşünmüyorum.
- Yetersiz ve itici buluyorum.
- Atılgan ve girişimci olduklarını zannetmiyorum.
- Sorumluluklarının bilincinde değiller.
- İşin kolayına kaçıyorlar.
- Fikrim yok.
- Rıza-i ilahi geri planda kalmış durumda.
- Hem teori de hem de pratik de yetersiz.
- Orta düzeyde.
- Projeleri çok yetersiz.
- Köylerde çok kötü düzeyde olduğu daha da belirgin.
- Çağın yanlışlarına karşı durmaya çalışıyorlar.
- İnsanların hala din konusundaki bilgisizliği bunun yeterli düzeyde olmadığını gösteriyor.
- Birçoğu yaptığı mesleğini sadece para karşılığı bir iş olarak görüyor.
- Kapitalist dünyaya boyun bükmüş durumdalar.
- Mesleklerini tam benimsemiş değiller.
- Bu işi sadece camilere kürsülere sığdırıyorlar.
- Anlayış nezaket konusunda da eksikleri oldukça fazla.

Öğrencilerden bir kısmı din görevlilerinin mesleki ve kişisel yeterlikleri konusunda olumlu veya vasat görüşler ortaya koyarken olumsuz görüşe

sahip öğrencilerin sayısı oldukça fazladır. Yetersizlik alanları ise daha çok halktan kopuk olmaları, çıkar ve maddiyatı ön planda tutmaları, uygulamada eksikliklerinin olması, samimiyetsizlik, sunum ve aktarım becerilerindeki eksiklik, ikna ve kullandıkları dil ve üslup ile etkili olamamaları öne çıkan konular arasındadır.

31-Din görevlilerinden beklentileriniz nelerdir?

- Anlayışlı olmaları.
- Bilgilerine uygun konuşup öyle yaşamaları.
- Samimiyet güler yüz görevlerine sadakat.
- Faaliyet alanlarını genişletmeleri.
- Kendilerini sürekli olarak geliştirmeleri.
- Görevlerini Allah rızası için yapmalarını.
- İslam dinini en güzel şekilde insanlara anlatmalarını.
- Dini sevdirecek korkutmadan aktarmalarını.
- İnsanlar arasında ayırım yapmamalarını.
- Halkın arasına karışmalarını.
- Yaptıkları işe maddi açıdan bakmamalarını.
- İnsanlara en güzel olmalarını.
- Dini hakkı ile öğretmelerini.
- Dini yayma konusunda fedakârlık ve çaba.
- Yaptıkları görevinin kutsallığının farkında olmalarını.
- Söz ve fiillerinde bütünlük.
- Din eğitimlerini alırken bunu layıkıyla yapmalarını.
- Dini baştan savma değil dosdoğru insanlara anlatmalarını.
- Olaylara çözüm getirebilmelerini.
- Kime nerede nasıl hitap edileceğini iyi seçmelerini.
- Toplumla kaynaşmalarını.
- Gençlerle daha çok içli dışlı olmalarını.
- İhlâşlı olarak ilimle amel etmelerini lisan-i hal ile de örnek olmalarını.
- Ehliyet ve liyakatli olmalarını.
- Eleştiriye açık olmalarını.
- Camii mescit kurs dışında da görevini ihya etmelerini.
- Dini güzel bir şekilde temsil etmelerini.
- Aktif olmalarını.
- Toplumun içine karışmalarını.
- İnsanlara manevi destek olmalarını.
- Özgüvenli olmalarını.
- Gençlere ulaşım adına sosyal medyayı da kullanmalarını.
- Kendilerini her daim geliştirmelerini.
- Sürekli bilginin peşinde olmalarını.
- Kendilerini sürekli güncellemelerini.
- Dinin hassasiyetinin farkında olmalarını.
- Buldukları ortamda kurandan sürekli meal okuyup tefsir yapmalarını.
- İnsanları dine ısındırmalarını.
- Dini sohbetleri her ortamda yapmalarını.
- Müslümanlık bilincini insanlara kavratmalarını.
- Topluma rehber olmalarını.

- Sahip oldukları kimliklerini güzel şekilde temsil etmelerini.
- Toplumla ahlak bilincini yerleştirmelerini.
- Dini insanlara kırmadan incitmeden saygı dili ile anlatmalarını.
- Kazandıkları parayı helal yoldan kazanmalarını.
- Görevlerini nefret ettirmeden sevdirerek yapmalarını.
- Daha önce değinilmemiş konular hakkında bilgi vermelerini.
- Nakle sünnete akla uygun konuşmalarını.
- Toplumda din hususunda kalıplaşmış yanlışları yıkmalarını.
- O göreve haklarıyla gelmelerini.
- Gençlerin seviyelerine inip onları anlamalarını
- Adap ve görgü kurallarına uymalarını.
- Dil ve üsluba dikkat etmelerini.

Öğrencilerin din görevlilerinden beklentileri olarak öne çıkan konular şunlar olmuştur; anlayış, adap ve görgü kurallarına uygun davranış, uygun dil ve üslup, yanlış inanç ve uygulamalarla mücadele, insanların seviyesine göre hitap edebilme, saygı dili, helal kazanç, bilgilendirme çabası içinde olma, sevgi dilini kullanma, bilgilerini güncellemeleri, sosyal medyayı kullanabilme, gençlerle iletişim, özgüven, cami dışında da görev yapmaları, Güleryüz ve sorun çözücü olmaları istenmiştir.

32-Siz din görevlisi olsaydınız dini hizmetlerde ne tür uygulamalar yapardınız?

- Sohbetleri daha ilgi çekici yapardım.
- Farklı aktiviteler yapardım.
- Kitap okuma grupları yapar onları camii ve türbelere götürürdüm.
- Önceliğim çocuklar ve onların eğitimi olurdu.
- Her kesimden insana ulaşmaya çalışırdım.
- Sosyal medyada ilgi çekecek etkinlikler yapardım.
- Halk ile daha iç içe olurdu.
- Bilgiyi pratiğe dökerdim.
- İnsanları camide toplamaya gayret gösterirdim.
- Anlattıklarımı önce kendi hayatımda uygulardım.
- Yurt içinde din konusunda ki zayıf şehirleri gezer orda dini anlatırdım.
- Toplumda sorunu olan insanlarla özel ilgilenirdim.
- Herkese kucak acar katı ve kuralcı olmazdım.
- Teknolojiyi dini yayma konusunda da doğru şekilde kullanmaya çalışırdım.
- Belli bir cemaat ile tefsir hadis dersleri yapardım.
- Nasıl daha çok insana ulaşabilirim diye düşünürdüm.
- Gençliğin içine katılırdım
- Her ortam da Kura'ndan meal okurdum.
- Ücretsiz Arapça ve Kur'an kursları verirdim.
- Yurt dışında da faaliyetler gösterirdim.
- Cemaat ile hafta sonu kahvaltıları yapardım.
- Ev ziyaretleri yapardım.
- Sürekli olarak insanlarla diyalog hâlinde bulunurdum.
- Öncelikle kendimi sorguya çekerdim eksiklerimi düşünürdüm.
- Küçük belde ve kasabalara gider sohbet ortamları kurardım.

- Konferanslar düzenledim.
- Daha çok çocuklar üzerinde yoğunlaşır onları camide toplamaya çalışırdım.
- Görevlileri seçerken daha hassas davranırdım.
- İnsanların görüş ve önerilerini dinler onlara göre hareket ederdim.
- İçinde bulunduğum ortamda her daim istişare yapardım.
- Anlattığım şeyi yaşardım.
- Gönüllü eğitimler verirdim.
- Din eğitimi konusunda materyallerden faydalanırdım.
- Güncel sorunları tiyatro gibi alanlarda işler insanlara aktarırdım.
- Cezaevi huzurevi kreş gibi yerlere sık sık ziyaretler yapardım.
- Kadınlara yönelik sohbetlere ağırlık verirdim.
- İkramlı sohbetler yapar bolca kuran meal-i okuturdum.
- Ahlâkî olarak insanları ilk önce eğitmek isterdim.
- Özellikle anneleri hedef alır onların eğitiminde daha baskın olurum.
- İlmihal açısından yaygın din eğitimi programları yapardım.
- Ders halkası toplu yemek etkinlikleri ile insanları bir araya getirirdim.
- Vakıflarla ortak işler yapardım.
- Saygınlığımı hep korurdum.
- İslamofobi ile savaşırdım.
- Okullarla iş birliği içinde olurum.
- Kurani kerimin öğretilmesi için elimden geleni yapardım.
- Camii dışında da görevimi ihya ederdim.
- İnsanları sıkmadan yormadan dini anlatmaya çalışırdım.
- Kaliteyi artırmak için din görevlilerini denetlerdim.
- Yaş sınırlaması koymadan din öğretisi yapardım.
- Toplumla kuran ahlaki düşüncesini yerleştirmeye çalışırdım.

Verilen cevapların büyük çoğunluğu insan ilişkileri ve kişilerarası iletişimle ilgili olduğu görülmektedir. Öğrencilerin din görevlisi olarak yapmak istedikleri yoğunluk kazanan diğer tema ise tebliğ ve irşat faaliyetleri konusunda gerçekleşmiştir.

33-Takdir ettiğiniz bir din görevlisinin beğendiğiniz örnek davranış ve uygulamaları hakkında bilgi veriniz.

- Hem yaşayıp hem de öğretiyor.
- İnsanlara çok sevecen davranırdı onun samimiyeti sayesinde kuran okumayı öğrendim ve bugün ilahiyat okuyorum.
- Yazın her kurs sonunda öğrencileri pikniğe götürüp işini eğlenceli yapması.
- Öğrenciler arasında ayırım yapmıyor ve hitabeti çok güzel.
- İşini kolaylaştırıp yapması ezberci sisteme karşı durması.
- İnterneti bu konuda aktif kullanması ve gençlik ile şehir şehir gezmesi.
- Hiç aksatmadan en uzak camide görevini yapması.
- İlim yönünden dolu biriydi peşin hüküm vermemesi.
- Yaşlı genç ayırt etmeden nezaketle insanlara yaklaşması.
- Hoşgörülü olması.
- Dış görünüşü ve insanların düşüncesi ne olursa olsun dışlamaması.
- Kuranda geçen kıssaları ayrıntılı şekilde anlatması.
- Anlattığı şeyleri yaşaması.

- İlimiyle amel etmesi.
- Cemaatiyle yakından ilişki kurması.
- Sabırlı olması.
- Kendini Allah rızasına adanması.
- Konuşma yaparken kullandığı arapça kelimeleri insanların anlaması için açıklaması.
- Sohbet sonunda birtakım ikramlarda bulunması.
- Gönüllü olarak köyde 5 yıl görev yapması.
- Her alanda dolu bilgisinin olması.
- Kendisini her daim geliştirmek için çabalaması.
- Çocuklarla oynayıp onları camiye ısındırması.
- Hitabı ve insanlara karşı nezaket dilini kullanması.
- Sabah namazından sonra insanları kahvaltı da buluşturması.
- Herkesin anlayacağı üslup ile konuşması.
- Öğrencilerine yerine göre bir anne baba gibi davranması.
- Çarşıda gezerken gördüğü gençleri camiye getirmesi.
- Çocukların camiye gelmeleri için namaz sonrası onlarla futbol maçı yapması.
- Ders saatleri dışında da talebeleri ile ilgilenmesi.
- Ramazanda insanların evlerine gidip onları teravihe toplaması.
- İhtiyaç sahibi insanları belirleyip onlara yardımcı olması.
- İnsanlara değer vererek yaklaşması.
- Akşamları caminin bahçesinde semaver yapıp sohbet etmesi.
- Cömert olması.
- Görevine sadakatle bağlı olması.
- Görevini mazeretsiz terk etmemesi.
- Halkın düğününde cenazesinde yanlarında olması.
- Dine soğuk bakan insanların kalplerini dine ısındırması.
- İnsanları güzel konular hakkında bilgilendirmesi.
- Hayatını göreve adanmış olması.
- Arapça kursları vermesi.
- Çocuklar için ödüllü yarışmalar yapması.
- Namaz vakitleri dışında da her daim camide bulunması.
- Camide ramazanda ve ramazan dışında yemek vererek insanları bir araya getirmesi.
- Her akşam bir kişiye ev ziyaretinde bulunması.
- Maalesef yoktur.
- Caminin bahçesine ağaçlar dikmesi.
- Ramazanda hiçbir ücret almadan evlerde mukabele okuması.
- Caminin temizliğini kendisinin yapması.
- Dikkati dağılan kişilerin dikkatini hemen toplaması.
- Yapmacık olmaması.
- Emekli olmasına rağmen mescitte Arapça hadis tefsir dersleri vermesi.
- İnsanların sıkıntısını kendi sıkıntısı gibi görmesi.
- Engelli insanlar için farklı yöntemler uygulaması.
- Sevgi saygı dayanışması içinde olması.
- Jest ve mimiklerini çok iyi kullanması.
- İkna kabiliyetinin çok güçlü olması.

Öğrencilerin takdirini kazanmış din görevlilerinin öne çıkan nitelikleri olarak; adanmışlık, bilgili olması, samimiyet, sevgi, saygı, temizlik, cömertlik, ilmi faaliyet, engellilerle ilgilenme, hitabeti ve etkili konuşması, ilmi ile amil olması, ücret almadan hizmet üretmesi, ziyaret, dindar olmayanlarla da ilişki kurması, çocuklara ve gençlere yönelik hedeflerinin olması, insanları bir araya getirecek etkinlikler gerçekleştirmesi ve görevini aksatmaması öne çıkan konular olmuştur.

Sonuç

Araştırmada Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencilerinin dini hitabet yeterlikleri, DİB'in faaliyetleri ve din görevliliği hakkındaki görüşleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Araştırma bulgularının sonuçlarına göre öğrencilerin %64 oranında ilk tercihleri öğretmenlik mesleğidir. Erkek öğrencilerin camilerde %80 oranında müezzinlik %76 oranında vakit namazlarında imamet tecrübesi olmuştur. Cuma namazında imamhatiplik yapma ve vaaz sunma oranı %50- %51 olmuştur. Cenaze işlemlerinde uygulama oranı ise %19 olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekleştirilen uygulamalar büyük oranda Dini Hitabet dersi gönüllü etkinlikleri çerçevesinde planlanmıştır. Öğrencilerin uygulama yaptığı cami din görevlilerinden ve Kur'an Kursu öğrencilerinden öğrencilerin yaptıkları görevlerin kalitesine ilişkin değerlendirmeler olumludur. Erkek öğrencilerin %92'si müezzinlik, %88'i vakit namazlarında imamet, %62'si ise cuma namazı imamhatipliği, yapabileceğini belirtmiştir. Benzer bir oranla öğrencilerin %86'sı temel eserlerden yararlanarak vaaz hazırlayabileceğini, %60'ı da vaaz sunumu gerçekleştirebileceğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerden Kur'an okuma konusunda kendisini yeterli görenlerin oranı %59 iken, Kur'an Kursu öğreticiliği için kendisini yeterli görenlerin oranı %59 olarak ortaya çıkmıştır. Cenaze namazı kıldırabilirim diyenlerin oranı %49, hatim duası yapabilirim diyenlerin oranı %66, yemek duası yapabilirim diyenlerin oranı %95'tir. Din görevliliğini yürütecek kadar ilmihal bilgisini yeterli görenlerin oranı yalnızca %30'dur.

Öğretmenlik ve din görevliliği meslekleri karşılaştırmasında; her iki mesleğin eğitim yönüne vurgu yapılmış, muhatap kitlenin farklılığı, resmiyet, itibar, samimiyet, sorumluluk, evrensellik, kutsallık, formal ve informal olmaları, yorucu ve yıpratıcı olup olmaması bakımından iki mesleği birbirinden farklı değerlendirmişlerdir.

Din görevliliği görevini yerine getirebilecek düzeyde eğitim alıp almadıkları konusunda öğrenciler olumlu ve olumsuz eşit oranda görüş bildirmişlerdir. Öğrencilerin yarısı aldıkları eğitimin din görevliliği için yeterli olduğunu düşünürken diğer yarısı özellikle uygulamadaki sınırlılığa dikkat çekmiştir. Din görevliliği mesleği için ilahiyat fakültelerindeki eğitimin yanı sıra çocuk gelişimi, diksiyon, Osmanlıca, fetva, ilmihal ve dil eğitimi gibi konularda kurs veya derslerin verilmesini öneri olarak sunmuşlardır.

Öğrencilerin toplu cevaplarından genel olarak DİB'in faaliyetleri hakkında bilgi sahibi oldukları ancak bir kısmının DİB'in faaliyetlerinden yeterince haberdar olmadığı anlaşılmıştır. DİB'in hali hazırda sunmuş olduğu hizmetleri öneri olarak dile getiren öğrenciler olmuştur. Bu sonuçlardan DİB'in gerçekleştirmiş olduğu hizmetleri topluma ulaştırmada yetersiz kaldığı söylenebilir. Örneğin DİB'in yayın hayatına kazandırdığı ve sürdürdüğü Diyanet Çocuk Dergisi'nin hitap çevresini oluşturan çocuklara ulaşmak için okullar ziyaret edilip tanıtım kampanyası gerçekleştirilebilir.

Öğrencilerin din görevlilerinden beklentileri olarak öne çıkan konular şunlar olmuştur; anlayış, adap ve görgü kurallarına uygun davranış, uygun dil ve üslup, yanlış inanç ve uygulamalarla mücadele, insanların seviyesine göre hitap edebilme, saygı dili, helal kazanç, bilgilendirme çabası içinde olma, sevgi dilini kullanma, bilgilerini güncellemeleri, sosyal medyayı kullanabilme, gençlerle iletişim, özgüven, cami dışında da görev yapmaları, güleryüz ve sorun çözücü olmalarıdır.

Öğrenciler din görevlisi oldukları takdirde insan ilişkilerine ve kişilerarası iletişime daha çok önem vereceklerini dile getirmişlerdir. Öğrencilerin takdirini kazanmış din görevlilerinin nitelikleri olarak; adanmışlık, bilgili olması, samimiyet, sevgi, saygı, temizlik, cömertlik, ilmi faaliyet, engellilerle ilgilenme, hitabeti ve etkili konuşması, ilmi ile amel olması, ücret almadan hizmet üretmesi, ziyaret, dindar olmayanlarla da ilişki kurması, çocuklara ve gençlere yönelik hedeflerinin olması, insanları bir araya getirecek etkinlikler gerçekleştirmesi ve görevini aksatmaması gibi konular öne çıkmıştır.

Yapılan anketten dolayı olarak çıkardığımız sonuçlara göre öğrencilerimizde hatırı sayılır derecede özgüven eksikliği bulunmaktadır. Bu durumu aşabilmek için öğrenciye yaparak yaşayarak öğrenme fırsatı sunulmalıdır. Lisans eğitimi boyunca teorik bilgi yüklemesi yapmak yerine kademe kademe pratik yapma şansı verilmelidir. Uygulamalar teorik bilgiye de kalıcılık vasfı kazandırır. Ayrıca cami eksenli uygulamalar öğrencilerin ahlaki tutum ve davranışlarını da olumlu yönde etkileyecektir. Bu nedenle öğrencilere öğrendiklerini pratiğe dökme fırsatı sunulmalıdır. Böylelikle birçok tecrübe kazanma şansı elde edebileceklerdir. Uygulamalar bunlar öğrencilerin kendilerine güvenmelerini sağlayacaktır. Özgüven eksikliği bireyin potansiyelini ortaya çıkarmasını engelleyen en büyük etmenlerdendir. Bu nedenle öğrencilere kendini gerçekleştirme fırsatı tanınmanın yanı sıra mesleki yeterlilik kazandırılmış olacaktır.

Günümüzde ilahiyat fakülteleri çalışma kapsamını genişletmiş, yurt içinde ve yurt dışında birçok çalışma alanı açılmıştır. İlahiyat fakültelerinde ortaya çıkan açığı gidermek için açılan sertifika kursları ve DİB'in açtığı çok sınırlı hizmet içi eğitim kursları bu ihtiyacı gidermek için yeterli değildir. Bu durum ihtiyacı karşılamaya yönelik olmayıp geçici bir çözüm yoludur. İlahiyat fakültelerindeki eğitim, yeni ihtiyaçları karşılayabilecek, çeşitli

bölüm ve ayrı fakülteler şeklinde hali hazırda ve gelecekte ihtiyaç duyulan mesleklere hazırlayıcı ek öğretim programlarıyla zenginleştirilmeleri gerekir. İlahiyat fakülteleri bu ihtiyaçları karşılayabilmek için içeriğini genişletmeli, misyonunu ve vizyonunu güçlendirmelidir. Globalleşen dünyada insanların ilgi ve ihtiyaçları değişmektedir. İlahiyat fakültelerinden beklenen de kendilerini gelişen teknolojiye, yeniliklere ve ihtiyaçlara göre güncellemeleridir. Kökleri geçmişe dayanan ilahiyat fakülteleri, aynı zamanda günümüze ve geleceğe hitap edecek dinamik, yeni nesil bir sistem ve müfredatla eğitime devam etmelidir. Sonuç olarak ilahiyat fakülteleri etki alanını güçlendirmek, daha nitelikli hizmet sunabilmek ve verilen eğitimi daha işlevsel bir düzeye yükseltmek için branşlaşma yoluna gitmelidir. Günümüzde ilahiyat alanında ortaya çıkan istihdam temelli ihtiyaç alanları bunu zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- Apaydın, Yunus. "İlahiyat Fakültelerinin Çağdaş Dinî Sorunlara Çözüm Üretmedeki Yeterlilik Sorunu". *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları* Haz. İsmail Kurt. 295. Konya: NEÜ, 2017.
- Aşık, Nevzat. "İlahiyat Fakültelerinin Pratik Din Hizmetlerine Katkısı". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. 460. Ankara: DİB, 2008.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. "İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Öğretime Katkıları ve Kaliteye Yolculuk". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2005): 7.
- Bilgin, Beyza. *Din Eğitimi*. Ankara: Gür Yayıncılık, 2001.
- Buyrukçu, Ramazan. "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması Problemi". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildirileri*. 519. Isparta: SDÜ, 2004.
- Cengil, Muammer. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İstihdam ve Bu Bağlamda Ders Programları Üzerine Bazı Öneriler". *Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildirileri*. 244. Isparta: SDÜ, 2004.
- Cilacı, Osman. "İlahiyat Fakültelerindeki Uygulamaların Önemi Üzerine". *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*. 38. 39. 27-44. Samsun: OMÜ 1988.
- Çelik, Ercan. "İHL, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Merkezleri Programlarının Vaizlik Mesleği Açısından Değerlendirilmesi". *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu* 2. 361. Ankara: DİB, 2013.
- Çiçek, Yakup. "İlahiyat Fakültelerinde Öğretim ve Metodu", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*. 112. Samsun: OMÜ, 1988.
- Doğan, Recai - Ege, Remziye. *Din Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

- Ege, Remziye. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Vaaz ve Vaizlik Konularına Bakışları: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013). 129-158. 361.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. *Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Kaya, Mevlüt. “İlahiyat Fakültelerinin İstihdam Alanlarına Uygun Eleman Yetiştirme Sorunu”. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildirileri*. 211-242. Isparta: SDÜ, 2004.
- Kaya, Mevlüt.- Turan, İbrahim. “İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip Lisesi Son Sınıf Öğrencilerinin Din Görevliliğine İlişkin Mesleki Yeterlilikleri (Samsun İli Örneği)”. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34. (2013): 35.
- Kılavuz, M. Akif. “İlahiyat Fakültelerinde Din Hizmetleri Bölümü Oluşturulmasına Duyulan İhtiyaç”. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler*. 391. Ankara: DİB, 2013.
- Köylü, Mustafa. *Yükseköğretimde Din Eğitimi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Onay, Ahmet. “Cami Eksenli Din Hizmetleri”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. 258-276. 2008.
- Özdemir, Saadettin. “İstihdam Alanlarına Göre İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması: Din Hizmetleri Bölümü Önerisi”. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler*. 544. Isparta: SDÜ, 2004.
- Toksarı, Ali. “İlahiyat Fakülteleri Eğitim-Öğretiminde Branşlaşma”. *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*. 196. Samsun: OMÜ, 1987.
- Tosun, Cemal. “İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/ (1997): 221.
- Tosun, Cemal.-Doğan, Recai. “İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılanması Üzerine”. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu Bildirile*. 500. Isparta: SDÜ, 2004.
- Uçar, Recep. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili, Akademik Eğilimleri ve Aldıkları Eğitime İlişkin Memnuniyet Algıları (İnönü Üniversitesi Örneği)”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/2 (2017): 140.
- Yürük, İsmail. “İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitiminin Temel Problemleri”. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına*. 646. Ankara: Türk Eğitim Sen, 2016

Arap Dili ve Edebiyatı İle İlgili Emâlîler*
Spellings About Arabic Language and Literature

Üzeyir Tuna

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belağatı Anabilim Dalı, Bayburt/Türkiye
PhD., Bayburt University Faculty of Divinity, Department of Arabic
Language and Rhetoric, Bayburt/Turkey
uzeyirtuna@bayburt.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8648-5931

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 06 Temmuz/ July 2019
Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Temmuz/ July 2019
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Üzeyir Tuna, “Arap Dili ve Edebiyatı İle İlgili Meâlîler”,
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (Bahar 2019) : 117-138

* Bu makâle, “İzzüddîn b. ‘Abdisselâm es-Sülemî (ö. 660/1262) ve “el-Emâlî'l-Kur’âniyye” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği” (Basılmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir 2016) başlıklı doktora tezimizden türetilerek hazırlanmıştır. Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Öz:

Emâlî imlâ kelimesinin çoğuludur. Muhaddisler, müfessirler, fakihler, Arap dili ve edebiyatı âlimleri ve diğer bazı âlimler, öğrettikleri bilgileri talebelerine çok defa ezberlerinden, bazen de kitaplarından kendilerine kadar gelen senetleriyle birlikte yazdırmışlardır. Bu eserlere emâlî denmektedir.

Bu çalışma, genel olarak geçmişten günümüze kadar Arap dili ve edebiyatıyla ilgili emâlîleri toplu halde incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmamızda Arap Dili ve Edebiyatı alanında emâlîleri konu edinen kaynaklar taranmış ve 31 adet emâlî tespit edilmiştir. Emâlîler yazılırken önce eser, sonra yazarı, daha sonra varsa râvisi, hangi konuda, ne zaman ve nerede yazıldığı, eser yazma hâlinde ise kaç nüsha olduğu ve hangi kütüphanelerde bulunduğu, varsa müstensihî ve istinsâh tarihi, yazı üslûbu verilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında eser matbu' ise kim tarafından tahkîk edildiği, nerede, ne zaman ve kaç kere basıldığı bulunabildiği ölçüde belirtilmeye gayret edilmiştir. Ayrıca kronolojik sıraya ta'kîb edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arapça, dil, lûgat, sarf, nahiv, belâğat, edebiyât, imlâ, emâlî.

Abstract

Emalî is the plural of the word imlâ. Muhaddithun, commentators, jurisprudence, scholars of Arabic language and literature, and some other scholars have written the information they have taught to their students, sometimes by memorization, sometimes by books and narrations. These works are called Emalî's.

The aim of this study is to examine the general characteristics of emalis at the Arabic language and literature from past to present. In this study, the sources of Arabic language and literature about this subject were searched and 31 emali were identified. While writing the Emalîs, first the work and the author, then the narrator, the work on which subject was written when and where it was determined. Then the manuscripts and other features of the manuscripts and writing style were tried to be given. In addition, if the work was printed in the printing house, it was tried to indicate who it was examined, where and when. In addition, chronological order was followed.

Key Words: Arabic, vocabulary, sentence, language, eloquence, literature, spelling, emali

A. EMÂLÎ'NİN SÖZLÜK ANLAMI

[أمالي] kelimesi, imlâ' [إملاء] veya ümliyyetün [أملية] kelimesinin çoğuludur¹. İmlâ' إملاء ise emlâ أملی fiilinin if'âl [إفعال] kalıbında masdarıdır. Sülâsîsi, nâkıs-ı vâvî [إملاء-مَلَوْ] fiilidir. [مَلَوْ-يَمْلُو], "koşuşturmak, çabuk çabuk yürümek" anlamına gelir.

Kelimenin if'âl kalıbında konumuzla ilgili sözlüklerdeki kullanımı da şöyledir:

أملى عليه الكتاب، أي: قاله له فكتب عنه...

¹ Butrus b. Pôlis b. 'Abdillâh el-Bustânî (ö. 1300/1883), "Mle", *Muhîtu'l-Muhît*, (Beyrût: Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-'Arabîyye, el-Matba'atu'l-Katôlikiyye, 1958), 4: 352.

² İf'âl kalıbındaki diğer kullanımları ise şöyledir: [أملى الله الظالم وله: أمهله] "Allâh, zâlîme mühlet verdi" (tövbesi için fırsat verdi) anlamında kullanılmaktadır. İf'âl bâbında 'alâ harf-i cerrîyle birlikte [أملى [على] şeklinde kullanımı ise "birine bir şeyi dikte ettirmek, yazdırmak" anlamına gelmektedir. [أملى الله [على] إفلانا عمره: أطلاله ومثته به Allâh, falanın ömrünü imlâ etti" derken "Allâh, falanın ömrünü uzattı ve ömrünü donattı" demektir.

Kelimenin konumuzla ilgili olarak istif'âl kalıbında kullanımı ise şu şekildedir:

استملاہ الكتاب، أي: سأله أن يملیه عليه³

Tef'îl bâbına aktarılmış hâliyle [مَلَى] ise "Allah'ın, birini *bir şeyden uzun zaman nasiplendirmesi*" demektir. 'Alâ [على] harf-i cerrîyle birlikte [عَلَى] şeklinde kullanılması durumunda ise "*birine bir şeyi dikte ettirmek, yazdırmak*" demektir⁴.

el-Halîl b. Ahmed (ö. 170/786), "Kitâbu'l-'Ayn"ında bu kelimeyle ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır:

ملو kökünden el-Mulâvetü الملاوة "*Ömrün uzaması, her açıdan bolluk ve bereket içinde olması*" demektir. Emleytü'l-kitâbe [أَمَلَيْتُ الْكِتَابَ], emlettü'l-kitâbe [أَمَلَّتُ الْكِتَابَ] ile aynıdır⁵.

el-Cevherî (ö. 393/1003) de, es-Sihâh'ında bu konuda şöyle demektedir:

"Bir şeyin sınırını genişlettiğinde, uzattığında onun için أَمَلَيْتُ له ني عَيْه ifade-sini kullanırsın. أَمَلَى الله له demek, "*Allâh ona mühlet verdi ve onun ömrünü uzattı*" demektir. Bir devenin yahut bineğin ipini gevşetip uzattığında أَمَلَيْتُ kullanımlarının her ikisi de Kur'ân'da mevcuttur. أَمَلَيْتُ الكتاب أفلى، وَأَمَلَيْتُهُ أُمَّهُ denir. أَمَلَيْتُهُ الكتاب demek, "*birine bana kitabı yazdırmasını istedim*" demektir"⁶.

Ebû Bekr er-Râzî (ö. 666/1267), "Muhtâru's-Sihâh"ında ise şöyle söylemektedir: "Emelle 'aleyhi" [أَمَلَّ عَلَيْهِ] demek "Emlâ 'aleyhi" [أَمَلَى عَلَيْهِ] demektir. "Emlettü 'aleyhi'l-kitâbe" [أَمَلَّتُ عَلَيْهِ الْكِتَابَ] "*Ona kitap yazdırdım*" şeklinde söylenir⁷. Ebû Bekr er-Râzî, kelimenin, her iki şekliyle de Kur'ân'da geçtiğini söyleyerek yukarıda geçen iki âyeti aynıyla tekrar etmektedir⁸. Yine er-Râzî, Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'âni'l-'Azîm"inde yukarıdaki anlamlarına ek olarak

³ ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdirrezâk el-Hüseynî (ö. 1205/1790), "Mle", *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, tahkik: Komisyon, (byy.: Dâru'l-Hidâye, ty.), 39: 555; Levîs Ma'lûf, *el-Müncid Fi'l-Luġa*, (Beyrut: 1961), 775.

⁴ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd (ö. 393/1003), "Ml [مل]", *es-Sihâh Tâcu'l-Luġa ve Sihâhu'l-'Arabîyye*, tahkik: Ahmed 'Abdu'l-Gafûr 'Attâr, 4. Baskı, 6 Cilt, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 6: 2397; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), "Ml [مل]", *Lisânu'l-'Arab*, 15 Cilt, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 11: 621.

⁵ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 170/786), "Mlv [مل]", *Kitâbu'l-'Ayn*, tahkik: Mehdi el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâî, 8 Cilt, (Baġdâd: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1405/1985), 8: 344.

⁶ el-Cevherî, "Ml [مل]", 6: 2397.

⁷ er-Râzî, Zeynüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir el-Hanefî er-Râzî (ö. 666/1267), "Ml [مل]", *Muhtâru's-Sihâh*, tahkik: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420/1999), 298.

⁸ er-Râzî (ö. 666/1267), "Ml [مل]", 298.

Emlâ lehu [أَمَلَى لَهُ] nün mühlet verme anlamında kullanıldığını da vermektedir⁹.

İbn Manzûr (ö. 711/1311) ise şöyle demektedir: “Emelle’ş-şey’e” [أَمَلَ الشَّيْءَ] , “birinin bir şeyi söylemesi ve onun yazılması” demektir. Emlâ’ş-şey’e [أَمَلَى الشَّيْءَ] de tıpkı Emelle’ş-şey’e gibidir. Ancak şeddenin çözülmüş hâlidir. Kur’ân-ı Kerîm’de [فَلْيُعْلِلْ وَيُلْهِ بِالْعَدْلِ] “Velisi, (borcu) tam olarak yazdırsın” (el-Bakara 2/282) âyetindeki fiil, Emelle’den gelmiştir. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de [فَهِيَ تَمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلاً] “Onlar, sabah-akşam kendisine okunmaktadır” (el-Furkân 25/5) âyetinde ise “Emlâ” fiili okunma anlamında kullanılmıştır. Ebû Zeyd, -şeddenin açılımı ile- Ene ümlilü ‘aleyhi’l-kitâbe [أَنَا أُمْلِلُ عَلَيْهِ الْكِتَابَ] “Ben ona kitap yazdırıyorum” şeklinde kullanıldığını söylemiştir. el-Ferrâ’ (ö. 207/822) ise, Emleltü [أَمَلْتُ] nün Hicâz ve Benî Esed halkının kullanımı olduğunu; Emleytü [أَمَلَيْتُ] nün Benî Temîm ve Kays halkının kullanımı olduğunu söylemiştir¹⁰. Şu halde birisine bir şey söylemeye, onun da yazmasına [أَمَلَ عَلَيْهِ شَيْئًا يَكْتُبُهُ وَأَمَلَى عَلَيْهِ] denir. Yukarıda geçtiği üzere Kur’ân-ı Kerîm’de her iki kullanım da mevcuttur. Emlâtt şeklinde de söylenir. Zeyd hadîsinde şu ibâre vardır:

أَنَّهُ أَمَلَ عَلَيْهِ "لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ...".

“Mü’minlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihâd edenler bir olmaz” (Nisâ 4/95-96).

Yani, peygamberimiz ona “Lâ yestevî’l-kâ’idûne mine’l-mü’minîne” لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ şeklinde yazdırmıştır.

Bir kâtibe herhangi bir şeyi yazdığında, [أَمَلْتُ الْكِتَابَ وَأَمَلَيْتُهُ] denir¹¹.

es-Sehâvî (ö. 902/1497) ise [فتح المعين بشرح ألفية الحديث] adlı eserinin [استحباب عقد] kısmında şöyle der:

Görüldüğü gibi [أَمَلَيْتُ الْكِتَابَ إِمْلَاءً، وَأَمَلْتُ إِمْلَاءً] şeklinde her iki kullanım da Kur’ân’da yer almaktadır. Emleytü [أَمَلَيْتُ] nün aslının emleltü [أَمَلْتُ] olması mümkün olduğundan, her iki kelimenin aynı anlamda kullanılması câizdir. Bir kelimedede iki harfi birlikte kullanmak, okuma zorluğuna sebep olacağından, emleltü [أَمَلْتُ] şeklinde okumaktansa, ikinci lâmin yâya çevrilerek

⁹ er-Râzî, Zeynüddîn Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdilkâdir el-Hanefî er-Râzî (ö. 666/1267), “Mlv [املر]”, *Tefsîru Ğaribi’l-Kur’âni’l-Azîm*, (byy.: Dârü’l-kütübî’l-İlmiyye li’n-neşri ve’t-tevzî’, 1997), 589, 590.

¹⁰ el-Ferrâ’, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. ‘Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî (ö. 207/822), *Ma’âni’l-Kur’ân*, thk: Ahmed Yûsuf en-Necâtî ve diğeri, 1. Baskı, (Mısır: Dârü’l-Mısriyye li’-Te’lif ve’t-Terceme, trs.), 3: 74; İbn Manzûr, “Mll [املل]”, 11: 621.

¹¹ Bkz: İbn Manzûr, “Mll [املل]”, 11: 621.

emleytü أَفْلَيْتُ biçiminde okunması dile daha kolay gelmektedir. Araplarda buna benzer bir kullanım da şudur: “Allah ömrünü uzun etsin!” anlamında [أَطَلَّ اللهُ عَمْرَ] yerine [أَمَلَى اللهُ لَهُ] denilmektedir. [أَمَلَيْتُ الْكِتَابَ عَلَى فُلَانٍ] demek, [أَطَلْتُ] [قِرَاءَتِي عَلَيْهِ] “Ona uzun süre okudum” demektir¹².

Yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında gerek sözlüklerde gerekse diğer kitaplarda el-Emâlf kelimesinin sözlük anlamıyla ilgili olarak verilen bilgiler şöyle özetlenebilir:

el-Emâlf [الأَمَالِي] , imlâ [إملاء] nın ve ümliyye [أَمَلِيَّة] kelimesinin çoğuludur¹³. İmlâ ise, [أَمَلَى] fiilinin mastarıdır. O halde Emâlf, “emelle” (veya açılımıyla “emlele”) ve “emlâ”dan alınmıştır. Her iki kelimeyle de, [أَلَقَيْتُ عَلَى الْكَاتِبِ شَيْئًا لِيَكْتَبَهُ] “yazması için kâtibe bir şey verdim, söyledim” cümlesindeki [أَلَقَى] (birine bir şey yazması için bir şeyler söylemek ve yazması için mühlet vermek) fiili kastedilmektedir.

Sonuç itibariyle sözlükte imlâ "uzatmak" anlamında kullanılır. Kelimenin "mühlet vermek, yazdırmak, dikte etmek" şeklindeki mânaları da "uzatmakla ilgilidir. Buna göre bir kitabı imlâ etmek onu yazacak kişiye "uzun süre okumak" demektir. İmlâ kelimesinin aslının imlâl olduğu, imlâyı Benî Temîm'in, imlâli de Benî Esed'in kullandığı ifade edilmiştir. Kelimenin her iki şekli "yazdırmak" anlamında Kur'ân-ı Kerîm'de yer almaktadır¹⁴.

B. EMÂLFİN İSTİLÂH ANLAMI

Pek çok edebiyatçı ve yazar da el-Emâlf'i deyim olarak ta'rif etmiştir. Örneğin el-Kettânî (ö. 1345/1927)'ye göre el-Emâlf, imlâء [إملاء] nın çoğuludur. İmlâ, eskiden âlimlerin özellikle de hadîs hâfızlarının görevlerinden biriydi. Haftanın herhangi bir gününde olabildiği gibi özellikle Perşembe veya Cuma günlerinde yapılırdı¹⁵. Mescidlerde yapılması daha sevâb kabul edilirdi. Bundaki usûl şuydu: Müstemlî¹⁶, yazdığı kâğıdın (tomar veya def-

¹² es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Osmân b. Muhammed es-Sehâvî el-İrâkî (ö. 902/1497), *Fethu'l-Muğşî bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, thk: 'Alî Hüseyin 'Alî, 1. Baskı, 4 Cilt, (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 3: 249.

¹³ Üğniyyetün [أَغْنِيَّة] / eğâniyyu [أَغَانِي] ümniyyetün [أَمْنِيَّة] / emâniyyu [أَمَانِي] / üsfiyyetun [أُسْفِيَّة] / esâfiyyu [أَسْفِيَّة] örneklerinde olduğu gibi Emâlf de ümliyye kelimesinin çoğuludur. Çoğulunun sonundaki şeddeli ve [ي] nin okunmasının zorluğundan dolayı, ilk ye [ي] çoğunlukla hafzedilir ve eğânin [أَغَانِي] emânin [أَمَانِي] ve esâfîn [أَسْفَانِي] şeklinde okunur. Bkz: Sibeveyh, Ebu'l-Beşer 'Amr b. 'Osmân b. Kanber (ö. 180/796), *el-Kitâb*, thk: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, 4 Cilt, (byy.: Dâru'l-Cil, trs.), 3: 609; İbn Hâcib, Radyyyuddîn Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*, thk: Muhammed Nûr el-Hasan ve diğerleri, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1402), 2: 162; 'Abdulmün'im Seyyid Abdul'âl, *Cumû'u't-Teksîr ve't-Tashîh*, (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1977), 72.

¹⁴ Abdullah Aydınlı, "İmlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 2000), 22: 225-226.

¹⁵ İmlânın yaptırılacağı Meclisin hangi gün ve saatte toplanması, halkın, âlimlerin özellikle de talebelerin şartlarının uygun olduğu bir zamana ve mekâna bağlıydı. Bununla birlikte her âlim, kendisi için Hz. Peygamber başta olmak üzere sahabeden bir örnek telâkkî ediyordu. Örneğin 'Abdullâh b. Mes'ûd her Perşembe günü imlâ ettiriyordu. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Muhammed b. 'Abdillâh Âl-i 'Âmir eş-Şehrî, *Emâlf Ebi'l-Kâsım Abdurrahmân 'Ubeydullâh b. 'Abdillâh İbn Muhammed el-Bağdâdî el-Hurî* (ö. 423/1031), (*Tahkîk ve dirâse*), (Yüksek Lisans tezi), (Danışman: Bâsim b. Faysal el-Cevâbire), Ürdün üniversitesi, Yüksek Öğretim Fakültesi, Hadîs Bölümü, ('Ammân: 1424/2004), 72-75.

¹⁶ Bir âlimden herhangi bir konuda bir meseleyi veya hadîs hâfızından hadîs yazmak isteyen.

ter) baş tarafına “bu, şu hocanın şu tarihte, şu yerde şu konuda yazdırdığı notlardır” şeklinde bir not eklerdi. Daha sonra, imlâ ettirecek âlim veya hadîs hâfızı, aldığı bilgilerin veya hadîslerin kaynaklarını ve senedlerini de zikrederek, yazdıracağı şeyleri söylerdi. Anlaşılmayan kelimeler olursa bunları açıklar, ilgili mesele veya hadîsten çıkarılması gereken dersler veya alınması gereken ibretler varsa bunlara dikkat çekerdi. Ayrıca meselenin en mühim noktasına da işaret ederdi¹⁷.

es-Süyûtî (ö. 911/1505), ilk dönem te’lîf hareketlerinden bahsederken, ilk lügat hâfızlarının pek çok şeyi yazdırdıklarını söylemektedir ki bunlardan bazıları şunlardır:

İbn Düreyd (ö. 231/933), pek çok meclis yazdırmıştır. Sa’leb (ö. 291/914), büyük bir cilt oluşturan pek çok meclis yazdırmıştır. Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 304/917) ve oğlu Ebû Bekr el-Enbârî (ö. 328/939) de sayısız meclisler yazdırmışlardır. Ebû ‘Alî el-Kâfî (ö. 356/967) de beş ciltlik Emâlî yazdırmıştır.

es-Süyûtî (ö. 911/1505), ilk lügat hâfızlarının da bir şey yazdırırken, hadîs hâfızlarının takip ettiği metodu benimsediklerini söylemektedir. Yani müstemlî, defterin başında, hangi hocadan nerede ve ne zaman hangi konuyu, hangi mecliste yazdığını belirtmektedir. Daha sonra mümlî, konuyu yazdırmakta, ihtiyaç duyulan yerlerde gerekli açıklamaları yapmaktadır. Bu bağlamda garîb kelimeleri îzâh etmekte, bu kelimelerin içinde geçtiği şiirleri -şâirleriyle birlikte- delîl olarak göstermektedir. Ayrıca özellikle vurgulamak istedikleri yerlere tekrar dikkatleri çekmektedirler¹⁸.

Kâtib Çelebî (ö. 1067/1656) ise bu hususta şöyle demektedir:

Emâlî, imlânın çoğuludur. Bir âlimin oturması, talebelerinin ellerindeki kâğıt ve kalemleriyle etrafında hâlelenmeleri, hangi ilimden bahsedecekse âlimin -ilimdeki nasibi ölçüsünde- ezberinden konuşması ve talebelerinin de yazmasıdır. Sonra bu yazılanların kitap olmasıdır ki buna İmlâ ve Emâlî denir. Şâfi’î âlimleri buna Ta’lîk adını verirler. Bu tür eserlere Nevâdir ve Mecâlis de denir¹⁹. Seleften fakîhler, muhaddisler, Arap dilcileri ve diğerleri, ilmin ve âlimin daha sonraki nesillere kavuşması için kendi ilimlerinde bu şekilde bir uygulama yaparlardı. Ancak ilim de âlim de kalmadığı için bu uygulama da târîhe gömülmüştür²⁰.

¹⁷ el-Kettânî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ebi’l-Feyz, (ö. 1345/1927), *er-Risâletü’l-Müstadrefe li Beyâni Meshûri Kütübi’s-Sünneti’l-Müşerrefe*, thk: Muhammed el-Muntasir b. Muhammed ez-Zemzemî, 6. Baskı, (byy.: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1421/2000), 159.

¹⁸ Süyûtî, Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505), *el-Mühzir fi’Ulûmi’l-Lüğa*, thk: Muhammed Ahmed Câdu’l-Mevlâ ve diğerleri, (byy.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Misriyye, trs.), 2: 313.

¹⁹ el-Hâkimü’s-Şehîd Ebu’l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 334/945), Nevâdir ve Emâlî türü 300’den fazla eserden seçtiği bilgileri Müntekâ olarak adlandırmıştır. Bkz: Kâtib Çelebî, Mustafa b. ‘Abdillâh el-Kostantînî el-Meshûr bi Hacı Halife (ö. 1067/1656), *Keşfü’z-Zünûn ‘an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, 3. Baskı, (Tahrân: el-Matba’atu’l-İslâmiyye, 1387/1967), 2: 1851.

²⁰ Bkz: Kâtib Çelebî (ö. 1067/1656), *Keşfü’z-Zünûn*, I: 160, 161.

Butrus el-Bustânî (ö. 1300/1883) ise bu konuda şunları söylemektedir:

Edâhî [أداحي], Üdhiyye [أدحية] nin çoğulu olduğu gibi “Emâlî” [أمالي] de, “Ümliyye” [أملية] nin çoğuludur. Bazı Arap dili âlimleri, Emâlî’yi şöyle tanımlamışlardır: Emâlî, bir hususta söylenen sözler veya yapılan özetler ve bu sözlerden ve yapılan özetlerden kayda geçirilenler demektir²¹.

‘Abdu’l-Cevâd Sâbir İsmâ’îl ise el-Emâlî hakkında şu bilgileri vermektedir:

el-Emâlî, imlâ kelimesinin çoğuludur. İlim talebelerine ve kâtiplere, ilim, bilgi, belge, mektup vb. söz konusu her ne ise, bu bilgilerin muhafaza edilmesi için yazdırılan şeye el-Emâlî denir.

‘Abdu’l-Cevâd Sâbir İsmâ’îl, imlânın keyfiyetiyle ilgili olarak Kâtip Çelebî’nin verdiği bilgileri aynen tekrar eder ve şunu ekler: Belli bir süre sonra her öğrencinin elinde kendisine ait bir nüsha oluşur. Oluşan bu eserlere el-Emâlî denildiği gibi el-İmlâ da denir.

el-Emâlî veya el-İmlâ, mümlî (yazdıran/dikte ettiren) ye nisbet edilebilir ve söz gelimi şöyle denebilir: “Emâlî’l-Kâlî”, “Emâlî İbn Hacer”, “Emâlî İbn ‘Asâkir”, “Emâlî İbn Bâbeveyh”, “el-İmlâu li’ş-Şâfi’î”, “Emâlî’l-Müeyyed bil-lâh”.

Bazen de hangi konuda yazılmışsa ona nisbet edilebilir: “el-Emâlî ‘ale’l-Kur’âni’l-Kerîm”, “el-Emâlî’l-Hadîsiyye” gibi.

Bazen yazdıran âlimin meclisine izâfetle “Emâlî Meclisi Ebî Nu’aym el-Esfehânî”, “Mecâlisu Sa’leb” veya “Emâlî Sa’leb” şeklinde de söylenebilir.

Bazen de eserin yazdırıldığı meclisin özelliğine ve tabiatına uygun bir sıfat izâfe edilerek bu adla anılabilir. Örnek: “el-Emâlî’l-Mutlaka”, “Emâlî’s-Safve” gibi²².

Sonuç itibariyle terim olarak imlâ, “bir kimsenin etrafındakilere ezberinden veya kitaptan bir şey yazdırması” mânasında kullanılmakta, yazılan esere de imlâ veya çoğul şekliyle emâlî denilmektedir. Talebeye yazdıran hocaya mümlî, onun söylediklerini yazan öğrenciye müstemlî veya nadiren kâtib adı verilmektedir. İmlâ ile ilgili olarak kullanılan istimlâ da, imlâ meclisinde hocanın yazdırdığı hadîsleri yazmak veya hocanın yazdırdığı hadîsleri uzaktakilere nakletmek anlamını ifade eder. Yazan kimselerin kalabalık olması halinde hocanın söylediklerini uzaktakilere yüksek sesle nakledenlere ise müstemlî veya mübellîğ denilmiştir²³.

²¹ Butrus el-Bustânî (ö. 1300/1883), *Muhîtu’l-Muhît*, 4: 352.

²² ‘Abdu’l-Cevâd Sâbir İsmâ’îl, “el-Emâlî”, *el-Mevsû’atu’l-İslâmiyyetü’l-‘Âmme*, (Kâhire: 2003), 205.

²³ Aydınlı, “İmlâ”, 225-226.

C. ARAP DİLİ VE EDEBİYATIYLA İLGİLİ EMÂLÎLER

1. el-Emâlî: Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs, Ahmed b. Yahyâ en-Nahvî (ö. 291/903): Konusu **nahivdir**²⁴.

2. el-Emâlî: Sa'îd b. Muhammed Ebû 'Osmân el-Ğassânî (ö. 302/914): İbn Haddâd diye de bilinir. Sünnete muhâlefet edenlere, bid'at ehline, özellikle Fâtımî devletinden bazı âlimlerle yaptığı cedellerle meşhûrdur. Konusu **lügat/dildir**. Ayrıca 'İzzüddîn b. Abdisselâm'ın "el-Emâlî'l-Kur'âniyye" adlı eseriyle aynı minvâlde "Tavdîhu'l-Müşkil fi'l-Kur'ân" adlı başka bir eseri daha vardır. "Ma'âni'l-Ahbâr" bu eserden bir bölümdür. Bunun yanında "el-Mecâlîs", "el-Makâlât", "el-İstivâ", "Usbetü'n-Nebiyîn" gibi eserleri vardır²⁵.

3. el-Emâlî: el-Hâmîd (ö. 305/918): Sa'leb'den o da İbnü'l-A'râbî'den nakletmiştir. Konusu **lügat/dildir**²⁶.

4. el-Emâlî: Ebû 'Abdillâh Muhammed b. el-'Abbâs el-Yezîdî (ö. 310/922 veya 313/925): Eser, **mersiye şiirlerini târihî olayları, edebiyât ve dille ilgili mevzuları, atasözleri ve hikmetli sözleri** ihtivâ etmektedir. el-Habîb 'Abdullâh b. Ahmed el-'Alevî el-Hüseynî el-Hadramî tarafından 1329/1911 ve 1368/1948 yıllarında Haydarâbâd'da neşredilmiş, daha sonra Beyrut ve Kâhire'de târihsiz olarak ofset baskısı yapılmıştır. Yine Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1404/1984'te basılmıştır²⁷.

5. el-Emâlî: ez-Zeccâc, Ebû İshâk, İbrâhîm b. Muhammed en-Nahvî (ö. 312/924): Konusu **nahivdir**. Büyük, orta ve küçük olmak üzere üç kısımdır²⁸.

²⁴ Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs, Ahmed b. Yahyâ (ö. 291/903), *el-Emâlî fi Ma'âni'l-Kur'ân*. (byy.: ty.), 7: 3336; el-Âmidî, Ebu'l-Kâsım, el-Hasan b. Bişr (ö. 370/980), *el-Mu'telef ve'l-Muhtelef fi Esmâi's-Şu'arâi ve Künâhüm ve Elkâbühüm ve Ensâbühüm ve Ba'du Şi'irihim*, thk: F. Kronk [كرونكو], 1. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1411/1991), 19; Yâkût el-Hamavî, Şihâbuddîn Ebû 'Abdillâh er-Rûmî (ö. 262/1229), *Mu'cemu'l-Üdebâ' (İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*, thk: İhsân 'Abbâs, 7 Cilt, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 5: 1921; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 164.

²⁵ el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1414), *el-Bülğa fi Terâcümü Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Lüğa*, 1. Baskı, (byy.: Dâru Sa'diddîn li't-Tibâ'e ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1421/2000), 146; Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. 'Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dimeşki (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*. 15. Baskı, (byy.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1422/2002), 3: 100.

²⁶ Hikâye edilmiştir ki: Mu'izzüdevle b. Büeyh [بويه], kölelerinden Hoca adlı Türk kökenli bir adamını Bağdâd'a polis yetkilisi olarak atamıştı. Bu haber "el-Yevâkîf" adlı kitâbını imlâ ettiren Ebû 'Amr ez-Zâhid'e ulaştıncı imlâ meclisinde bulunan cemaate dedi ki: İşte şimdi de Hoca [حواجه] yâkûtunu yazınız. [الخواجه] aslında dilde [الخوج] demektir. Sonra bu konuya bir bâb tahsis etti ve cemaate yazdırdı. Onlar da onun bu yalanını gerçek sanıp ardına düştüler. Ebû 'Amr ez-Zâhid'in ashabından olan Ebû 'Alî el-Hâtemî demiştir ki: Bize Hâmîd'in Emâlî'sinden, Hâmîd, Sa'leb'den, o da İbnü'l-A'râbî el-Havâric'den naklen bunun [الخوج] olduğunu söyledi. Ayrıntı için bakınız: el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr, Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî (ö. 463/1072), *Târihu Bağdâd*. thk: Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, 1. Baskı, 14 Cilt, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 3: 618; el-Enbârî, Ebu'l-Berekât (ö. 577/1181), *Nüzhetu'l-Elibbâ' fi Tabakâti'l-Üdebâ'*, 208; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 6: 2557; 7: 3336; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3: 132.

²⁷ Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 3. Baskı, (Erzurum: 2000), (Ansiklopedik edebiyat kitapları kısmı) 20; Mecmû'atun mine'l-Ulemâi'l-Ecillâ, *Mevsû'atu Şübehi'r-Râfıza ve'r-Reddu 'aleyha*, 171-187.

²⁸ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 164.

6. el-Emâlî fi'n-Nahv: eş-Şeyh Ebû İshâk, İbrâhîm b. Muhammed en-Nahvî (ö. 312/924)'nin yazdığı söylenir. Ebû Mûsâ, 'Îsâ b. 'Abdilazîz el-Cezûlî el-Berberî, en-Nahvî (ö. 677/1278)'nin tasnif ettiği aynı zamanda "el-Kânûn" diye isimlendirilen "el-Mukaddimetü'l-Cezûliyye"'nin şerhidir. Müellifin bu eserini garip bir tarzda yazdığı ve içine 'acâib (dikkat çeken) şeyler koymuştur. **Nahiv**den pek çok konuyu içermesine rağmen, daha önce benzeri görülmemiş tarzda, son derece kısa ve anlaşılmaz biçimde yazdığı söylenir. Değerli âlimler, bunu şerh etmişlerdir. Şerhlerinden biri, "el-Emâlî fi'n-Nahv"dir. Bunu eş-Şeyh Ebû İshâk, İbrâhîm b. Muhammed en-Nahvînin yazdığı da söylenir²⁹.

Bazıları, kısa olan yukarıdaki esere şevâhid/örnekler yazmışlardır. Bununla beraber, Belâğatta ileri düzeyde olanlar hâriç kimsenin onu rahatça anlayamadığı söylenmiştir. Çoğu nahivci, müellifin bu eserde işlediği konularda sadece kısa işaretler ve semboller kullandığı için gerçekte ne kastettiğini anlayamadıklarını itirâf etmişlerdir.

İbn Hallikân'ın "Vefeyâtü'l-A'yân"ında dediği gibi bazı imâmlar demişlerdir ki: Ben bu "Mukaddime"yi bilmiyorum. Bunsuz, Nahvi öğrenememiş olmam da gerekmez. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Bunda Nahiv adına bir şey yoktur, ince anlamları ve garip ta'rîfleri sebebiyle sadece Mantık vardır.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi pek çok âlim şerhetmiştir. Bunlardan biri eş-Şeyh Ebû 'Ali 'Ömer b. Muhammed el-Ezdî eş-Şevbîn el-İşbîlî (ö. 645/1247)'dir. Büyük ve küçük olmak üzere iki şerhi vardır. Ancak ikisinde de kapalılık olduğunu söylemişlerdir³⁰.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de 'Alemüddîn el-Kâsım b. Ahmed el-Levrakî [اللورقى] el-Endelüsî (ö. 661/1262)'dir.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de Sa'd b. Ahmed el-Cüzzâmî el-Endelüsî el-Beyânî en-Nahvî (ö. 645/1247)'dir.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de İbn Mâlik Muhammed b. 'Abdillâh en-Nahvî (ö. 672/1273)'dir. Yaptığı şerhe el-Minhâcu'l-Celî fî Şerhi Kânûni'l-Cezûlî [في شرح القانون الجزولي] adını vermiştir. Baş tarafı şöyledir:

الحمد لله على نعمته ... الخ

Nimetlerine karşı Allâh'a şükür.

İbn Mâlik, daha sonra şöyle devam etmektedir: Ebû Mûsâ, 'Îsâ b. 'Abdilazîz el-Cezûlî el-Berberî, en-Nahvî (ö. 677/1278)'nin tasnif ettiği aynı zamanda "el-Kânûn" diye isimlendirilen "el-Mukaddimetü'l-Cezûliyye" adlı eseri, küçük hacimli ve anlaşılması zor olmakla beraber, ilmî değeri büyük olan konuları içerir. **Edebiyâta ait özlü sözleri, Arap kelâmının sırrını ve**

²⁹ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1800.

³⁰ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

Nahiv şerhlerinden çoğunun değinmediği Arapça nükteleri içerir. Çağdaşlarımızın çoğunun, onu anlamaktan âciz olmalarına rağmen bu eseri ezberlemeye meyilli olduklarını gördüm. Hatta bazıları, bu eserin tamamının veya büyük bir kısmının mantık olduğunu zannetti. Oysa başında yer alan küçük bir kısmı hâriç, içinde mantıkla ilgili bir şey yoktur. Lâfızlarını defe'âtle ve ayrıntısıyla inceledim ve şerh etmeye karar verdim...³¹.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de el-İmâm İbn 'Uşûr 'Ali b. Mü'min el-Hadramî el-İşbilî en-Nahvî (ö. 669/1270)'dir. Ancak yazdığı şerhi kendisi değil öğrencisi Küçük Şelevbîn diye anılan Muhammed b. 'Ali el-Ensârî el-Mâlakî (ö. 670/1271) tamamlamıştır³².

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de Ahmed b. 'Abdu'n-Nûr el-Malakî (ö. 702/1302)'dir.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de Muhammed b. 'Ali b. el-Fahhâr el-Mâlakî el-Cüzzâmî (ö. 733/1332)'dir³³.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de Şemsüddîn, Ebu'l-'Abbâs, Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Habbâz el-Erbilî (ö. 739/1338)'dir³⁴.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de es-Seyyid 'Ali b. Meymûn el-Mağribî (ö. 917/1511)'dir³⁵.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de 'İzzüddîn el-'Acemî el-Mâzenderânî [المازندراني] (ö. 917/1511)'dir³⁶.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'yi şerhedenlerden biri de Radiyyüddîn, İbrâhîm b. Ca'fer el-Erbilî (ö. /)'dir³⁷.

Mukaddimetü'l-Cezûliyye'nin şerhlerinden biri de memzûc (iç içe geçmiş) bir şerhtir. Baş tarafı şöyledir:

الحمد لله الذي افتتح بالحمد كتابه ... الخ

Kitâbını hamd ile açan Allâh'a hamd olsun³⁸.

el-İmâm Ebû Mûsâ, 'İsâ el-Cezûlî'nin başka bir "Mukaddime"si daha vardır. İbnü'l-Berrî'ye cümleleri okuduğu zaman yazmıştır. Bu "Mukaddime", bazı talebelerinin kendisine sorduğu meseleleri ve kendisinin bunlara verdiği cevapları içerir. Talebelerin soruları bir süre devam etmiş, el-Cezûlî, bunlara verdiği cevapları ayrı bir yerde toplayınca bu mukaddime oluşmuştur. İbn Hallikân'ın dediği gibi içinde bazı kapalı ifadeler de vardır. İnsanlar

³¹ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1800.

³² Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

³³ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

³⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

³⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

³⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

³⁷ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

³⁸ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

alıp kullanmışlardır. “Bu ifâdeler, sana mı ait?” diye sorduklarında, verâ‘ (takva) sı sebebiyle kendisine ait olduğunu söylemekten çekinmiştir³⁹.

7. el-Emâlî: Ebu’l-Hüseyin ‘Ali b. Süleymân el-Ahfeş en-Nahvî (ö. 315/927). Küçük Ahfeş diye bilinir. Ebu’l-‘Abbâs Sa‘leb’den, Müberred’den, Fâzıl el-Yezîdî’den ve Ebu’l-‘Aynâ’ ed-Darîr’den rivâyet etmiştir. Büyük Ahfeş ise Hârûn b. Mûsâ (ö. 292/904)’dır. Konusu lügat/**dildir**⁴⁰.

8. el-Emâlî: İbn Düreyd, Muhammed b. Ebî Bekr el-Lüğavî (ö. 321/ 933): **Arapça** hakkındadır. Celâlüddîn ‘Abdurrahman es-Süyûtî onu özetlemiş ve Katfu’l-Verîd [قطف الوريد] “*Güllerin derilmesi*” adıyla özetlemiştir. İbn Düreyd’in Emâlî’si “*Ta’lîk min Emâlî İbn Düreyd*” adıyla 1404/1984 yılında Kuveyt’te neşredilmiştir. Ziriklî, İbn Düreyd’in Emâlî’sinin el-yazması bir nüshasını Rabat kütüphanesinde gördüğünü, küçük bir nüsha olduğunu ve Dimesşk’tte 641/1243’de istinsâh edildiğini söyler⁴¹.

9. el-Emâlî: Ebû ‘Ömer, Muhammed b. ‘Abdilvâhid ez-Zâhid, Sâhibu Sa‘leb (ö. 328/939’de sağ). Konusu **nahiv**dir. 328/939 yılında Sa‘leb’in müstemlîsi olarak ona eşlik etmiştir⁴².

10. el-Emâlî: Yûsuf b. Ya’kûb et-Tenûhî (ö. 329/940). Konusu **edebiyât**tır. Ebu’l-‘Abbâs et-Tenûhî el-Mencebî’nin edebiyât meclisleri tertiplelediği ve bu meclislerde İbn Hâleveyh’in “Emâlî”sini de derse konu ettiği, hatta ona methiye olarak şu beyti söylediği rivâyet edilmektedir:

فشيبت ما ينشج من فتقاته
على دير قرمان أكف بني عوف⁴³

11. el-Emâlî: Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, Ebu’l-Kâsım en-Nahvî (ö. 340/951)⁴⁴: Müellif, bu eserini, Dimesşk’tte yazdırmıştır. Asıl konusu **nahiv**dir. Edebiyata ait bilgileri de içerir. el-Cümel ve’l-İzâh [الجمال والإيضاح] ile Şerhu Hutbeti Edebi’l-Kâtib [شرح خطبة أدب الكاتب] onun eserlerindedir⁴⁵. Tam adı, “*el-Emâlî fî Müşkilâti’l-Kur’ânîyye ve’l-Hikem ve’l-Ehâdîsi’n-Nebeviyye*”⁴⁶ olan bu

³⁹ Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-Zünûn*, 2: 1800.

⁴⁰ el-Âmidî (ö. 370/980), *el-Mu‘telef ve’l-Muhtelef*, 113, 162; el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1072), *Târîhu Bağdâd*, 11: 433; Ziriklî, *el-A‘lâm*, 1: 277.

⁴¹ Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu‘cemu’l-Üdeba’*, 6: 2495; 7: 336; Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-Zünûn*, 1: 162; 2: 1353; Ziriklî, *el-A‘lâm*, VI, 80; Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 20.

⁴² İbnü’l-Adîm, ‘Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Ebî Cerâde el-‘Ukaylî, Kemâlüddîn (ö. 660/1262), *Büğyetü’l-Taleb fî Târîhi Haleb*. thk: Süheyl Zekkâr [س], 12 Cilt, (byy.: Dâru’l-Fikr, trs.), 6: 2942; 7: 3060’da Ebû ‘Amr olarak kayıtlıdır.

⁴³ İbnü’l-Adîm (ö. 660/1262), *Büğyetü’l-Taleb fî Târîhi Haleb*, 10: 4500.

⁴⁴ Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 22’de (ö. 337/948) olarak kayıtlıdır.

⁴⁵ Ebû İshâk, İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc’ın talebesidir. Ona nisbetle Zeccâcî denmiştir. Bakınız: el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1072), *Târîhu Bağdâd*, 21: 116; Ya’kût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu‘cemu’l-Üdeba’*, 1: 92; 2: 492; 7: 3336; ez-Zehebî, Şemsüddîn, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân b. Kaymâz (ö. 748/1347), *Siyerü A‘lâmi’n-Nübelâ’*, thk: Şu‘ayb el-Arnâvud başkanlığındaki ilmî bir komisyon, 3. Baskı, 25 Cilt, (İki cildi fihrist), (byy.: Müessetü’r-Risâle, 1405/1985), 15: 475.

⁴⁶ Müşkilü’l-Hadîs (Muhtelifü’l-Hadîs): Aralarını te’lif etme imkânı olmakla birlikte dış görünüşü bakımından tezâd teşkil ediyormuş his sini veren hadisleri inceleyen bir ilim dalıdır. İzzüddîn b. ‘Abdisselâm’ın eserinin Kur’ân, Hadîs, Fıkıh vb. ilimlerdeki müşkilleri konu edinmesi sebebiyle bu

eser, Kur'ân âyetlerinin tefsîri, târihî bilgiler vb. yanı sıra şiir ve nesir örnekleri içeren bir ahbâr mecmûası olup edebiyât kitabı mâhiyeti arz eder. Eserde konular dağınık bir şekilde işlenmiştir. Bunun nedeni, eserin müellifin ilim meclislerinde öğrencilerine dikte ettirdiği ders notlarından oluşması ve her derste ayrı ayrı konuların ele alınmış olmasıdır. Eser, bilhassa şiir metinleri açısından zengindir. el-Emâlî'nin el-Emâlî'l-Kübrâ, el-Emâlî'l-Vüstâ ve el-Emâlî's-Suğrâ olmak üzere birden fazla nüshasının bulunduğu ve Ahmed b. el-Emîn eş-Şinkîti tarafından 1324/1906 yılında Mısır'da neşredilen el-Emâlî'nin el-Emâlî's-Suğrâ olabileceği belirtilmektedir. el-Emâlî, Muhammed 'Abdusselâm Hârûn tarafından tahkîk edilerek 1382/1963 yılında Kâhireden neşredilmiş, 1983 ve 1987 yılında Beyrût'ta ofset olarak basılmıştır⁴⁷.

12. el-Emâlî: Yemût b. Muzerre' المززع (ö. 340/951). Sadece **Edebiyât**'la ilgilidir⁴⁸.

13. el-Emâlî'l-Yevâkîti li Ebî 'Amr ez-Zâhid, Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hâşim (ö. 345/956). Ebu'l-'Abbâs Sa'leb'in arkadaşıdır. Hatta "Ġulâmu Sa'leb" diye de meşhûrdur. Eserin konusu **lüğat/dildir**. Ömrünün son döneminde yazmıştır. İbrâhîm b. Ahmed b. Muhammed Tôzûn et-Taberî en-Nahvî, kendisinden bu eserini bizzat yazarak nakletmiştir⁴⁹.

14. el-Emâlî: İbnü'l-Müneccim 'Alî b. Hârûn b. Yahyâ (ö. 352/963). Konusu **şiir ve edebiyât**tır. "Şehru Ramazân", "er-Reddü 'ale'l-Halîl fi'l-'Arûz", "en-Nevrûz ve'l-Mehrecân" "el-Fark beyne İbrâhîm b. Mehdî ve İshâk el-Mevsilî fi'l-Ġinâ" gibi eserleri vardır⁵⁰.

15. el-Emâlî: Ebû İshâk en-Nüceyremî [النحيرمي] el-Basrî, İbrâhîm b. 'Abdillâh b. Muhammed (ö. 355/966). "Eymânu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye" adlı basılmış başka bir eseri daha vardır. Zeccâc (ö. 311/923)'ın arkadaşlarından biridir. Konusu **Edebiyât**tır⁵¹.

16. el-Emâlî: 'İsmâ'îl b. el-Kâsım b. 'Ayzûn b. Hârûn (ö. 356/966). Konusu **lüğat/dildir**⁵².

türde yazılan bazı eserlere örnek olarak şunlar verilebilir: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'nin (ö. 204/819) "Kitâbu İhtilâfi'l-Hadis"i bunun ilk örneğidir. 'Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî'nin (ö. 276/889) "Te'vilü Muhtelefû'l-Hadis" adlı eseri ise bu sahanın en meşhûr örneklerindedir. Ayrıntı için bkz: Ünal, Yavuz, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları (1920-1997)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) O.M.Ü: S.B.E., (Samsun: 1993).

⁴⁷ Kenan Demirayak ve M. Sadî Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 22.

⁴⁸ Câbir İbrâhîm Rûmiyye, *en-Nahvu fi'l-Emâlî İbn Hâcib ve medâ Teessürîhî bi'bnî's-Şecerî*, (Danışman: Prof. Dr. Münâ İlyâs, Dimeşk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap dili bölümü doktora tezi, Şâm/Dimeşk: 1422/2001), 37.

⁴⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 6: 2557.

⁵⁰ İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî el-Mu'tezilî eş-Şîfî (ö. 438/1047), *el-Fihrist*, thk: İbrâhîm Ramazân, 1. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997), 177; Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 7: 3116; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5: 30.

⁵¹ Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 2: 625; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1: 49.

⁵² el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414), *el-Bülğa fî Terâcümi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Lüğa*, 91.

17. Emâli'l-Kâlî veya en-Nevâdir: eş-Şeyh Ebû 'Ali b. İsmâ'îl b. el-Kâsım el-Kâlî el-Bağdâdî el-Lügavî (ö. 356/966): Konusu **lüğat/dildir**. Üç yüz otuz (330/941) senesinden sonra Kurtuba'da imla ettirmiştir⁵³.

Ebû 'Alî el-Kâlî'nin Kurtuba'da, Perşembe günleri, Câmî'atu'z-Zehrâ'da öğrencilere verdiği konferansları (ders notlarını) daha sonra bir araya getirmek sûretiyle te'lîf ettiği bir eserdir. Eserdeki konu tertipsizliği ve bazı hususlarda istidrata yer verilmesi, esere bir kitap telif etmek amacıyla başlanmadığını göstermektedir. el-Kâlî, bu eserinde şiir, nesir, ahbâr ve nevâirden seçmeleri derlemiş, dil ile ilgili hususlara da yer vererek adı geçen konularda açıklamalar yapmıştır. Eserde belli bir metot yoktur. Konular yazım esnasında oluşan şartlara ve öğrencilerin sorularına bağlı olarak serdedilmiştir.

el-Kâlî, bu eserine bir de "*Zeylü Emâlî ve'n-Nevâdir*" adlı bir zeyl yazmıştır. Doğuda ve batıda büyük ilgi gören el-Emâlî, bazı âlimlerce tenkîd edilmiş ve Endüslü 'Abdullâh b. 'Abdil'azîz el-Bekrî (ö. 487/1094), el-Kâlî'nin yanlışlarını ele aldığı "*et-Tenbîh 'alâ Evhâmi Ebî 'Alî el-Kâlî fî Emâlîh*" adlı bir eser, el-Emâlî'yi şerhettiği "*el-Leâlî fî Şerhi Emâlî'l-Kâlî*" adlı başka bir eser telif etmiş olup sonuncusu 'Abdulazîz el-Meymenî tarafından "*Sımtu'l-Leâlî fî Şerhi Emâlî'l-Kâlî*" adıyla 1354/1935 yılında Kâhire'de neşredilmiştir.

el-Emâlî, ilk kez 1324/1906 yılında Bulak'ta iki cilt olarak basılmış, F. Krenkow ve A. Bevan, eserde şiirleri nakledilen şâirlerle bu şiirlerin kâfiye indeksini yapmışlardır. (Leiden. 1913). Eser, tahkikli olarak Muhammed 'Abdulcevâd el-Asma'î tarafından dört cilt iki kitap (birinci kitapta iki cilt olarak el-Emâlî, bir cilt olarak Zeyl, bir cilt olarak da el-Bekrî'nin et-Tenbîh adlı eseri yer almaktadır) hâlinde 1344/1926 yılında Kâhire'de neşredilmiştir⁵⁴. Daha sonra Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye Kâhire 1946; Matba'atü's-Sa'âde, byy., 1954; Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut (trs)'ta basılmıştır.

18. el-Emâlî: Ebû 'Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hamdân İbn Hâleveyh (ö. 370/980)⁵⁵: Konusu **nahiv**dir. "*Kitâbu'l-İştikâk*", "*Kitâbu'l-Cümel fi'n-Nahv*", "*Kitâbu لغة أطرغش لغة*", "*Kitâbu'l-Kırâât*", "*Kitâbu'l-Mübtedâ*", "*Kitâbu İrâbi Selâsîne sûreten mine'l-Kur'ân*", "*Kitâbu'l-Maksûr ve'l-Memdûd*", "*Kitâbu'l-Müzekker ve'l-Müennes*", "*Kitâbu'l-İltifât*", "*Kitâbu Şerhi'l-Fasîh*", "*Kitâbu Leyse*" gibi eserleri vardır. Ebu'l-Abbâs et-Tenûhî el-Mencebî'nin edebiyât meclisleri tertiplemediği ve bu meclislerde İbn Hâleveyh'in "Emâlî"sini de derse konu ettiği, hatta ona methiye olarak şu beyti söylediği rivâyet edilmektedir:

⁵³ Kâtip Çelebî, *Kesfü'z-Zünûn*, 1: 165.

⁵⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 7: 3336; 7: 3444; Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 23; Hüseyin Elmali, "el-Emâlî", Ebû Ali el-Kâlî'nin (ö. 356/967) dil ve edebiyata dair eseri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1995), 11: 72.

⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 3: 1031.

*Bulutlarından/selav/yarıklarından akan/dökülen sular, Avf oğullarının ellerindeki kazanlardan dökülenlere benzetildi*⁵⁷.

19. el-Emâlî: el-Hüseyin b. el-Hasan Ebu'l-Kâsım et-Temîmî el-Vâsânî (ö. Yaklaşık 390/999). Seçkin bir şâirdir. Konusu büyük oranda **şii**dir ve **hi-civ** niteliklidir⁵⁸.

20. el-Emâlî: el-Merzûkî: Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî (ö. 421/1030) tarafından te'lîf edilen eser, **tefsîr, i'râb, sarf, lügat/dil, mesel ve şii** bakımından zengin metinleri ihtivâ eder. Eser, Yahyâ el-Cubbûrî (veya Cebbûrî) tarafından tahkik edilerek, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1995 yılında neşredilmiştir⁵⁹.

21. el-Emâlî's-Seyyid Şerîf el-Murtezâ: Ebu'l-Kâsım 'Alî b. el-Hüseyin (ö. 436/1044) tarafından telif edilen ve "*Ğureru'l-Fevâid ve Düreru'l-Kalâid*" adıyla da bilinen eser, seksen meclisten oluşur ve her bir meclis, genellikle bir **âyet ile başlayıp müellif, konu ile ilgili tarihi olayları, şii ve nesir**-den metinleri serdeder. *el-Emâlî*, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm tarafından tahkik edilmiş ve iki cilt hâlinde Kâhire 1945'de neşredilmiştir. Daha sonra Kâhire 1373/1954 ve Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, Kâhire 1387/1967'de neşredilmiştir⁶⁰.

22. el-Emâlî: el-Kusbânî [القصابي], el-Fadl b. Muhammed b. 'Ali b. el-Fadl, Ebu'l-Kâsım en-Nahvî el-Basrî (ö. 444/1052)⁶¹: Konusu **nahiv**dir.

23. Emâlî's-Safve min Eş'âri'l-'Arab li Ebi'l-Kâsım, Fadl b. Muhammed el-Basrî, en-Nahvî (ö. 444/1052)⁶².

24. el-Emâlî: Ebu'l-'Alâ, Ahmed b. 'Abdillâh el-Ma'arrî (ö. 449/1057): Yüz kürrâse/not defteri, kitapçıktan oluşmaktadır ve tamamlanmamıştır⁶³.

25. el-Emâlî: el-Kâdî Ebû Mansûr Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî (ö. 450/1058). "Kitâbu'l-Ensâb" sâhibi 'Abdulkerîm es-Sem'ânî'nin dedesinin babasıdır. **Lügat/dil ve nahiv** hususunda eserleri vardır⁶⁴. es-Sem'ânî, ona ait Emâlî'deki bazı meclislerde, Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. İsmâ'îl b. Ebî Harb el-Bemlânî el-Mervezî (ö. 510/1116)'nin adının geçtiğini gördüğünü söylemiştir⁶⁵.

⁵⁶ İbnü'l-'Adîm (ö. 660/1262), *Büğyetü't-Taleb fi Târîhi Haleb*, 10: 4500.

⁵⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 231.

⁵⁸ İbnü'l-'Adîm (ö. 660/1262), *Büğyetü't-Taleb fi Târîhi Haleb*, 4: 2337.

⁵⁹ Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 27.

⁶⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 7: 3421; Mücteba Uğur, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, (Ankara: TDV yayınları, 1996), 75-77; Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 28.

⁶¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 5: 2180; 7: 3336.

⁶² Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 165.

⁶³ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 163.

⁶⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 185.

⁶⁵ es-Sem'ânî, Ebû Sa'd, 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî el-Mervezî (ö. 562/1166), *el-Müntehab min Mu'cemi Şüyühi's-Sem'ânî*, dirâse ve thk: Muvaffak b. 'Abdillâh b. 'Abdilkadir, 1. Baskı, (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1996), 1795.

26. el-Emâli'r-Rebe'î: Îsâ b. İbrâhîm er-Rebe'î (ö. 480/1087) tarafından te'lîf edilen eser, ilmî toplantılardaki sohbetlerin müellifin öğrencisi Zeyd b. el-Hasan tarafından imlâsı yoluyla kaleme alınmış şeklidir. **Lügât/dille** ilgilidir.

'Ummân'da kaleme alındığı için "*el-Emâli'l-'Ummâniyye*" adıyla da bilinen eser, Hâdî Hasan Hammûdî tarafından, vizâretü's-sekâfe ve't-türâs, 1413/1992 yılında 'Ummân'da neşredilmiştir⁶⁶.

27. el-Emâlî: Ebû 'Abdillâh, Selmân⁶⁷ b. Ebî Tâlib, 'Abdullâh İbnü'l-Fetâ el-Hulvânî (ö. 494/1100): Konusu **lügât/dildir**⁶⁸.

28. el-Emâlî: İbnü's-Şecerî, Ebu's-Se'âdât, Hibetullâh b. 'Ali b. Muhammed b. 'Ali b. 'Abdillâh b. Ebî'l-Hasan b. 'Abdillâh el-Emîn b. 'Abdillâh b. el-Hasan b. Ca'fer b. el-Hasan b. 'Ali b. Ebî Tâlib (ö. 542/1147) tarafından te'lîf edilen eser, her biri risâle şeklindeki seksen dört meclisten meydana gelmekte, **müellife yöneltilen çeşitli sorulara müellif tarafından verilen cevaplardan oluşmaktadır**. Çeşitli **gramer konuları, meşhûr Arap şâirlerinin bazı şiirleri, 'arûz, kafiye, belâgat, târîh, ahbâr, tefsîr ve naklettiği şiirlerde geçen şehirlere ait bilgiler** ihtivâ eden eserde müellif, "fasıl" veya "mesele" başlığı altında konu dışına çıkmakta ve sorulara cevaplar vermekte, zaman zaman edebî ve târîhî bilgilere yer vermekte, meşhur dilcilerin konu ile ilgili görüşlerini aktarmakta, sonunda da kendi görüşünü belirtmektedir.

Zeynü'l-Âbidîn el-Müsevî, Habîb 'Abdullâh b. Ahmed el-'Alevî ve 'Abdurrahmân el-Yemânî tarafından ortak tashihlerle iki cilt olarak 1930 yılında Haydarâbâd'da yayınlanan eser, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî tarafından tahkik edilerek üç cilt halinde 1992 yılında Kâhire'de neşredilmiştir⁶⁹.

Mu'cemu'l-Üdebâ'da onunla ilgili olarak şöyle denir:

Müellifin en kapsamlı ve en faydalı eseridir⁷⁰. Edebiyâtta beş fenni içermektedir⁷¹. Sekiz mücelleddir. 524 yılında Receb ayının on yedisinde on dokuzuncu meclisten sonra bitmiştir.

⁶⁶ Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 30.

⁶⁷ İnbâhu'r-Ruvvât ve Mir'âtü'l-Cenân'da Süleymân olarak kayıtlıdır. Bakınız: el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414), *el-Bülğa fi Terâcümi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Lüğa*, 148'den naklen.

⁶⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, 7: 3336; el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414), *el-Bülğa fi Terâcümi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Lüğa*, 148; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 163; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3: 111.

⁶⁹ Bazı kaynaklarda vefâtı 542/1147 diye kayıtlıdır. Bkz: Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Üdebâ*, 6: 2775'de ve el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414), *el-Bülğa fi Terâcümi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Lüğa*, 308; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8: 74; Hüseyin Elmalı, "el-Emâlî", İbnü's-Şecerî'nin (ö. 542/1148), daha çok Arap dili ve edebiyatının çeşitli meselelerini ele aldığı eseri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 1995), 11: 73; Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 32; Bazı kaynaklarda ise (ö. 572/1176) şeklindedir. Bkz: Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

⁷⁰ Muhakkik, "Mu'cemu'l-Üdebâ'nın Kaynakları" bahsinde, Yâkût el-Hamevî'nin eserini yazarken 11 tene Emâlî'nin yanında olduğunu söylemektedir. Bakınız: Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Üdebâ*, 7: 2924.

⁷¹ el-Enbârî (ö. 577/1181), *Nüzhetu'l-Elibbâ' fi Tabakâti'l-Üdebâ*, 300. el-Enbârî, ayrıca burada ona âit bir çok fazileti sayarken şunu da aktarır: İbnü's-Şecerî'nin konuştuğu her şeyde hikmet vardı.

İbn Hallikân, onun hakkında şöyle demiştir:

Bu eserini seksen dört mecliste yazdırmıştır. En son Mütenebbî'nin beyitleriyle son bulmuştur. Şârihlerin bu beyitler hakkında söyledikleriyle birlikte kendi görüşlerini de eklemiştir. Faydalı kitâplardan biridir. **Edebiyâtta pek çok fevâidi** içermektedir. Yazdırması bitince Ebû Muhammed b. el-Haşşâb onun yanına gelmiş ve eserini kendisine okumasını istemiştir. Okumak istemeyince Ebû Muhammed b. el-Haşşâb, birkaç mevzûda ona reddiye yazmıştır. Bu sefer de Ebu's-Se'âdât, ona reddiye yazmak durumunda kalmıştır. Ebû Muhammed b. el-Haşşâb, tekrar bazı hatalarını bildirdiği İntisâr [انتصار] "*zafer*" adlı bir reddiye yazmıştır. Küçük hacmine rağmen faydalı bir kitaptır⁷².

29. el-Emâlî's-Süheylî: Endülüslü âlim Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh es-Süheylî (ö. 581/1185) tarafından te'lîf edilen eser, İbrâhîm b. Yûsuf el-Vehrânî (ö. 569/1173) tarafından nahiv, dil, hadis ve fıkıh alanında yöneltilen sorulara es-Süheylî tarafından verilen ve el-Vehrânî'ye imlâ ettirilen cevaplardan müteşekkil bir **lügat/dil** kitabıdır. Eserde "*el-mes'ele*" başlığı altında başlıca beş konu ele alınmakta olup birinci mes'ele "gayr-i munsarif isimler", ikinci mes'ele "teşbîh kâfı", üçüncü mes'ele, "belâ" ve "na'am" ile cevap verme hakkındadır. Dördüncü mes'ele başlığı altında es-Süheylî tarafından hadîslerdeki nahiv ve dil ile ilgili problemlere verilen yetmiş dört cevap, beşinci mes'ele başlığı altında ise es-Süheylî'nin talâk ve lâzım olan îmân hakkında yöneltilen sorulara verdiği yetmiş dokuz cevap yer almaktadır.

Endülüs nahiv mektebinin görüşlerini de yansıtmaya bakımından dil ve nahiv açısından önem taşıyan eser, Muhammed İbrâhîm el-Bennâ tarafından tahkîk edilerek "*Emâlî's-Süheylî fi'n-Nahv ve'l-Lüğa ve'l-Hadîs ve'l-Fıkh*" adıyla 1970 yılında Mısır'da neşredilmiştir⁷³.

30. el-Emâlî: İbn Hâcib, Ebû 'Amr Osman b. 'Ömer en-Nahvî, el-Mâlikî (ö. 672/1273). Konusu **nahiv**dir. Tek cild olup, içinde bazı âyetlerin tefsîri vardır. Zemahşerî'nin el-Mufasssal'ının konularına bağlı olarak ve el-Kâfiye'nin konularına paralel olarak gayet güzel biçimde hazırlanmış nahivden çeşitli fevâidler içermektedir. Fahr Sâlih Süleymân Kaddâre tarafından doktora tezi olarak tahkîk edilmiştir⁷⁴.

Bir keresinde Alevîlerden iki kişinin kendisini çektiğini görünce onlara şöyle dedi: Evlâdım, hoş görülü olun. Çünkü hoş görü, bütün ayıpların kabridir. Pek çok insanın sayılamayacak kadar ayıbı olmasına rağmen onları görmez de başkalarının ayıplarıyla uğraşır. Ancak onların ayıpları bir gün gelip yok olurken, ayıplayanda tezâhür eder. Başkalarının ayıplarını görmeyenlere gelince, Allâh, bu davranışları sâyesinde kendilerinde olan ayıplarını yok eder.

⁷² Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Üdeba'*, 7: 3336; ez-Zehabî (ö. 748/1347), *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, 20: 196; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162.

⁷³ Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 166.

⁷⁴ Kâtip Çelebî (ö. 1067/1656), *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 162; Fahr Sâlih Süleymân Kaddâre, *Tahkîku Kitâbi'l-Emâlî li'bnî'l-Hâcib (ö. 646/1248)*, (Doktora tezi), (Yöneten: İbrâhîm 'Abdurrezzâk el-Besyûnî), Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Lüğaviyyat bölümü, (Kâhire: 1403/1982), Mukaddime kısmı: s. ج، ب، ا.

31. el-Emâlî: Muhammed Emîn el-Muhibbî (ö. 1111/1699/): Konusu **lüğat/dil ve edebiyât**tır⁷⁵.

D. ARAP DİLİ VE EDEBİYATIYLA İLGİLİ EMÂLİLERİN KENDİ İÇİNDE TASNİFİ

1. Konusu Lüğat/dil Olanlar

İbn Haddâd diye de bilinen Sa'îd b. Muhammed Ebû 'Osmân el-Ğassânî (ö. 302/914), el-Hâmîd (ö. 305/918), Ebu'l-Hüseyn 'Ali b. Süleymân el-Ahfeş en-Nahvî (ö. 315/927), el-Yevâkît li Ebî 'Amr ez-Zâhid, Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hâşim (ö. 345/956), eş-Şeyh Ebû 'Ali b. İsmâ'îl b. el-Kâsım el-Kâlf el-Bağdâdî el-Lüğavî (ö. 356/966), er-Rebe'î: Îsâ b. İbrâhîm er-Rebe'î (ö. 480/1087), Ebû 'Abdillâh, Selmân b. Ebî Tâlib, 'Abdullâh İbnü'l-Fetâ el-Hulvânî (ö. 494/1100), Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh es-Süheyfî (ö. 581/1185)'nin emalileri nin konusu **lüğat/dildir**.

2. Konusu Nahiv Olanlar

Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs, Ahmed b. Yahyâ en-Nahvî (ö. 291/903), eş-Şeyh Ebû İshâk, İbrâhîm b. Muhammed en-Nahvî (ö. 312/924), Ebû 'Ömer, Muhammed b. 'Abdilvâhid ez-Zâhid, Sâhibu Sa'leb (ö. 328/939'de sağ), Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım en-Nahvî (ö. 340/951)⁷⁶, Ebû 'Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân İbn Hâleveyh (ö. 370/980)⁷⁷, el-Kusbânî [القصابي], el-Fadl b. Muhammed b. 'Ali b. el-Fadl, Ebu'l-Kâsım en-Nahvî el-Basrî (ö. 444/1052)⁷⁸, İbn Hâcib, Ebû 'Amr Osman b. 'Ömer en-Nahvî, el-Mâlikî (ö. 672/1273)'nin emâflerinin konusu **nahivdir**.

3. Konusu Edebiyât Olanlar

Yûsuf b. Ya'kûb et-Tenûhî (ö. 329/940), Yemût b. Müzerre' المزروع (ö. 340/951), Ebû İshâk en-Nüceyremî [النحيرمي] el-Basrî, İbrâhîm b. 'Abdillâh b. Muhammed (ö. 355/966)'nin emâflerinin konusu **edebiyât**tır.

4. Konusu Şiir ve Edebiyat Olanlar

İbnü'l-Müneccim 'Alî b. Hârûn b. Yahyâ (ö. 352/963), el-Hüseyn b. el-Hasan Ebu'l-Kâsım et-Temîmî el-Vâsânî (ö. Yaklaşık 390/999)'nin emâflerinin konusu **şiir ve edebiyât**tır.

5. Konusu Muhtelif Olanlar

Ebû 'Abdillâh Muhammed b. el-'Abbâs el-Yezîdî (ö. 310/922 veya 313/925), İbn Düreyd, Muhammed b. Ebî Bekr el-Lüğavî (ö. 321/ 933), el-Merzûkî: Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî (ö. 421/1030), es-

⁷⁵ el-Murâdî, Muhammed Halîl b. 'Ali b. Muhammed b. Muhammed Murâd el-Hüseynî, Ebu'l-Fadl (ö. 1206/1791), *Silkü'd-Dürer fî A'yânî'l-Karnî's-Sânî 'Aşer*, 3. Baskı, 4 Cilt, (byy.: Dâru'l-Beşâirî'l-İslâmiyye, Dâru İbn Hazm, 1408/1988), 4: 86.

⁷⁶ Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 22'de (ö. 337/948) olarak kayıttır.

⁷⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 3: 1031.

⁷⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 5: 2180; 7: 3336.

Seyyid Şerîf el-Murtezâ: Ebu'l-Kâsım 'Alî b. el-Hüseyin (ö. 436/1044), Ebu'l-Kâsım, Fadl b. Muhammed el-Basrî, en-Nahvî (ö. 444/1052), Ebu'l-'Alâ', Ahmed b. 'Abdillâh el-Ma'arrî (ö. 449/1057), el-Kâdî Ebû Mansûr Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî (ö. 450/1058), İbnü's-Şecerî, Ebu's-Se'âdât, Hibetullâh b. 'Ali b. Muhammed b. 'Ali b. 'Abdillâh b. Ebi'l-Hasan b. 'Abdillâh el-Emîn b. 'Abdillâh b. el-Hasan b. Ca'fer b. el-Hasan b. 'Ali b. Ebî Tâlib (ö. 542/1147), Muhammed Emîn el-Muhibbî (ö. 1111/1699/)'nin emâlfileri, **lûgat/dil, sarf, nahiv, tefsîr ve edebiyât** gibi muhtelif konuları içermektedir.

E. ARAP DİLİ VE EDEBİYATIYLA İLGİLİ EMÂLİLERİN MAHTÛT VE MATBÛ' OLMASI BAKIMINDAN TASNİFİ

1. Mahtût Olanlar

Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs, Ahmed b. Yahyâ en-Nahvî (ö. 291/903), İbn Haddâd diye de bilinen Sa'îd b. Muhammed Ebû 'Osmân el-Ğassânî (ö. 302/914), el-Hâmid (ö. 305/918), ez-Zeccâc, Ebû İshâk, İbrâhîm b. Muhammed en-Nahvî (ö. 312/924), eş-Şeyh Ebû İshâk, İbrâhîm b. Muhammed en-Nahvî (ö. 312/924), Ebu'l-Hüseyin 'Ali b. Süleymân el-Ahfeş en-Nahvî (ö. 315/927), Ebû 'Ömer, Muhammed b. 'Abdilvâhid ez-Zâhid, Sâhibu Sa'leb (ö. 328/939'de sağ), Yûsuf b. Ya'kûb et-Tenûhî (ö. 329/940), Yemût b. Mûzerre' المزرع (ö. 340/951), el-Emâlî'l-Yevâkît li Ebî 'Amr ez-Zâhid, Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hâşim (ö. 345/956), İbnü'l-Müneccim 'Alî b. Hârûn b. Yahyâ (ö. 352/963), Ebû İshâk en-Nüceyremî [النحيرمي] el-Basrî, İbrâhîm b. 'Abdillâh b. Muhammed (ö. 355/966), 'İsmâ'îl b. el-Kâsım b. 'Ayzûn b. Hârûn (ö. 356/966), Ebû 'Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hamdân İbn Hâleveyh (ö. 370/980), el-Hüseyin b. el-Hasan Ebu'l-Kâsım et-Temîmî el-Vâsânî (ö. Yaklaşık 390/999), el-Kusbânî [القصباني], el-Fadl b. Muhammed b. 'Ali b. el-Fadl, Ebu'l-Kâsım en-Nahvî el-Basrî (ö. 444/1052), Safve min Eş'âri'l-'Arab li Ebi'l-Kâsım, Fadl b. Muhammed el-Basrî, en-Nahvî (ö. 444/1052), Ebu'l-'Alâ', Ahmed b. 'Abdillâh el-Ma'arrî (ö. 449/1057), el-Kâdî Ebû Mansûr Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî (ö. 450/1058), Ebû 'Abdillâh, Selmân b. Ebî Tâlib, 'Abdullâh İbnü'l-Fetâ el-Hulvânî (ö. 494/1100), Muhammed Emîn el-Muhibbî (ö. 1111/1699/)'nin emâlfileri **mahtût**tur.

2. Matbû' Olanlar

Ebû 'Abdillâh Muhammed b. el-'Abbâs el-Yezîdî (ö. 310/922 veya 313/925), İbn Düreyd, Muhammed b. Ebî Bekr el-Lüğavî (ö. 321/ 933), Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım en-Nahvî (ö. 340/951), eş-Şeyh Ebû 'Ali b. İsmâ'îl b. el-Kâsım el-Kâlî el-Bağdâdî el-Lüğavî (ö. 356/966), el-Merzûkî: Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî (ö. 421/1030), Seyyid Şerîf el-Murtezâ: Ebu'l-Kâsım 'Alî b. el-Hüseyin (ö. 436/1044), er-Rebe'î: İsâ b. İbrâhîm er-Rebe'î (ö. 480/1087), İbnü's-Şecerî,

Ebu's-Se'âdât, Hibetullâh b. 'Ali b. Muhammed b. 'Ali b. 'Abdillâh b. Ebi'l-Hasan b. 'Abdillâh el-Emîn b. 'Abdillâh b. el-Hasan b. Ca'fer b. el-Hasan b. 'Ali b. Ebî Tâlib (ö. 542/1147), es-Süheyfî: Endülüslü âlim Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh es-Süheyfî (ö. 581/1185), İbn Hâcib, Ebû 'Amr Osman b. 'Ömer en-Nahvî, el-Mâlikî (ö. 672/1273)'nin emâllileri **matbû'**dur.

SONUÇ

Araştırmamıza konu ettiğimiz Emâllîlerin önemli bir yekûn⁷⁹ tuttuğunu gördüğümüzde bu ilmî geleneğin, İslâm ümmetinin hâfızasındaki ilmî birikimin gelecek nesillere aktarımında ne derece önemli yere sahip olduğuna bir kere daha şahit olduk.

Arap dili ve edebiyatıyla ilgili olarak tespit ettiğimiz emâlliler, nisbet edilen kişinin vefat târîhine göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Buna göre **ilk** emâllî, Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs, Ahmed b. Yahyâ en-Nahvî (ö. 291/903)'nin eseri, **son** emâllî ise Muhammed Emîn el-Muhıbbî (ö. 1111/1699/)'nin eseridir.

Tespit edilen otuz bir emâllinin yirmi bir (21) tanesi **mahtût**; on (10) tanesi **matbu'**dur. Bu demektir ki pek çok emâllî, onları tahkîk ve tab' edecek değerli araştırmacıları beklemektedir.

Emâllî türündeki eserler, daha ziyâde öğrencilerin sorduğu sorulara göre şekillendiği için o günkü sosyal, kültürel ve ilmî yapıyı yansıtmaları bakımından bu tür eserlerin tahkîkinin çok daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

'Abdu'l-Cevâd Sâbir İsmâ'îl. "el-Emâli". *el-Mevsû'atu'l-İslâmiyyetü'l-Âmme*. Kâhire: 2003.

'Abdül Mün'im Seyyid Abdul'âl. *Cumû'u't-Teksîr ve't-Tashîh*, Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1977.

el-Âmidî, Ebu'l-Kâsım, el-Hasan b. Bişr (ö. 370/980). *el-Mu'telef ve'l-Muhtelef fî Esmâi's-Şu'arâi ve Künâhüm ve Elkâbühüm ve Ensâbühüm ve Ba'du Şi'rihim*. tahkîk: F. Kronko [ف. كرنكو], Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411/1991.

Aydın, Abdullah. "İmla". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 2000.

Butrus b. Pôlis b. 'Abdillâh el-Bustânî (ö. 1300/1883). *Muhîtu'l-Muhît*. Beyrût: Dâiretü'l-Ma'ârifil-'Arabiyye, el-Matba'atu'l-Katôlikiyye, 1958.

⁷⁹ Toplamda 323 tane. En fazla Hadîs alanında emâllî yazıldığı için toplamda 184 tane; Arap dili ve edebiyatıyla ilgili 31 tane; Fıkıhla ilgili 24 tane; Kelâmla ilgili 5 tane; Tefsîrle ilgili 4 tane; Kıraatle ilgili 1 tane; Tasavvufla ilgili 1 tane; Tıp, târîh le ilgili 1 tane; genel ansiklopedik türde 72 tane. Geçmişten günümüze Emâllî geleneği ve bu türde yazılan eserlerin ayrıntılı bir dökümü için bakınız: Üzeyir Tuna, "İzzüddîn b. 'Abdisselâm es-Sülemî (ö. 660/1262) ve "el-Emâli'l-Kur'âniyye" Adlı Eserinin Edisyon Kitiği" (Basılmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (İzmir: 2016), 19-125.

- Câbir İbrâhîm Rûmiyye. *en-Nahvu fi'l-Emâlî İbn Hâcib ve medâ Teessürihî bi'bnî's-Şecerî*. (Danışman: Prof. Dr. Münâ İlyâs, Dımeşk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap dili bölümü doktora tezi, Şâm/Dımeşk: 1422/2001).
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd (ö. 393/1003). *es-Sihâh Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-'Arabîyye*. tahkîk: Ahmed 'Abdu'l-Ğafûr 'Attâr, 4. Baskı, 6 Cilt, Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Demirayak, Kenan ve Çöğenli, M. Sadi. *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 3. Baskı, Erzurum: 2000.
- Elmalı, Hüseyin. "el-Emâlî". (Ebû Ali el-Kâlî'nin (ö. 356/967) dil ve edebiyata dair eseri), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 1995.
- Elmalı, Hüseyin. "el-Emâlî". (İbnü's-Şecerî'nin (ö. 542/1148), daha çok Arap dili ve edebiyatının çeşitli meselelerini ele aldığı eseri), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 1995.
- el-Enbârî, 'Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Ensârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn (ö. 577/1181). *Nüzhetü'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Üdebâ'*. tahkîk: İbrâhîm es-Sâmerrâî, 3. Baskı, Zerkâ'/Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985.
- Fahr Sâlih Süleymân Kaddâre. *Tahkîku Kitâbi'l-Emâlî li'bnî'l-Hâcib (ö. 646/1248)*. (Doktora tezi), (Yöneten: İbrâhîm 'Abdurrezzâk el-Besyûnî), Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Lüğaviyyat bölümü, Kâhire: 1403/1982, Mukaddime kısmı: s. أ، ب، ج.
- el-Ferrâ', Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî (ö. 207/822). *Ma'âni'l-Kur'ân*. tahkîk: Ahmed Yûsuf en-Necâtî ve diğerleri, 1. Baskı, Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, trs.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1414). *el-Bülğa fî Terâcümi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Lüğa*. 1. Baskı, byy.: Dâru Sa'diddîn li't-Tıbbâ'e ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1421/2000.
- el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 170/786). *Kitâbu'l-'Ayn*. tahkîk: Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâî, 8 Cilt, Bağdâd: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1405/1985.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr, Ahmed b. 'Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî (ö. 463/1072). *Târîhu Bağdâd*. tahkîk: Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, 1. Baskı, 14 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- İbn Hâcib, Radyıyuddîn Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî. *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*. thk: Muhammed Nûr el-Hasan ve diğerleri, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311). *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.

- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî el-Mu'tezilî eş-Şî'î (ö. 438/1047). *el-Fihrist*. tahkîk: İbrâhîm Ramazân, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- İbnü'l-'Adîm, 'Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Ebî Cerâde el-'Ukaylî, Kemâlüddîn (ö. 660/1262). *Büğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*. tahkîk: Süheyl Zekkâr [زكار], 12 Cilt, byy.: Dâru'l-Fikr, trs.
- Kâtib Çelebî, Mustafa b. 'Abdillâh el-Konstantînî el-Meşhûr bi's-mi Hacı Halîfe (ö. 1067/1656). *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. 6 Cilt, (1-2 Keşfü'z-Zünûn, 3-4 İzâhu'l-Meknûn, 5-6 Hediyetü'l-Ârifin), Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kâtib Çelebî, Mustafa b. 'Abdillâh el-Konstantînî el-Meşhûr bi Hacı Halîfe (ö. 1067/1656). *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. 3. Baskı, Tahrân: el-Matba'atu'l-İslâmiyye, 1387/1967.
- el-Kettânî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Feyz, (ö. 1345/1927). *er-Risâletü'l-Müstadrefe li Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe*. tahkîk: Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, 6. Baskı, byy.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000.
- el-Kiftî, Cemâlüddîn Ebu'l-Hasan 'Alî b. Yûsuf el-Kiftî (ö. 646/1248). *İnbâhu'r-Ruvvât 'alâ Enbâ'n-Nuhât*. 1. Baskı, 4 Cilt, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsurîyye, 1424/2003.
- Levîs Ma'lûf. *el-Müncid Fi'l-Luğa*. Beyrut: 1961.
- Mecmû'atun mine'l-'Ulemâi'l-Ecillâ. *Mevsû'atu Şübehi'r-Râfıza ve'r-Reddu 'aleyha*. byy.: 171/187.
- Muhammed b. 'Abdillâh Âl-i 'Âmir eş-Şehrî. *Emâlî Ebi'l-Kâsım Abdurrahmân 'Ubeydullâh b. 'Abdillâh İbn Muhammed el-Bağdâdî el-Hurfî* (ö. 423/1031), (*Tahkîk ve dirâse*). (Yüksek Lisans tezi), (Danışman: Bâsim b. Faysal el-Cevâbire), Ürdün Üniversitesi, Yüksek Öğrenim Fakültesi, Hadîs Bölümü, 'Ammân: 1424/2004.
- el-Murâdî, Muhammed Halîl b. 'Ali b. Muhammed b. Muhammed Murâd el-Hüseynî, Ebu'l-Fadl (ö. 1206/1791). *Silkü'd-Dürrer fî A'yâni'l-Karni's-Sânî 'Aşer*. 3. Baskı, 4 Cilt, byy.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Dâru İbn Hazm, 1408/1988.
- er-Râzî, Zeynüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir el-Hanefî er-Râzî (ö. 666/1267). *Muhtârû's-Sihâh*. tahkîk: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420/1999.
- er-Râzî, Zeynüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir el-Hanefî er-Râzî (ö. 666/1267). *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'âni'l-'Azîm*. byy.: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye li'n-neşri ve't-tevzî', 1997.

- Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs, Ahmed b. Yahyâ (ö. 291/903). *el-Emâlî fî Ma'âni'l-Kur'ân*. byy.: ty.,
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Osmân b. Muhammed es-Sehâvî el-'Irâkî (ö. 902/1497). *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, tahkîk: 'Alî Hüseyin 'Alî, 1. Baskı, 4 Cilt, Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd, 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî el-Mervezî (ö. 562/1166). *el-Müntehab min Mu'cemi Şüyûhi's-Sem'ânî*. dirâse ve tahkîk: Muvaffak b. 'Abdillâh b. 'Abdilkadir, 1. Baskı, Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1996.
- Sîbeveyh, Ebu'l-Beşer 'Amr b. 'Osmân b. Kanber (ö. 180/796). *el-Kitâb*. tahkîk: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, 4 Cilt, byy.: Dâru'l-Cil, trs.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505). *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Lüğâ*. tahkîk: Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ ve diğerkleri, byy.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Mısriyye, trs.
- Uğur, Mücteba. *Hadîs İlimleri Edebiyatı*. Ankara: TDV yayınları, 1996.
- Ünal, Yavuz. *Cumhuriyet Türkiyesi Hadîs Çalışmaları (1920-1997)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) O.M.Ü: S.B.E., Samsun: 1993.
- el-Yâfi'î, 'Abdullâh b. Sa'd b. 'Alî (ö. 768/1366). *Mir'âtu'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yekzân fî Ma'rifeti mâ Yu'teberu min Havâdisi'z-Zemân*. 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1390/1969.
- el-Yâkût el-Hamavî, Şihâbuddîn Ebû 'Abdillâh er-Rûmî (ö. 262/1229). *Mu'cemu'l-Üdebâ' (İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*. tahkîk: İhsân 'Abbâs, 7 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l- İslâmî, 1414/1993.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdirrezzâk el-Hüseynî (ö. 1205/1790). *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. tahkîk: Komisyon, byy.: Dâru'l-Hidâye, trs.
- ez-Zehbî, Şemsüddîn, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kaymâz (ö. 748/1347). *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*. tahkîk: Şu'ayb el-Arnâvud başkanlığındaki ilmi bir komisyon, 3. Baskı, 25 Cilt, (İki cildi fihrist), byy.: Müessetü'r-Risâle, 1405/1985.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. 'Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî (ö. 1396/1976). *el-A'lam*. 15. Baskı, byy.: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1422/2002.

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 9 2019/1- Haziran

**Meister Eckhart, Meister Eckhart, The Essential
Sermons, Commentaries, Treatises and Defense, Çev.
Edmund Colledge and Bernard McGinn, Paulist Press,
Newyork/Ramsey/Toronto, 1981, 366 Sayfa**

Halil İbrahim Köse

Araştırma Görevlisi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din
Bilimleri Anabilim Dalı. Bayburt / Türkiye
Research Assistant, Bayburt University Faculty of Divinity, Department of
Philosophy and Religious Sciences. Bayburt/Turkey
hkose@bayburt.edu.tr

Atıf / Citation: Halil İbrahim Köse, “Meister Eckhart, Meister Eckhart, The
Essential Sermons, Commentaries, Treatises and Defense, Çev. Edmund
Colledge and Bernard McGinn, Paulist Press, Newyork/Ramsey/Toronto,
1981, 366 Sayfa”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9
(Bahar 2019) : 139-141

1328 yılı civarı hayatını kaybeden bir Alman Dominikan mistisik olan Eckhart, Orta Çağ döneminin mistik yazarları içinde en bilgili ve en etkili, ama aynı zamanda da en tartışmalıdır. Meister Eckhart'a odaklanan çalışma sayısı ülkemizde yok denecek kadar az iken, birçok Batı ülkesinde sayısız çalışmalar yer almaktadır. Hatta vaaz ve risaleleri İngilizce, Fransızca, Portekizce gibi farklı dillere çevrilmişse de, henüz eserlerinden hiçbirisi müstakil olarak Türkçe'ye çevrilmemiştir.

Batı maneviyat tarihiyle ilgili çalışma ve okuma yapanların karşılaştığı en önemli problemlerden birisi güvenilir temel kaynaklar bulmaktır. Bu bağlamda Paulist Press tarafından basılan "Batı Maneviyatı Klasikleri" serisi dikkate değer bir katkıdır.

Büyük manevi ustalar arasında yer alan Meister Eckhart'ı okumak ve düşüncelerine aşinalık elde etmeyi amaçlayan birisi ciddi bir takım problemlerle karşılaşacaktır. Öncelikle Yeni Platoncu, Thomistik ve Agustinci unsurları bünyesinde barındırmasından ötürü düşünce yapısında karışıklık mevcuttur. Orta Çağ teolojisinin analoji, insan ruhunun oluşumu, epistemoloji (bilgi teorisi) ve ontoloji (varlık teorisi) gibi önemli temalarını keşfetmiş olması, Eckhart'ın sisteminde her şeyden önce derinlik açısından bir karmaşıklık yaratmıştır. İkinci olarak otantik olmayan eserlerden otantik olanları ayırmada zorluk vardır. Üçüncü olarak Eckhart'ın kitaplık genişliği bazı seçicilik prensipleri gerektirir. Son olarak hem skolastik Latinceyi hem de Orta Çağ Almancasını kullanımı, herhangi bir çevirmeni ya da özel olarak ilgilenen birisinin dilsel yeteneklerini zorlar niteliktedir. Buna ilaveten kullandığı muhteşem imge ve metafizik bir görüntü oluşturmak için dilin formları ve yapılarını manipüle etmedeki becerisi, eserlerinde karışıklık ve derinlik yaratıyor olsa da, bu aynı zamanda Eckhart'ın muhteşem orijinalliğini göstermek ve Meister Eckhart'ı herhangi bir çağda, en heyecan verici düşünürlerden biri olarak öne çıkarmak konusunda önemli bir husustur.

Edmund Colledge ve Bernard McGinn tarafından düzenlenen ve Almanca'dan İngilizceye çevrilen bu eser maneviyat tarihine harika bir katkıdır. Ön söz'ü Huston Smith tarafından yazılan eserin 68 sayfalık takdim yazısında, Profesör Colledge, Eckhart'ın yazılarının tarihsel içeriğini tartışırken Profesör McGinn Eckhart'ın ana temalarına teolojik bir bakış önerir. Her iki editör 14. yy'ın Alman mistiğinde otantik eserleri seçmeye rehberlik eden belirleyici prensipleri betimleye devam eder.

Profesör McGinn, birinci bölümde Eckhart'ın Latince eserlerinden seçmeleri çevirirken, Profesör Colledge, 2. Bölümde Alman eserlerinden

seçme eserleri çevirmiştir. Bu iş bölümü, hem orijinal dilin güvenine hem de modern İngilizceyi beğenilir bir şekilde yorumlamaya izin vermiştir.

Almanca ve Latince eserlerden seçmeler Eckhart'ın kitaplığındaki çeşitliliği temsil ediyor gözükse de, bu seçkiler daha çok Meister'ın manevi vizyonundaki ana konuları vurgulamak için seçilmişlerdir. Ayrıca belirtmek gerekir ki okuyucuya Eckhart'la sürekli bir diyalog hissi veren bu eser, Eckhart'ın teolojik derinliğini ve eşsiz dil bilgisi yeteneğini örneklerle gösteren dikkate değer bir eserdir.

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayın İlkeleri

- 1 Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayımlamak suretiyle ilahiyat ve sosyal bilimler alanına katkı sağlamayı hedefler.
- 2 Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yılda iki (sayı) kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- 3 Derginin yayın dili Türkçe'dir, ancak Türkçe özet verilerek yabancı dildeki bilimsel makaleler de yayımlanabilir.
- 4 Makalenin toplam 200 kelimeyi geçmeyecek şekilde İngilizce ve Türkçe özeti metnin başına eklenmeli, İngilizce özet verilirken makalenin İngilizce tam başlığı da özetin üstünde belirtilmelidir. Ayrıca 5 kelimeyi geçmeyecek şekilde anahtar kelimeler, hem İngilizce hem de Türkçe olarak ifade edilmelidir.
- 5 Dergiye gönderilen yazıların yayınlanma hakkı, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayın Kurulu'na aittir.
- 6 Dergide yer alan yazıların telif hakkı saklı olup, yazılar kaynak gösterilmeden kısmen veya tamamen iktibas edilemez.
- 7 Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap tanıtım, eleştiri ve değerlendirmeleri de kabul edilir.
- 8 Yayımlanması istenen yazılar, sistem üzerinden "ekli word belgesi" şeklinde gönderilmelidir.
- 9 Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
- 10 Gönderilen yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere 25 dergi sayfasını (8.000 kelime) aşmamalıdır.
- 11 Yayımlanması talebiyle Dergi'ye gönderilen yazıların şekil ve içerik yönünden ön incelemesi , Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayın Kurulu tarafından yapılır. Bu inceleme sonucunda Kurul, yazıların hakemlenip hakemlenmeyeceği konusunda karar verir. Hakemlenmesine gerek görülmeyen yazılar, Kurul tarafından reddedilir.

Hakemlenmesi yönünde karar verilen yazılar ise ilk aşamada iki hakem görüşüne arz edilir. (Çeviriler, orijinal metinleriyle birlikte hakemlere gönderilir.)

- a) Her iki hakem de “yayınlanamaz” raporu verirse, yazı yayınlanmaz.
 - b) İki hakemden biri “yayınlanır” raporu verirse veya Yayın Kurulu hakem raporlarını yeterli görmezse, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurur. Gelen rapora göre kararı Yayın Kurulu verir. (Gerekli görüldüğü takdirde Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayın Kurulu üçüncü hakeme başvurmaksızın nihai kararı verme hakkına sahiptir.
 - c) Hakemlerden bir veya ikisi “düzeltmelerden sonra yayınlanabilir” raporu verirse, yazı gerekli düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilir ve düzeltmelerden sonra gelen haliyle makale, gerekirse, nihai değerlendirmeyi almak için tekrar ilgili hakemin/hakemlerin görüşüne sunulur.
 - d) Onaylanan makaleler Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi formatına uygun hale getirilmesi için yazara gönderilir.
 - e) Yayın kurulu Dergi'nin görünüm ve üslup bütünlüğünü temin amacıyla yazılarda imla vs. ile ilgili küçük değişiklikler yapma hakkına sahiptir.
 - f) Nihai versiyonlar son okumaya tabi tutulur ve yayına hazırlanır.
- 12 Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayınlanmayacağına en geç üç ay içerisinde karar verilir ve çalışma sahibi konu hakkında bilgilendirilir.
 - 13 Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
 - 14 Bir sayıda aynı yazara ait (telif/çeviri) en fazla iki çalışma yayımlanabilir.
 - 15 Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez. Yayımlanan çalışmanın dil, üslup ve muhteva yönünden bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına ait olup Yayın Kurulu'nu bağlamaz.
 - 16 Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayın Kurulu'na aittir.

Yazım İlke ve Kuralları

- 1 Dergimize gönderilen yazılar, PC Microsoft Word (en az office 2003 sürüm.) programında yazılmalı veya bu programa uyarlanarak gönderilmelidir. Gönderilen yazılar bütün ekleriyle birlikte dergi formatında 25 sayfayı geçmemelidir.
- 2 "Dergimize gönderilen makaleler İSNAD atıf sistemi yazım kurallarına göre düzenlenmelidir. www.isnadsistemi.org adresinde ilgili klavuzlar mevcuttur.
- 3 Çeviri, sadeleştirme ve transkripsiyon yazılarına orijinal metinlerin fotokopileri eklenmelidir. Ayrıca kitap tanıtım ve değerlendirmelerine kitap kapak resmi JPEG formatında eklenmelidir.
- 4 Sayfa düzeni: A4 boyutunda, kenar boşlukları soldan 4,5 cm, sağdan 4.5 cm, üstten 5,4 cm, alttan 5,4 cm şeklinde ayarlanmalıdır.
- 5 Yazı biçimi: Palatino Linotype (ana metin: 10, dipnot: 8 punto); satır aralığı: tam, değer: 14 nk; paragraf aralığı: önce: 0 nk; sonra: 3 nk; Arapça metinlerde Traditional Arabic yazı tipi kullanılmalıdır.
- 6 Dergiye gönderilen yazıların hacmi kaynakça ve dipnotlarla birlikte 8.000 kelimeyi geçmemelidir.
- 7 Varsa yazıdaki tablo, grafik, resim vb. nesnelere sayfa düzeni genişliği olan 12 cm ebadını aşmamalıdır.
- 8 Kaynakça yazarın soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir.

